॥ श्री ॥

कीर्तनतरंगिणी.

भाग २रा.

कीर्तन पूर्वरंग निरूपण.

श्रीगणेशायनमः॥ ॥श्रीमन्महागणाधिपतयेनमोनमः॥ ॥नमन॥ अविरलमदजलनिवहं भ्रमरकुलानीकसेवितकपोलं॥ अभिमतफल दातारंकामेशंगणपतिंवंदे ॥१॥ याकुंदेंदुतुषारहारधवलायाशुभ्रव-स्त्रान्विता, यावीणावरदंडमंडितकरायाश्वेतपद्मासना॥ याब्रह्मा च्युतशंकरप्रभृतिभिर्देवैःसदावंदिता, सामांपातुसरस्वतीभगवती निःशेषजाड्यापहा॥२॥ नमोगुरुभ्योगुरुपादुकाभ्योनमःपरेभ्यः पर-पादुकाभ्यः॥ आचार्यसिद्धेश्वरपादुकाभ्योनमोस्तुलक्ष्मीपतिपादुका भ्यः॥३॥ कृष्णांकमलपत्राक्षंपुण्यश्रवणकीर्तनं॥ वासुदेवंजगद्योनिं नौमिनारायणंगुरुं॥४॥ गुरुर्ब्रह्मागुरुर्विष्णुर्गुरुर्देवोमहेश्वरः॥गुरुः साक्षात्परंब्रह्मतस्मैश्रीगुरवेनमः॥५॥ मूकंकरोतिवाचालंपंगुंलंघय तेगिरीन्॥ यत्कृपातमहंवंदेपरमानंदमाधवं॥६॥ संचिंतयेद्भगवत-श्चरणारविंदंवज्रांकुशध्वजसरोरुहलांछनाढ्यं॥ उत्तुंगरक्तविलस-न्नखचक्रवालज्योत्स्नाभिराहतमहद्हृदयांधकारं॥७॥ इत्यादिकें करून देवास साष्टांग नमस्कार करावा. मागील मंडळीनीं, राम कृष्णाहरिराम जय जय रामराम जयराम॥ या प्रमाणें भजन करा वें. नमस्कार झाल्यावर हरिदासानें, पुंडलीकवरदाहरिविठ्ठल॥ पार्वती पते हरहर महादेव॥ सीताकांतस्मरण जयजयराम॥ ॥ध्रुवपदम्ह-णावें॥ ॥पुंडलीकव०॥ पार्वतीप०॥ सीताकांतस्म०॥ इतिनमनंसंपूर्ण॥

पद. राग तोडी.

अरेअरेकांहितरी सोयधरी धरीरे॥ परमवरदसुरुचिरतरकर न-रनारायणपदधरणिधरणहा अनुदिनीं मनिंजपकरीरे॥ अरेअरे॥ ध्रु०॥ पंचक्रसमहोशिलविषयीं निरततरी परलपरत अंतरींरे॥ भरींभ-

तां कोटिशः द्रव्य खर्च केलें तरी पुनः प्राप्त होणार नाहीं अ-
मूल्य आयुष्य व्यर्थ गेलें म्हणजे या पेक्षां दुसरी हानि ती क.
तर यापेक्षां दुसरी हानि नाहीं. म्हणून सांगतों.॥ कांहितरि सोय धरे.
अमृतराय तवपाद धरुनियां विनवित बहु बहु परीरे॥ नरतनु दुर्लभ दु-
र्लभ सखया॥ वद वद वद नरहरीरे॥ अरे अरे कांहितरि सोय धरी०॥
यास्तव अमृतराय पुनः मुमुक्षूंची प्रार्थना करितात कीं, हे मानवा, निरंत-
र भगवन्नामाचा जप केला असतां त्यापासून काय फल प्राप्त होतें
याविषयीं कथा सांगतों श्रवण कर. वाल्मीक हा महान् पतित असू-
न रामनामाच्या जपानें प्रतिव्यास होऊन त्याणें रामावतार होण्या-
पूर्वी रामलीला वर्णन केल्या. तें भक्तानें भाष्य सत्य व्हावें याज-
करितां प्रभूंनी तदनुसार अ[illegible] चरित्र केलें तें असें कीं, कोणीए-
के काळीं रावणानें [illegible] कीं. माझें निधन कोणा
च्या हस्तें आहे तें सांगा. [illegible] कीं, हे द-
शानना, दशरथ नामें सार्व[illegible]
सिद्ध होईल त्याच्या हस्तें तुझें [illegible]
सांगितलें कीं, दशरथाचें लग्नच होऊंदेत [illegible]
न्म होईल? असें सांगून पुढें दशरथाचे लग्नामध्ये [illegible]
नंदयुक्त होऊन रावणानें लंकेंत जाऊन ब्रह्मदेवास सांगितलें क[illegible]
रथलग्नाचा विध्वंस केला. त्याकाळीं ब्रह्मदेवानीं सांगितलें कीं, हे द-
शानना, दशरथाचें लग्न झालें असें ब्रह्मदेवाचें वाक्य ऐकून रावण ते-
व्हांपासून गायीब्राह्मणांस पीडा करूं लागला. त्या योगानें पृथ्वीला
भार होऊन ब्रह्मदेवाचे अग्रभागीं गोरूपानें देव ब्राह्मणांसहवर्तमाने
ती शरण गेली. एतद्विषयीं कथा निरूपण करितात.

रामजन्मआख्यान १.

आर्या॥ ॥श्रीरामचरित करितें मुक्त सकृत् किमपि सेवितां भावें॥
पार न लागे दशशतवदनाहि परंतु वारतें गावें॥१॥ श्लोक वामनी ॥
जगीं तूं असा कीं घटीं एक माती, गुण श्लोककोटींत तूझे न माती॥ निरू-
पीन त्या सिंधुच्या बिंदुमात्रा, पुरे तेचि संसाररोगासि मात्रा॥२॥ ॥

अध्यात्मरामायणश्लोक.॥ ॥भूमिर्भारेण मग्ना दशवदनमुखा-शेषरक्षोगणानां धृत्वा गोरूपमादौ दिविजमुनिजनैः साकमब्जासनस्य ॥ गत्वा लोकं रुदंती व्यसनमुपगतं ब्रह्मणे प्राह सर्वं ब्रह्मा ध्यात्वा मुहूर्तं सकलमपि हृदावेदशेषात्मकत्वात् ॥३॥ आर्या ॥ जलजोद्भव हें परिसूनि जाय सुरांसहित सिंधुकूलातें ॥ तेथें स्तविता झाला श्री-शातें सज्जनानुकूलातें ॥४॥ पद ॥ राग भैरवी. ॥ धांव रमापते ज्ञानविलासा ॥ पूर्णपरात्पर शांतिनिवासा ॥ध्रु०॥ रावणाहा खल दुर्मद भारी ॥ गोद्विजपाहुनिये उनि मारी ॥ धर्म न ठेवित हा अविच्यारी ॥ तोडवि सो भयदायक फांसा ॥१॥ राक्षसगां जिति काय करावें ॥ दुःखनिधी-प्रति कें वितरावें ॥ चित्त किती कवळोनि धरावें ॥ जाणुनि पाहसि कायतमासा ॥२॥ धाव०॥ पालय पालय सल्फुरवसारा ॥ देतुझियाचरणींद ट्यारा ॥ रामकृष्णागुरुराजउदारा ॥ प...॥३॥ धांव० ॥५॥ ॥ ओंवी ॥ दशाननाच्या कारागारीं ॥ अनुदिनीं असतां सुर व-रीं ॥ ब्रह्मादिकां चिंता भारी ॥ म्हणोन सर्वेश प्रार्थिला ॥६॥ ॥ अध्यात्मरामायण. श्लोक ॥ भगवन् रावणो नाम पौलस्त्यतनयो महान् ॥ राक्षसानामधिपतिर्मद्दत्तवरदर्पितः ॥७॥ त्रिलोकीं लोकपालांश्च बाधते विश्वबाधकः ॥ मानुषेण मृतिस्तस्य मया कल्याण कल्पिता ॥ अत

अध्यात्मरामायण श्लोक तिसरा.

मग्ना (व्याकुल). दशवदनमुखाशेषरक्षोगणानां (रावणप्रमुखसर्वराक्षससमुदायांच्या). धृत्वा (धारण करून). दिविज (देव). साकं (सहवर्तमान). अब्जासनस्य (ब्रह्मदेवाच्या). गत्वा (जाऊन). व्यसनं (दुःख). उपगतं (प्राप्त झालेलें). प्राह (बोलली). ध्यात्वा (ध्यान करून). मुहूर्तं (दोन घटिका). सकलमपि (सर्वही). हृदा (अंतःकरणानें) अवेत् (जाणता झाला). अशेषात्मकत्वात् (सर्वजगाचा समुदायरूप असल्यामुळें). श्लो० ७. पौलस्त्यतनयः (पौलस्त्यऋषीचा पुत्र). मद्दत्तवरदर्पितः (मीं दिलेल्या वरानें गर्विष्ठ) श्लोक ८. त्रिलोकीं (स्वर्गमृत्युपातालांस) लोकपालान् (इंद्रादिलोकपालांस) बाधते (बाधा करतो). विश्वबाधकः (सर्व विश्वास पीडा करणारा) मृतिः (मरण). तस्य (रावणाची) मया (मीं) कल्याण (हे कल्याणा) कल्पिता (कल्पि

स्त्वं मानुषो भूत्वा जहि देवरिपुं प्रभो ॥ ९ ॥ अभंग ॥ धे
उथ्वजा ॥ आह्मा अनाथाच्या काजा ॥ १ ॥ बहु जाल्लों कासावीस ॥
भवतालीं वास ॥ २ ॥ मज असो नियां ऐसा ॥ तुजसारिखा कुवासा ॥ ३ ॥
काम्हणे चाली चाली ॥ चालुं न को धांव घाली ॥ ४ ॥ ॥ ९ ॥ ॥ आर्या
॥ राजीवलोचनें त्या, देवोक्ताचें करोनियां, श्रवण ॥ माभैष्ट, अशा शब्दें,
तोषविले स्वांघ्रिपंकज प्रवण ॥ १० ॥ ॥ उदारराघव श्लोक ॥ ॥ वत्साः
किं बिभिथ दुरात्मना मरीणा मुत्खातं रणभुवि राघवः करिष्ये ॥ उत्प-
त्स्ये दशरथसूनु रेकधा च त्रेधा च त्रिजगदुपप्लवोपशांत्यै ॥ ११ ॥ ॥
ओंवी ॥ समस्त वृंदारकांचे भार ॥ अवश्य व्हावे वनचर ॥ ममानुजसु-
मित्राकुमर ॥ धरणीधर होईल ॥ १२ ॥ कंबु चक्रें आयुधें सुंदर ॥ तीं मज
बंधुरूपें नागर ॥ मज अद्वयदेह [illegible] धरणें लागे सुरकार्या ॥ १३ ॥
उदारराघव [illegible] [illegible] गे दधे ऽब्धौ देवा
स्तै वनभुवि वानरा बभूवुः [illegible] संकेत
स्तदवधि रि त्युवाच धाता [illegible]
कोसलदेशीं, यथार्थनामा, जी ॥ [illegible]
ख्यात, या, जनामाजी ॥ १५ ॥ जगतीपतीस [illegible]
अजिश्रेष्ठा ॥ कौसल्या, कैकेयी, आणि, सुमित्रा, तयात [illegible]
राजास, सौख्य कांहीं, मानस, झालें चिपुत्र रत्नाचें ॥ यास्तव, चिंताकु [illegible]

ली) अतः (यास्तव) त्वं (तूं) मानुषः (मनुष्य) भूत्वा (होऊन) जहि (मार)
देवरिपुं (रावणास). श्लो० ११-वत्साः (बालकहो) किं (किमर्थ) बिभिथ)
(भितां) दुरात्मनां (दुष्टबुद्धि) अरीणां (शत्रूंचें) उत्खातं (निर्मूलन) रणभु-
वि (रणभूमीत) करिष्ये (करीन) उत्पत्स्ये (उत्पन्न होईन) दशरथसूनुः (दशर-
थाचा पुत्र) एकधा (एका रामरूपानें) त्रेधा (लक्ष्मण, भरत, शत्रुघ्न ह्या तीन रू-
पानीं) त्रिजगदुपप्लवोपशांत्यै (त्रैलोक्याच्या उपद्रवशांत्यर्थ) श्लो० १४-इ-
ति (असें) उक्त्वा (बोलून) झटिति (सत्वर) तिरोदधे (गुप्त झाला) अब्धौ (स-
मुद्रांत) वनभुवि (वनांत) बभूवुः (झाले) लंकेशप्रमुखपलाशनप्रणाशे (
रावणप्रमुख मांस भक्षिणाऱ्या राक्षसांच्या नाशार्थ) तदवधि (नाश होई पर्यंत)
इति (या प्रकारें) उवाच (बोलला) धाता (ब्रह्मदेव)

मानीवेफ...यसवयत्नाचें ॥ १७ ॥ ॥ पद ॥ ॥ गोडनलगेऐश्वर्यभोगत्व... ॥ अहोरात्रींतोपुत्रहेतज्यासी ॥ ध्रु० ॥ सर्वकाळउच्छ्वासश्रमें..डी ॥ स्मृताविणेहेव्यर्थसर्वजोडी ॥ १ ॥ पुत्रनसतांपशुत्ववेदवाणी ॥ देवांपितरांदेईलकोणपाणी ॥ २ ॥ १८ ॥ आर्या ॥ मनुवंशीं,ज़न्मुनियां,जालों,अनपत्य,कीं,न,लोक,भला ॥ यास्तव,हृयमेधींहे,द्यावी,द्विजहस्तकीं,म्हणे,कमला ॥ १९ ॥ ॥ उदारराघवश्लोक ॥ ॥ कालज्ञः कमलभवात्मजः कदाचिध्यात्वांतर्विहितविनिश्चयो वसिष्ठः ॥ खिंदानं तनयमवोच दिंदुमत्या श्छिंदानो रहसि रुजाममुष्यचित्ते ॥ २० ॥ चत्वारस्तव तनया भवंति यावत्सत्वाढ्याः सकलवसुंधराधुरीणाः ॥ इत्येवं सरसिजसंभवः कदाचिद्व्याचष्ट त्रिदिवसदां महोसमाजे ॥ २१ ॥ ओवी ॥ दशरथरायेंस्वप्नदेखिलें ॥ दोघांपुरुषांआपणवधिलें ॥ आणीकएकस्त्रियेसीमारिलें ॥ अपराधेंवीण ॥ २२ ॥ गजबजोनिउठेत्वरित ॥ कोणासींनबोलेमूकवत ॥ वसिष्ठगृहासी अकस्मात ॥ जाऊनस्वप्नानिवेदी ॥ २३ ॥ गुरुबोलेहें दुष्टस्वप्न ॥ तीन श्वापदांसीवधून ॥ मृगयाचीशांतिकरून ॥ दोषदूरकरावा ॥ २४ ॥ दोघेंवृद्धेंअंधदांघेउनी ॥ श्रावणतीर्थेंहिंडेमेदिनी ॥ तोसरोवरतीर्थींयेवोनी ॥ क्षणभरीउभाराहिला ॥ २५ ॥ तंवतींवृद्धेंम्हणतीश्रावणा ॥ आह्मांसिकरवींउदकपाना ॥ ऐसेंऐकोनियांवचना ॥ कावडीखालींठे-

---

उदा० श्लो० २० — कालज्ञः (भूतभविष्यवर्तमानकालजाणणारा) कमलभवात्मजः (ब्रह्मदेवाचापुत्र) कदाचित् (कोणेएकेकाळीं) ध्यात्वा (ध्यान करून) अंतः (अंतःकरणांत) विहितविनिश्चयः (केला आहे निश्चय ज्यानें) खिंदानं (खिन्न झालेला) अवोचत् (बोलला) इंदुमत्याः (इंदुमतीनामकदशरथाचीमाता तिच्या) छिंदानः (छेदन करणारा) रहसि (एकांतीं) रुजां (व्यथेस) अमुष्य (त्याच्या) चित्ते (मनांतील) श्लो० २१ — चत्वारः (चार) तव (तुला) तनयाः (पुत्र) भवंति (होतील) यावत्सत्वाढ्याः (संपूर्णपराक्रमसंपन्न) सकलवसुंधराधुरीणाः (समस्तपृथ्वीचा कार्यभार धारण करणारे) इति (याप्रकारें) एवं (असें) सरसिजसंभवः (कमलोद्भवब्रह्मदेव) कदा-

विली ॥२६॥ ॥श्लो॰ वामनी॥ ॥ बंदोनियांगुरुपदाऊं ॥जावोनिशोधिविपिनांतमृगासिजेव्हां ॥चापासिलावुनिशरा स्वमानीं ॥ऐकेतडागतटिंतोपशुतुल्यवाणी ॥२७॥ ॥आर्या॥ तां,कमंडलुध्वनि,राजा,परिसुनि,सपक्ष,तो,बाण ॥सोडी,श्रावणहृदयीं,तत्काळीं,पाहतां,निघे,प्राण ॥२८॥ ॥ओंवी॥सपक्षबाणहृदयींझडपला ॥हातींचाकमंडलुखालीं पडला॥ देहभूमीवरी टाकिला ॥प्राणचालले श्रावणाचे॥२९॥ कोणासभाग्याचाबाण॥ करीत आलानामस्मरण॥ हृदय निवालें पूर्ण ॥केलेंपावनमजलागीं॥३०॥ ॥साकी ॥ शब्दमानवीऐकुनिभूपतिउतरेवृक्षाखालीं॥ अहाहा ब्राह्मणवधघडलाकसि मजला भूली आली॥३१॥ खेदाकरितां श्रावणबोलेतळमळनकरीराया॥ आतांकिंवाशतवरुषानीं जायाचीहेकाया ॥३२॥ ओंवी ॥मार्झीमायबापेंवृद्धेंदीन ॥त्यांसीकरवींउदकपान ॥मगमीसोडीनप्राण॥सत्यजाणराजेंद्रा॥३३॥ ॥अध्यात्मरामायणश्लोक॥ इत्थ माकर्ण्य तद्वाक्यं जलपात्रसमन्वितः॥ययौ तयोः समीपे तु न ब्रुवन् जल मादद्त्॥३४॥ ॥ओंवी॥कांरेश्रावणा न बोलसी॥उदकमागीतलेंयेवढेनिशीं॥बारेम्हणोनिकोपलासी॥शिणलासीपाडसा॥३५॥बाजरीनबोलसीवचन॥तरीआह्मीनकरूंउदकपान॥ऐसेंनृपतिऐकतांकान॥ बोलेवचनतयासी॥३६॥रावदशरथसभीतबोलिला॥म्यांअवचितश्रावणवधिला॥तंवतिहींदेहधरणींटाकिला॥प्राणजालेकासावीस॥३७॥ ॥श्लोक॥प्राणांतकालिं मगशापिति त्यानरेशा॥ तूं पुत्रपुत्रकरितांमरशीलऐसा॥ऐसेंवदोनित्यजिलेनिजदेहत्यानीं॥राजामनींबहुतहर्षविषादमानी॥३८॥

चित् (कोणेएकेसमयीं) व्याचष्ट (बोलला) त्रिदिवसदां (स्वर्गवासीदेवांच्या) महासमाजे (मोठ्या सभेंत).

अध्या॰रामा॰ श्लो॰ ३४ – इत्थं (या प्रकारें) आकर्ण्य (श्रवण करून) तद्वाक्यं (त्या श्रावणाचें वचन) समन्वितः (युक्त) ययौ (गेला) तयोः (त्यांच्या) तु (परंतु) ब्रुवन् (बोलतां) आददत् (दिलें.)

आर्या ॥ ॥ येवोनियां अयोध्ये सांगे वधवृत्त तें तदा गुरु तें ॥ राया खेद करिसि कां हययज्ञो दुरितनाशनं कुरुते ॥ ॥ श्लोक ॥ ततोऽब्रवी दृषिस्त्वं भविष्यंति स्तुता स्तव ॥ चत्वारः सत्वसंपन्ना लोकपाला इवा पराः ॥ ४० ॥ ॥ आर्या ॥ जननार्थ नंदनाच्या प्रार्थुनि तो ऋष्यशृंग आणावा ॥ अनपत्यताऽरूरवद्रुम मुनिप्रसादें समूळ खाणावा ॥ ४१ ॥ ऐसी आज्ञा जेव्हां मुनिदे रायासि तों त्रिदिवलोकीं ॥ दैत्येंद्रें वृषपर्वें युद्धीं अमरेंद्र पीडिला तो कीं ॥ ४२ ॥ ॥ ओंवी ॥ देवगुरु वाचस्पति ॥ त्याणीं कळविलें इंद्राप्रति ॥ आणीं अयोध्येचा नृपति ॥ ऐसा योद्धा दुजा नसे ॥ ४३ ॥ ॥ आर्या ॥ मग तो मातलिहस्तें पाठवि रथ त्या नृपासि आणाया ॥ येउनि तो यावर्षणवृत्त कथी इंद्रसारथी राया ॥ ४४ ॥ ॥ ओंवी ॥ ऐकोनि दैत्यप्रताप अद्भुत ॥ तत्काल रथीं बैसे दशरथ ॥ तंव कैकेयी रायासी बहुत ॥ काय बोलते धवां ॥ ४५ ॥ मी समागमें येईन ॥ संग्रामतुंबळ पाहीन ॥ राय म्हणे तूं सकुमार पूर्ण ॥ युद्ध कंदन ते स्थळीं ॥ ४६ ॥ येरी म्हणे तुम्ही असतां ॥ मज भय नाहीं सर्वथा ॥ ऐसा बोल तिचा ऐकतां ॥ तत्काळ घेई रथावरी ॥ ४७ ॥ निराळ मार्गे रथ ते वेळीं ॥ घेऊनि जाय चपल मातलि ॥ देवदैत्यांचे रणमंडळीं ॥ सत्वर येऊनि उतरला ॥ ४८ ॥ ॥ श्लोक ॥ रणीं ते धवां घोर संग्राम जाला ॥ बहु त्रास तो दानवांनां हि जाला ॥ मनीं धैर्य आणी भिडे शक्र जेव्हां ॥ नृपें सोडिले बाण पस्तीस तेव्हां ॥ ४९ ॥ शरें अक्ष एका स छेदी रथाचा ॥ त्वरें कैकयीनें दिला हस्त साचा ॥ जया पावला तो चलारा वभारी ॥ म्हणे दोन देतों वरां माग नारी ॥ ५० ॥ ॥ ओंवी ॥ युद्धीं जय यावयाचें कारण ॥ पितृगृहीं असतां कैकेयी जाण ॥ देवपूजा साहित्य पूर्ण ॥ ऋषीतें स्वहस्तें दीधलें ॥ ५१ ॥ ॥ श्लोक ॥ तपस्वी बहू पीडिला बाळभावें वदे शापतो तूं जगीं निंद्य व्हावें ॥ दिलें नित्य साहित्य पूजावयातें ॥ व-

---

रामायणश्लो० ४०.- ततः (तदनंतर) अब्रवीत् (बोलला) तं (त्या दशरथास) भविष्यंति (होतील) सत्वसंपन्नाः (पराक्रमसंपन्न) लोकपाला (इंद्रादिक लोकपाल) इव (सारखे) अपराः (इतर).

राबोलिलोंयाकरेंदेयशातें ॥५२॥ तयींकैकयीतेंऋषीराज
रावोपितांस्यंदनींदार्ढ्यआलें ॥ असोभार्गवेंसोडितांतोयजाळ.
ध्यापुरींवर्षतीमेघमाळा ॥५३॥ बहुतसुरवसुरेंद्रागोरवीतीनरेंद्रा,
कवसनरत्नेंदेतसेराजभद्रा ॥ सुरगुरुवरदानींतुष्टबोलेतयासी, त्रि
भुवनपतिपुत्रादेखसीनिश्चयेंसी ॥५४॥ ॥साखी॥ दशरथबोलेद
शशातनयनागुरुआज्ञामजऐसी ॥ पुत्रेष्टीकारणेंहरिणिजाआण
वेवेगेंसी ॥५५॥ ॥ओंवी॥ इंद्रेंपाचारूनिदेवांगना ॥ पाठविल्या
अयोध्याभुवना ॥ रंभाउर्वशीशशाननना ॥ ज्यांच्यागायनेंमनभुले ॥५६
॥ दशरथगुरुइंद्राचीआज्ञा ॥ घेऊनिआलाअयोध्याभुवना ॥ आनं-
दझालासकळजना ॥ महोत्साहघरोघरीं ॥५७॥ ॥साखी॥ महार
नमोसिंगगुसाईबैठेअंतरग्यानी ॥ जंगलछोरकरआवतनहिंसोभेजो
रंभारानी ॥५८॥ ॥ओंवी॥ ऐकोननृपाचीवाणी ॥ सर्वेदिव्यांगना
घेउनी ॥ मदनवसंतसहायकरुनी ॥ सुमंतगेलातपोवना ॥५९॥ ॥
केकावलि ॥ पृथ्वी छंद ॥ नृपोक्तपरिसोनित्या सुरवधू निघाल्या
परी ॥ तदीयपितृभीतिनें मनिं सभांकनानापरी ॥ तशाचिसभया त-
दाश्रमसमीप गेल्या वनीं ॥ द्विजात्मजहिदेखिला सदनिंएकला पा-
वनीं ॥६०॥ ॥ओंवी॥ आपणराहोनियांदूरी ॥ पुढेंकेल्यादिव्य
नारी ॥ त्यांहीं दाविली स्वचातुरी ॥ मनोहरण करावया ॥ ६१॥ तयाचा
जनक विभांडक ॥ करूंगेला माध्यान्हिक ॥ गुहेंत ऋष्यशृंगएक ॥
देखोनि गान आरंभिलें ॥६२॥ ॥घनाक्षरी॥ किया गायनसे दंग
॥ भया लुब्ध ओकुरंग ॥ दिया पीछे अंगसंग ॥ रुसीसिंग भुलाया ॥
६३॥ ॥साखी॥ निर्जरबनिता गया तडपतब झांजमृदंग बजावे
॥ छुमछुमनाचत पल्लव झूलत सुंदरगायन गावे ॥६४॥ ॥ओंवी
॥ तया म्हणती आमुचा देश ॥ इथें पहाल चार दिवस ॥ तरी तिक-
डील नाना जिन्नस ॥ आणून दाखवूं तुह्मांतें ॥६५॥ पहा त्या देशीं
ची माती ॥ म्हणूनि कस्तूरी दाविती ॥ ग्रामधुळीस बुका म्हणती ॥
खडे नाबद शर्करा ॥६६॥ हातीं देऊनियां ऊंस ॥ तिकडील ऐसेचि
म्हणती काश ॥ देखा अपूर्व दर्भास ॥ वालव्यजनादाविती ॥६७॥

थिल्लरीसांचवणीनीर ॥ म्हणूनसुदेंकरितीअन्तर ॥ तैसाचितनूसंगाचामकार ॥ तोहीहळुहळूदाविती ॥ ६८ ॥ ॥ घनाक्षरी ॥ नमुनि पूसत ऋषिबाळ ॥ तुह्मी कोण हो कृपाळ ॥ वदा तुमचा लडिवाळ ॥ पदीं भाळ ठेवितों ॥ ६९ ॥ ॥ दिंडी ॥ अमरगणिका तें म्हणति तपोधामा ॥ सांग आधीं तूं आपुल्याचि नामा ॥ येरु बोले मस्तकीं झालें शृंग ॥ याचिसाठीं मजम्हणति ऋष्यशृंग ॥ ७० ॥ हृदयिं अमुच्याही गंड हे उदेले ॥ म्हणुनि गंडर्षी हेंचि नाम झालें ॥ असो आतांजातोंचि आश्रमातें ॥ म्हणुनिजाती मग टाकिती श्रमातें ॥ ७१ ॥ ॥ श्लोक ॥ भारत ॥ अथ र्ष्यशृंगं विकृतं समीक्ष्य पुनः पुनः पीड्य च कायमस्य ॥ अवेक्षमाणा शनकैर्जगाम सा कृत्वा ऽग्निहोत्रस्य तदा ऽपदेशं ॥ ७२ ॥ तस्यां गतायां मदनेन मत्तो विचेतन श्चाभवदृष्यशृंगः ॥ स्वाध्यायवान् वृत्तसमाधियुक्तो विभांडकः काश्यप आविरासीत् ॥ ७३ ॥ पद ॥ शृंगी बोले ताता स्वामी काय सांगू तुह्मा ॥ मोठे साधु येउनि गले अद्भुत त्यांचा महिमा ॥ पुनरपि कैंचे हो ॥ दर्शन मजला त्यांचें ॥ ध्रु० ॥ दिव्यरूपधर नागर असतां मृदुमंजुळवाणी ॥ भाषण करितां करूं कुरवंडी वाटे पंचप्राणीं ॥ २ ॥ पुन० ॥ उदयिक येतिल नयेतिल कीं दैवें होते आले ॥ आतां ताता काय करावें विद्युल्लसम ते झाले ॥ ३ ॥ पुन० ॥ तातम्हणे त्वां जाऊं दिल्हे रहविले कां नाहीं ॥ येरु म्हणे ते अनुच्छिष्टकीं गेलेहो लवलाहीं ॥ ४ ॥ पुन० ॥ ऐसी चटपट शृंगऋषीला त्यांचीजडली भारी ॥ मोहित झाला जाउनि वार्तासांगति त्या शकारी ॥

श्लोक ७२.— अथ (अनंतर). विकृतं (विकार पावला). समीक्ष्य (पाहून) पीड्य (पीडित करून) कायं (देहास) अस्य (या ऋषीच्या) अवेक्षमाणा (अवलोकन करीत) शनकैः (मंदगतीनें). जगाम (गेली.) सा (ती अप्सरा) कृत्वा (करून) तदा (त्याकाली) अपदेशं (मिष) श्लोक. ७३.— तस्यां (ती अप्सरा) गतायां (गेली असतां) मत्तः (उन्मत्त) विचेतनः (ज्ञानहीन) अभवत् (झाला) स्वाध्यायवान् (वेदाध्ययन संपन्न) वृत्तसमाधियुक्तः (सदाचार व समाधि यानीं युक्त) काश्यप (कश्यपगोत्रोत्पन्न) आविरासीत् (आला).

५॥ पुन०॥ दुसरेदिवशींविभांडकतोप्रातःस्नानागेला॥ शृंगीगुंफेस्नान सारुनी अनुष्ठानींठेला॥ ६॥ पुनरपि०॥ ७४॥ ॥ कटिबंध॥ जात नदीप्रति तात, नशांतचि घात, कराया शीघ्र पातल्या, स्ववेश्या त्या, पाहुनि ऋषिसुत, शृंगशिरा मनिं, दंग होउनी, संग रहित परि अनंगयोगें, रंगुनियां तद्रूपीं त्यागुनि, वर्णधर्म निजशांति धर्म मुनिकर्म अलिंगुनि, भर्मदिभूषित गर्भदेहतो धर्मसहित, मृदुचर्म विमोहित, मनीं तरमळे शांतदांत परि भ्रांत होउनि तत्संगतिनें गेला॥ १॥ ऋषिपुत्र पवित्रतयांनीं, ठकवुनी अयोध्येनेला॥ ध्रु०॥ ॥ पद॥ त्यासमयीं बहुठकण्या नारी बसती शृंगीपाशीं॥ येरूपरता गायनऐके आवळिला मोहपाशीं॥ १॥ सांडुनि ध्यानाहो॥ तन्मय झाला गाना॥ ध्रु०॥ बहु सन्मानें याजी म्हणउनि तृणासनें त्यांदिधलीं॥ येरी अपुल्या चित्तीं म्हणती कार्यें असुचीं झालीं॥ २॥ सांडुनि०॥ ऋषि म्हणे काल तुमचें आतिथ्य घडलें नाहीं॥ येरी म्हणती वचन पाळितां सर्वहि घडलें पाहीं॥ ३॥ सांडुनि०॥ आपणातुमच्या वचना विरहित कांहींनाहीं सहसा॥ चाल, आमच्या, संगें, म्हणतां अवश्यउठला तैसा॥ ४॥ सांडुनि०॥ नधूसंतां तो गुंफासांडी कृष्णाजिनें विसरला॥ जपतपसाधनेणे कांहीं विषयांतें अनुसरला॥ ५॥ सांडु०॥ अप्सरीं सूचना करितां बाहिर आला दशरथराजा॥ पूजुनिसन्मानेंतोनेला बरवा आपुल्याकाजा॥ ६॥ सांडु०॥ तेसमयींचा आनंद मोठा दशरथ राया भारी॥ जगजीवनप्रभुशृंगीहातीं लाधिन मीनिर्धारीं॥ ७॥ सांडु०॥ ७६॥ साकी॥ ॥ अया शृंगमुनि अजोध्यापुरमो दशरथराज दिखावे॥ सिंघासन बैठे महाराजा, सबमुनि नमन करावे॥ ७७॥ ॥ श्लोक॥ ततो दशरथो हर्षाद्दृष्यशृंगाय भूषितां॥ स्वसख्यु र्लोमपादस्य राज्ञः शांतां सुतां ददौ॥ ७८॥ ॥ साकी॥ होमशालमो बेद पढत हैं बि-

---

श्लोक ७८.– ततः (तदनंतर) भूषितां (अलंकृत) स्वसख्युः (आपला मित्र) लोमपादस्य (लोमपाद यानांवाच्या) राज्ञः (राजाची) शांतां (शांता या नांवाची) सुतां (कन्या) ददौ (दिली).

चमो बेठत राजा ॥ सबचांदनमोसागरजैसा ऐसासोहतराजा ॥ ७९ ॥ ॥
उदारराघवश्लोक ॥ ॥ अध्वर्युर्नरपतिना वृतो वसिष्ठो ब्रह्माऽभूद-
पि भगवान् स वामदेवः ॥ होता सोऽधिमखमृष्यशृंग आसीदुद्गा-
ता भृगुरभवत्तदोदगासीत् ॥ ८० ॥ ऐक्ष्वाकः क्षितिपतिरश्वमेध-
नाम्ना यज्ञेन त्रिदिवसदो यथाविधीष्ट्वा ॥ पुत्रीयं पुरुषमचष्ट
संततीष्ट्या यत्राग्निं व्यततं विभांडकस्य सूनुः ॥ ८१ ॥ ॥ रामा-
यणश्लो० ॥ श्रद्धया हूयमाने ऽग्नौ तप्तजांबूनदप्रभः ॥ पायसं
स्वर्णपात्रस्थं गृहीत्वोवाच हव्यवाट् ॥ ८२ ॥ ॥ आर्या ॥ मनु-
जेंद्रकरीं देउनि पायसपरिपूर्ण हेमपात्रातें ॥ दे भार्यांसि म्हणे हें,
होतिल भवसागरीं नृपात्रातें ॥ ८३ ॥ जन्म सफळ मानुनियां स्वपा
यसातें करूनि युगभाग ॥ कौसल्येला देउनि कैकेयीलाहि दे महा
भाग ॥ ८४ ॥ यद्यपि भूपें न दिला भाग सुमित्रेसि तरिहि त्या तीनें
॥ निजभागार्ध समर्पुनि आनंदविती अपार नृपतीतें ॥ ८५ ॥ रा-
मायण ॥ उपभुज्य चरुं सर्वाः स्त्रियो गर्भसमन्विताः ॥ देवता इव
रेजुस्ताः स्वभासा राजमंदिरे ॥ ८६ ॥ ॥ अभंग ॥ ॥ कुळगुरु वसिष्ठ

उदारराघवश्लो० ८० - अध्वर्युः (अध्वर्यु नांवाचा ऋत्विज) नरपतिना (दशर-
थराजानें) वृतः (वरला) ब्रह्मा (या नांवाचा ऋत्विज) अभूत् (झाला) भगवा-
न् (योगैश्वर्यवान्) सः (तो) होता (होम करणारा) असौ (तो) अधिमखं (त्या
यज्ञांत) आसीत् (होता) उद्गाता (या नांवाचा ऋत्विज) अभवत् (झाला) त-
दा (त्याकाळीं) उदक् (उत्तरेकडे) आसीत् (होता). श्लो० ८१ - ऐक्ष्वाकः (इ-
क्ष्वाकुकुलोत्पन्न) क्षितिपतिः (दशरथ राजा) त्रिदिवसदः (देवांस) यथाविधि
(यथासांग) इष्ट्वा (यज्ञानें तृप्त करून) पुत्रीयं (पुत्रदेणारा). अचष्ट (पाहिलें) सं-
ततीष्ट्या (पुत्रकामेष्टियज्ञानें) यत्र (जेथें) व्यततं (विस्तारित केलें) सूनुः (पुत्र).
श्लो० ८२ - श्रद्धया (आस्तिक्यबुद्धीनें) हूयमाने (होम केलेल्या) तप्तजांबून-
दप्रभः (तप्त केलेल्या जांबूनदसुवर्णसम कांतियुक्त) पायसं (दुधाची क्षीर)
गृहीत्वा (घेऊन) उवाच (बोलला) हव्यवाट् (अग्नि). श्लो० ८६ - उपभुज्य
(भक्षून) चरुं (तो भात) गर्भसमन्विताः (गर्भिणी झाल्या) देवता इव (देवस्त्रियां-
समान) रेजुः (शोभल्या) ताः (त्या कौसल्यादिक स्त्रिया) स्वभासा (स्वकीय कांतीनें).

सांगे नृपवरा ॥ असती गरोदरा तुझ्या कांता ॥ ८७ ॥ ॥ श्लो० ॥ गर्भिणीवांछितं द्रव्यं तस्यै दद्याद्यथोचितम् ॥ सूते चिरायुषं पुत्रमन्यथा दोषमर्हति ॥ ८८ ॥ ॥ साकी ॥ सुने गुरूका बचन धे-कथिके घर नृप गया अघारी ॥ जानो पीछे गमनसे उनको रोस अयेगा भारी ॥ ८९ ॥ ॥ अभंग ॥ ऐकोनियां ऐसें आनंदमानसीं ॥ कैकेयीगृहासी येता झाला ॥ १ ॥ मंचकीं बैसली होती ते पापिणी ॥ देखतां नयनीं पहुडली ॥ २ ॥ सुंदरपणाचा अभिमान मनीं ॥ त्यावरी गर्भिणी नामा म्हणे ॥ ३ ॥ ॥ ९० ॥ अभंग ॥ राजा म्हणे इच्छा तुझी जे मानसीं ॥ डोहाळे मजसीं सांगे आतां ॥ १ ॥ येरी म्हणे ऐसें वाटतसे जीवा ॥ कनिष्ठासी द्यावा राज्यपट ॥ २ ॥ श्लो० ॥ ॥ स्रग्धरा ॥ कैकेयी तें म्हणे मत्तनय+ नृप असो सर्वभूमीस राया, ज्येष्ठापुत्रासि सांगे मम अनुवचनें काननीं संचराया ॥ ऐसी वांछा हृिधा हे पुरविसि तरि तूं सत्य भूलोकपाळा, ऐकूनी खिन्न झाला नृपति मनिं म्हणे तें अहा धिक्कपाळा ॥ ९१ ॥ (मागील अभंग) ज्येष्ठासीं दावावें दूर वनांतर ॥ नये समाचार कधीं त्याचा ॥ ३ ॥ जनांत हें निंद्य विरुद्धचि कर्म ॥ करितां अधर्म पापबहु ॥ ४ ॥ निंदितील जन होय मज सुख ॥ ऐकतांचि दुःख राया झालें ॥ ५ ॥ वृश्चिकांचे* पेंवीं सांपडे तक्षक ॥ घालितांचि घृत अग्निमुखीं ॥ ६ ॥ ऐसी व्यथा होय नामा म्हणे त्यासी ॥ उठला त्वरेंसी तेथोनियां ॥ ७ ॥ ९२ ॥ द्रुतविलंबितश्लो० ॥ नृपतदाचि रडे मुरडे त्वरें, क्षणरडे नरडेंहि सुकें खरें ॥ मनिं म्हणे वनिं ताप नसे असा, मजसि दे वनिता स्वकृतें जसा ॥ ९३ ॥ ॥ दिंडी ॥ सुमित्राके मंदीर जात राजा ॥ उसें देखत रहि खडी अगे भाजा ॥ भूप दिलसों तब खूष हुवा भारी ॥ कहे मांगो जो आस है तुह्मारी ॥ ९४ ॥ ॥ अभं० ॥ येतसे दशरथ सुमित्रामंदिरीं ॥

श्लोक ८८ — तस्यै (तिला) दद्यात् (द्यावें) यथोचितं (यथायोग्य) सूते (प्रसवते) चिरायुषं (दीर्घायु) अन्यथा (असें न केलें तर) दोषं (पातकास) अर्हति (योग्य होतो). + माझा पुत्र. * बिंचूंचें.

देखतां सामोरी येती झाली ॥ १ ॥ घालोनी आसन प्रक्षाली चरण ॥ सर्वांगीं लेपन तीर्थोदकें ॥ २ ॥ गंधधूपदीप पुष्पांचिया माळा ॥ अर्पोनियां गळां उभी राहे ॥ ३ ॥ होती जे डोहाळे तुझिये मानसीं ॥ सांगे मजपाशीं पतिव्रते ॥ ४ ॥ ॥ श्लो० ॥ शालिनीवृत्त ॥ कौसल्येच्या नंदनाचीच सेवा, माझ्या पुत्रा देइ हा सत्य हेवा ॥ माझे ठायीं त्वत्कृपा ते वसावी, कौसल्येची स्नेहवृद्धी असावी ॥ १५ ॥ मागील अभंग ॥ येरी म्हणे ऐसें वाटतसे जीवा ॥ वडिलांची सेवा अहर्निशीं ॥ ५ ॥ आवडे हें बहु नावडे आणिक ॥ द्यावें मज एक हेंचि आतां ॥ ६ ॥ घेउनी यांहातीं रत्नाचीं भूषणें ॥ टाका ओंवाळूनी नामा म्हणे ॥ ७ ॥ १६ ॥ ॥ अभंग ॥ राजा दशरथ उठला तेथूनी ॥ कौसल्यासदनीं येता झाला ॥ १ ॥ पाहतसे दृष्टी तेव्हां श्रावणारी ॥ नमाये अंतरीं तेज जीचें ॥ २ ॥ तुझिये मानसीं होती जे डोहाळे ॥ सांगें हो वेल्हाळे मजपाशीं ॥ ३ ॥ उदासीन असे भक्तांचा कैवारी ॥ तेथें कैंची उरी देह भावा ॥ ४ ॥ सदा समाधिस्थ रामरूपीं झाली ॥ कौसल्या माउली नामा म्हणे ॥ ५ ॥ १७ ॥ पद ॥ राग अलिया बिलावर ॥ मन रामीं रंगलें, अवघें मनचि राम झालें ॥ सबाह्य अभ्यंतरीं अवघें रामरूप कोंदलें हो ॥ मनरा० ॥ ध्रु० ॥ आत्मया रामाचें ध्यान लागलें मज कैसें हो ॥ क्रियाकर्म धर्म अवघें तेणेंचि प्रकाशे हो ॥ सत्य मिथ्या प्रकृति पुरुष रामचि अवघा भासे ॥ मन० ॥ १ ॥ मनचि हारपलें अवघें चैतन्यचि झालें हो ॥ देखणें देखतां अवघें विश्व मावळलें हो ॥ पहातां पाहणेपणा हरिला सर्वस्वें ठकविलें ॥ मन० ॥ २ ॥ ज्ञान अथवा भक्ति शांति आणिक योगस्थिति ॥ निर्धारितां नकळे रामरूपचि झाली वृत्ति ॥ एका जनार्दनीं अवघा रामचि आदि अंतीं हो ॥ मन० ॥ ३ ॥ १८ ॥ ॥ अभंग ॥ नबोलेचि कांहीं इसी काय झालें ॥ भूतें झडपिलें निश्चयेंसी ॥ १ ॥ माझिये अदृष्टीं नाहीं हा आनंद ॥ म्हणुनियां विघ्न ओढवलें ॥ २ ॥ निवारी संकट वैकुंठनायका ॥ रक्षीं या बालका सुदर्शनें ॥ ३ ॥ नामाचा उच्चार ऐकतांचि कानीं ॥ नेत्र उघडोनी पहातसे ॥ ४ ॥ १९ ॥ ॥ ओंवी ॥ दशरथ म्हणे हो कौसल्ये ॥ तुझें माझें लग्न लाविलें ॥ तयीं रावणें विघ्न केलें ॥ तें तूं विसरलीस कै-

सेनी ॥१००॥ नामऐकतांचि रावण ॥ म्हणे देदे धनुष्यबाण ॥ करूं लंके
वें निर्दलन ॥ मारूं दारुण राक्षस ॥१०१॥ ॥ दिंडी ॥ अपरतीरे मम
सखीन् कपीन्नेतुं, पुरा सिंधौ बध्नामि शिलासेतुं ॥ ततः कुर्वे संग्राम
मरीन्जेतुं, तदनु पौलस्त्यं हन्मि दुःखहेतुं ॥१०२॥ ॥ अभंग ॥
आणरे धनुष्य मारीन रावणा ॥ लंकाबिभीषणा देईनमी ॥१॥ अंगद
सुग्रीव जांबुवंत वीरां ॥ मारुति पाचारा लवकरी ॥२॥ टाकुनि पर्वत
बुझवा सागरा ॥ पायवाट करा जावयासी ॥३॥ लंकेपुढें मोठें माजवी-
नरण ॥ तोडिन बंधन निर्जराचें ॥४॥ बोलिला वाल्मीकि तैसेंचि करीन
॥ वर्तन दावीन नामा म्हणे ॥५॥ १०३॥ ॥ ओंवी ॥ राजा बोलता हे
स्पष्ट ॥ वेगें पाचारा वसिष्ठ ॥ रक्षा परीक्षा करी सुभट ॥ आह्मा श्रेष्ठ कुळ
गुरु ॥१०४॥ सादर पाहूं गेला दृष्टी ॥ नवचित्त चैतन्या पडली मिठी ॥ ह
र्षबाष्प दाटला कंठीं ॥ पडला मेदिनी मूर्छित ॥१०५॥ ॥ अभंग ॥
राजा म्हणे कैसें विपरीत झालें ॥ वसिष्ठा झोंबलें महाभूत ॥१॥ श्राव
णवधाचें पाप नाहीं गेलें ॥ दुजें हें निर्मीलें प्रारब्धानें ॥२॥ ऐकतांचि ऐ-
सें सावध होऊनी ॥ बोलत से वाणी नामा म्हणे ॥३॥ १०६॥ ॥ ओंवी ॥
वसिष्ठ म्हणे भाग्य श्रेष्ठ ॥ पोटा आलाहो वैकुंठ ॥ पुरुषोत्तम झाला प्रगट
॥ दैवें उद्भट कौसल्या ॥१०७॥ श्रीरामाचा जन्म प्रभाव ॥ पहावया आला
सुरसमुदाव ॥ अजन्मा जन्मेल रामराव ॥ तो नवलाव पाहूं आले ॥१०८॥
सूर्यवंशीं येईल रघुनाथ ॥ म्हणूनी मध्यान्हा आला आदित्य ॥ लग्नीं
साधिला अभिजित् ॥ जन्ममुहूर्त साधिला ॥१०९॥ ॥ श्लोक ॥
श्रीरामश्चैत्रमासे दिनदलसमयादित्यभे कर्कलग्ने जीवेंदौ कर्कराशौ
मृगभगतकुजे ज्ञे वृषे मेषगेर्के ॥ मंदे जूके ऽगनायां तमसि शफरिगे

श्लो० ११० — दिनदलसमयादित्यभे (मध्यान्हसमयीं पुनर्वसु नक्षत्रावर) क-
र्कलग्ने (कर्कलग्नीं) जीवेंदौ (बृहस्पति व चंद्र हे असतां) कर्कराशौ (कर्करा-
शींत) मृगभगतकुजे (मकर राशीवर मंगळ असतां) ज्ञे, वृषे (बुध वृषभीं-
चा असतां) मेषगेऽर्के (मेषराशीला सूर्य असतां) मंदे, जूके (शनि तूळरा-
शीस असतां) अंगनायां, तमसि (कन्याराशीचा राहु असतां) शफरिगे, भा-

भार्गवेये नवम्यां पंचोच्चस्थेऽवतीर्णः प्रभवतु भवतां जन्मपष्ठी च यस्य ॥११०॥ ॥ अभंग ॥ सुवर्णाचा शोभे मस्तकीं मुगूट ॥ हिरे घनदाट तयावरी ॥१॥ विस्तीर्ण कपाळ उत्कट भ्रुकुटी ॥ तिलक ललाटीं केशराचा ॥२॥ कमळाकार नेत्र आकर्ण शोभती ॥ कुंडलें झळकती कर्णीज्याच्या ॥३॥ सरळ नासीक आरक्त अधर ॥ हनुवटी सुंदर राघवाची ॥४॥ कौस्तुभ मुक्तमाळा रुळे वैजयंती ॥ भ्रमर भुलती नामा म्हणे ॥५॥ १११॥ श्लोक वामनी ॥ द्रुतविलंबितवृत्त ॥ दुमदुमध्वनि वाजति दुंदुभी, सहितरावण राक्षसदंभी ॥ सुरवनरां अमरां सकळां महा ॥ प्रगटतांचि रघूत्तम राम हा ॥ ११२॥ ॥ उदारराघव श्लो० ॥ प्रहर्षिणी ॥ कौसल्या दितिजरिपुं सुषाव पुत्रं, कैकेयी तदनु सुदर्शनं कुमारं ॥ शेषांशं समजनयत्तदा सुमित्रा, शंखांशं यमलतया च तावभूतां ॥ ११३ ॥ ॥ आर्या ॥ ते काळीं जगदीश्वर जन्मा आला पिता विलोकि मुख ॥ स्नान करुनि जातक करि मातेच्या मायिना मनांत सुख ॥ ११४॥ ॥ रामायण श्लोक ॥ उपसंहर विश्वात्मन्नेतद्रूपमलौकिकं ॥ दर्शयस्व महानंदं बालभावं सुकोमलं ॥ ११५॥ ॥ ओंवी ॥ वचन ऐकोनि तात्काळ ॥ माधव झाला स्वयें बाळ ॥ बाळ प्रभा अतिसुनीळ ॥ तेज फांके दश दिशा ॥ ११६॥ ॥ पद ॥ रामदर्शनासि चला ॥ ला महा भला ॥ ध्रु० ॥ रामजन्म रामनवमिनक्षत्र

र्गवेये (मीनराशीस शुक्र असतां) पंचोच्चस्थे (सूर्यादि पांच ग्रह असे उच्चस्थ असतां) अवतीर्णः (अवतरला) प्रभवतु (उत्कर्ष पावो) भवतां (तुह्मांस) यस्य (ज्याची). श्लोक ११३ — दितिजरिपुं (दैत्यांचा शत्रु अशा) सुषाव (प्रसवली) तदनु (त्याच्या पश्चात्) सुदर्शनं, कुमारं (सुदर्शनांश पुत्रास) शेषांशं (लक्ष्मणास) समजनयत् (प्रसवली) तदा (त्याकालीं) शंखांशं (शंखांशरूप शत्रुघ्नास) यमलतया (जुळेपणानें) तौ (लक्ष्मण व शत्रुघ्न) अभूतां (झाले). श्लोक ११५ — उपसंहर (आच्छादित कर) विश्वात्मन् (हे जगदात्म्या) एतद्रूपं (हें रूप) अलौकिकं (लोकविलक्षण) दर्शयस्व (दाखीव) महानंदं (महा आनंदयुक्त) बालभावं (बाल्यावस्था).

पुनर्वसु ॥ समयमध्यान्हदिवाअवतारजाहला ॥ रामद० ॥ १ ॥ दशरथासिदाशरथीपुत्रजन्मला ॥ त्रिभुवनांतआनंदथोरजाहला ॥ रामद० ॥ २ ॥ भजकाचेकोटिअन्यायहाक्षमाकरी ॥ उद्धरिलामहाराजनाहिंभागला ॥ रामदर्श० ॥ ३ ॥ शबरिकबरिबदरिफलेंपदरिंघेउनी ॥ भावबळेंभुलोनियांभक्षूंलागला ॥ रामदर्श० ॥ ४ ॥ महाविषेंत्र्यंबकासिअमृतलाधला ॥ पार्वतीसींथोरआनंदजाहला ॥ रामद० ॥ ५ ॥ ११७ ॥ श्लोक ॥ करेंघेबरेंबाळपायावरीतें ॥ तदात्यासन्हाणावयाआदरीतें ॥ भरीभक्तिगंगालयींप्रेमपाणी ॥ स्नेहेंमाखिलातोशिशूचक्रपाणी ॥ ११८ ॥ पद ॥ न्हाणिन्हाणी त्यानिर्मलातेंन्हाणी ॥ खाणितीचियाभाग्याचीकोणवाणी ॥ ध्रु० ॥ ज्याच्यास्नेहेंदेहभावकेलपरतें ॥ ज्याच्यास्नेहेंजाळिलींसकळहिदुरितें ॥ ज्याच्यास्नेहेंसायुज्यसौख्यभरतें ॥ त्याच्यास्नेहेंजावळमाखीकरीतें ॥ १ ॥ न्हाणि० ॥ गंगाजन्मज्याचियेचरणकमळीं ॥ त्यावरीपाणीघालितेहस्तकमळीं ॥ ब्रह्मादीकवंदितीपदरजधूळी ॥ पदिंचीमातीघेउनिलाविकपाळीं ॥ न्हाणि० ॥ २ ॥ देवनाथप्रभुअंबरयाविश्वाकीं ॥ अंगत्याचेंपुसोनीवस्त्रंझांकी ॥ सर्वात्माजोव्यापकअणरेणूकीं ॥ मुखानिळेंतयाचेकर्णफुंकी ॥ न्हाणिन्हा० ॥ ३ ॥ ॥ ११९ ॥ आर्या ॥ राम असे दशरथ नृप अन्वर्थ ज्येष्ठ सूनुचें नाम ॥ ठेवी भरत असें तो कैकेयी जास लब्ध निजकाम ॥ १२० ॥ महदानंदें दशरथभूप सुमित्रासुतांसि सुविधानें ॥ लक्ष्मण शत्रुघ्न अशीं ठेवी सारीं यथार्थ अभिधानें ॥ १२१ ॥ आल्या सुवासिनी बहु हळदी बहु कुंकुमेंचि घवघवती ॥ सुमनें वर्षति सुरनर विबुधांचे वदनचंद्र टवटवती ॥ १२२ ॥ यस्य तु नामोच्चारात्कालोपि हि बाधते न भक्तजनान् ॥ जनदृग्भीत्या जननी तस्य कपोले व्यधान्मषीतिलकं ॥ १२३ ॥ निवसंति यस्य रोम्णि ब्रह्मक-

---

आर्या १२३.– यस्य (ज्याच्या) जनदृग्भीत्या (लोकदृष्टिभयामुळें) जननी (माता कौसल्या) तस्य (त्या रामाच्या) कपोले (गालावर) अदात्

टांहाद्यथावकाशेन ॥ चित्रंसहरिःशेतेपंचवितस्तिप्रमाणकांदोले ॥
॥१२४॥ पाळणा ॥जोजोजोजोरेकुळभूषणादशरथनंदना॥
निद्राकरिबाळामनमोहना ॥ रामालक्ष्मणा ॥ ध्रु०॥पाळणालांब-
विलाअयोध्येसीं॥ दशरथाचेवंशीं ॥पुत्रजन्मलाहृषिकेशी ॥
कौसल्येचेकुशीं॥ बाळाजोजोरे०॥१॥रत्नजडितपालख॥ झळ-
केअमोलिक॥ वरतींपडुंडलेकुळदीपक॥त्रिभुवननायक॥ बा-
ळाजो०॥२॥ हालवीकौसल्यासुंदरी॥ धरूनज्ञानदोरी॥पुष्पेंव-
र्षतीसुरवरी॥ गर्जतिजयजयकारीं॥बाळाजो०॥ ३॥विश्वव्याप-
कारघुराया॥ निद्राकरिबासरवया॥तुजवरकुरवंडीकरूनियां॥
सांडिनअपुलीकाया॥ बाळा०॥४॥ येउनिवसिष्ठसत्वर॥सांगे-
जन्मांतर॥ रामपरब्रह्मसाचार॥सातवाअवतार॥ बाळा०॥५॥
यागरक्षुनियांअवधारा॥मारुनिनिशाचरां॥ जासीसीतेच्यास्वयंवरा॥उद्धरिगौतमदारा॥ बाळा०॥ ६॥ पर्णिलजानकीस्वरूपा॥
भंगुनियांशिवचापा॥ रावणाल्ज्जीतमहाकोपा॥नव्हेपणाहा-
सोपा॥ बाळा०॥७॥ सिंधुजलडोहींअवलीळा॥ नामेंतरतीशि-
ळा॥ त्यावरउतरोनी दयाळा॥नेसीवानरमेळा॥ बाळा०॥८॥स-
मूळमर्दूनीरावण॥स्थापिलबिभीषण॥ देवहेसोडवीलसंपूर्ण॥आ-
नंदेलत्रिभुवन॥ बाळा०॥ ९॥ ऐसींचरित्रेंअपार॥ करीलमनोहर
॥ इतुकेंऐकूनीउत्तर॥ हांसलेरघूवीर॥बाळाजो०॥१०॥रामभावा-
चाभुकेला॥भक्ताधीनजाहला॥ दासविठ्ठलेंऐकिला॥पाळणागाइ-
ला॥ बाळाजोजोरे०॥११॥ १२५ ॥ पाळणा२॥ अयोध्येचाराम
राजा॥अवतरलासेसुरकाजा॥अशायोगेंविजयदुंदुभीवाजो १
निजबाळाजोजोजोजोजो॥ ध्रु०॥हेमकार्मुकेंलाउनिबाण॥ ओ-

(लाविलें). मषीतिलक (काजळाचें गालबोट) ६ आर्या १२४:-निवसं-
ति (राहतात) यस्य (ज्याच्या) रोमणि (एका रोमरंध्रांत) ब्रह्मकटाहाः (ब्र-
ह्मांडें) यथावकाशेन (विस्तीर्णतेंकरून) चित्रं (आश्चर्य) सहरिः (तोरा-
म) शेते (निद्रा करितो) पंचवितस्तिप्रमाणकांदोले (पांचवितींच्या पाळण्यांत)

टीतोडीमोडुनिठाण॥ ऐसादेवरणांगणिंसाजे॥ निज०॥२॥ जयरा-
मारव्यसुताचास्वामी॥ अवतरलासेमंगळधामीं॥ प्रेमात्म्याचाअक्षु-
तल्हृदयींमाजे॥ ३॥ निजबाळाजोजोजोजोजो०॥ १२६॥ ॥
सारांश भगवत् भजनानें सहस्रावधि जनांचा उद्धार झाला. यां-
चा अंत लागणें परम दुर्घट आहे. पहा पहा, वाल्हा हा जातीचा
कोळी असून भजनानें ऋषि झाला, आणि त्यानें शतकोटी रामाय
ण लिहून जनांचाही उद्धार केला. याप्रकारें भगवद्भजनाचा महिमा
किती वर्णावा! पृथ्वीवर दुष्ट राक्षस मदोन्मत्त होऊन सद्भक्तांस
उपद्रव देऊं लागले, हें जाणून दुष्टांचा नाश करण्याकरितां प्रभूंनीं
अवतार घेतला; असा प्रभु दयाळु आहे. यासाठीं आपण इतर
व्यवसायांचा त्याग करून नारायण आपल्यावर कृपा करतील ए-
तद्विषयीं नवविध भक्तिद्वारा नारायणास भजनपूजन इत्यादि-
कांनीं वश करून जन्ममरणरूप दुःखाचा नाश करावा. याविष-
यीं अमृतराय जनास विनयपूर्वक प्रार्थना करितात.॥ कांहित
रीसोयधरीरे०॥ हेचि दान देगा देवा, तुझा विसरन व्हावा॥१॥
गुणगाईन आवडी, हेचि माझी सर्व जोडी॥२॥ नलगेमुक्ति ध-
नसंपदा॥ संतसंग देई सदा॥ ३॥ तुकाम्हणे गर्भवासीं॥ सुखी
घालावें आम्हांसी॥ ४॥ आरती रामाची ॥उत्कटसाधुनिशि
ळा सेतू बांधूनी॥ लिंगदेहलंकापुरिविध्वंसूनी॥ कामक्रोधादिकरा-
क्षसमर्दूनी॥ देहीं अहंभावरावण निवटोनी॥ १॥ जयदेवजयदेवजय
निजबोधारामा॥ परमार्थीआरतीपरिपूर्णकामा॥ ध्रु०॥ प्रथमसीताशु-
द्धि हनुमंतगेला॥ लंकादहनकरुनीअखयामारीला॥ मारिलाजंबू-
माळी भुवनीं त्राहाटीला॥ आनंदाचीगुढी घेउनियां आला॥ जयदे-
वजयदेव०॥२॥ निजबळेंनिजशक्तिसोडविलीसीता॥ म्हणउनीयेणें
झालें अयोध्येरघुनाथा॥ आनंदेंओसंडेवैराग्यभरता॥ आरती
घेउनीआली कौसल्यामाता॥ ३॥ जयदेवजयदेव०॥ अनुहतध्व
निगर्जतिअपार॥ अठरापद्मेंवानरकरितीभुभुःकार॥ अयोध्येसीआ-
ले दशरथकुमर॥ नगरींहोतआहेआनंदथोर॥ जयदेवजयदे०॥ ४॥

सहजसिंहासनींराजारघवीर॥ सोहंभावेंतयापूजाउपचार॥ सहजा चीआरतीवाद्यांचागजर॥ माधवदासास्वामी आठवनाविसर॥ जय- देवजयदेव०॥ ५॥ कायेनवाचामनसेंद्रियैर्वाबुद्ध्यात्मनावानुसृतस्व- भावात्॥ करोमियद्यत्सकलंपरस्मैनारायणायेतिसमर्पयेतत्॥ १॥ पावनारामापतीतपावनारामा॥ पुंडलीकवरदेहरीविठ्ठल॥ पार्वती पते हरहरमहादेव॥ सीताकांतस्मरण जयजयराम॥ ॥ इतिराम जन्माख्यानं समाप्तम्॥ श्रीरामचंद्रार्पणमस्तु ॥ ७ ॥

कथा २री.

पूर्वरंगनिरूपण.

श्रीगणेशायनमः॥ श्रीमन्महागणाधिपतयेनमः॥ श्रीहरिहरगुरु चरणारविंदेभ्योनमः॥ इत्यादिनमन॥ पद ॥ नारायणाभजरेमा- नस नारायणाभजरेमा०॥ ध्रु०॥ त्रिभुवनपतिवदचिंतिसिजरितूं ॥ कायउणेंतुजरे॥ मान०॥ १॥ विषयउपेक्षुनिअनुभवलक्षुनिआ- त्मपदींवसरे॥ मानसनारा०॥ २॥ कृष्णादयार्णवकर्णपुटींगुज॥ हेचि कथींबीजरे॥ ३॥ मानसनारायणाभजरे॥ ३॥

अर्थः— आदों प्रथमारंभीं भगवद्भक्त मनास उपदेश करितात कीं, हे मना, षड्गुणैश्वर्यसंपन्न असा जो नारायण त्यावेठायीं जरआ- सक्तता धारण करशील तर या देहाची स फ ल ता होईल. तसें न क- रितां जर विषयासक्त होशील तर देहाचें साफल्य होणार नाहींम्ह- णून मनाची प्रार्थना करून म्हणतात. नारायणभजरे०॥ कदाचित् तुम्ही म्हणालकीं, मनाचीच प्रार्थना करण्याचें कारण काय. तर पंचज्ञा- नेंद्रियें व पंचकर्मेंद्रियें हीं सर्व मनाच्या स्वाधीन असल्यामुळें मनज- सजसें इंद्रियांची योजना करितें तसतशीं तीं इंद्रियें व्यापार करिता त. हें मन मनुष्यास बंधास व मोक्षास कारण आहे. कसें म्हणाल तर, अमृतबिंदुउपनिषदांत श्रुति सांगतात.॥ श्लोक ॥ मनएव मनुष्याणांकारणंबंधमोक्षयोः॥ बंधायविषयासक्तंमुक्त्यैनिर्विष- यंस्मृतं॥ १॥ हें मन जर पाहावें तर एक आहे आणि याचे गुण दो-

न अहेत. ते कसें म्हणाल तर हें मन ज्याकाळीं विषयासक्त असतें त्या काळीं बंधाला कारण होतें, तेंच मन ज्याकाळीं निर्विषय होतें त्याकाळीं मुक्तीस कारण होतें. यासाठीं विषयासक्त न होतां भगवद्भजनीं लीन झाल्यानें नरतनूचें साफल्य होईल, म्हणून म्हणतात.॥ नारायण भजरे०॥ एके समयीं एका गृहस्थानें मनाला विचारिलें कीं, - श्लोक मनः कुत्रोद्योगः सपदि वदते गम्यपदवीं नरं वा नारीं वा गमन मुभयत्रा प्यनुचितं ॥ यतस्ते क्लीबत्वं प्रतिपदमहो हास्यजनकं जनस्तोमैमागा स्त्वमनुसरहि ब्रह्मपरमं॥ २॥ कोणी एक मनुष्य मनास प्रार्थना करतो कीं, हे मना, कोणत्या उद्योगांत आहेस? त्याकाळीं मनानें सांगितलें कीं, कां बाबा विचारतोस? तेव्हां तो गृहस्थ म्हणतो विचारण्याचें कारण इतकेंच कीं, तुझें गमन जें आहे तें पुरुष व स्त्रिया यांमध्यें योग्य नाहीं. तेव्हां मन म्हणतें असें कां? पुरुष म्हणतो तुझ्याठिकाणीं क्लीबत्व आहे म्हणून प्रतिपदाचे ठायीं तुझें हास्य होईल यासाठीं जनसमुदायापासून परावृत्त हो. त्याकाळीं मनानें सांगितलें कीं, तरमीं कोठें जावें? तेव्हां त्यास सांगितलें कीं, तूं आपल्या जातींत जा, म्हणजे तेथें तुझा आदर सत्कार होईल. तेव्हां मनानें विचारलें कीं, माझी जात तरी कोणची. त्याकाळीं पुरुषानें सांगितलें कीं, तूं नपुंसक आहेस. तर तूं नपुंसक जातींत जा. नपुंसक जात म्हणशील तर हें ब्रह्म जें आहे तें नपुंसकीं आहे. यासाठीं हे मना, तूं ब्रह्म जें या ब्रह्माप्रत अनुसरलेस म्हणजे कार्याची सफलता होईल, म्हणून म्हणतात॥ नारायण०॥ हें मन नपुंसकीं आहे असें पाणिनीय सूत्रकार म्हणतात. म्हणून एका गृहस्थानें मनाला स्त्रियेचे ठिकाणीं योजित केले याविषयीं ॥ श्लोक ॥ नपुंसकमिति ज्ञात्वा प्रियायै प्रेषितं मनः॥ तत्तु तत्रैव रमते हताः पाणिनिना वयम्॥ ३॥ हें मन नपुंसकीं म्हणून स्त्रियेचे ठिकाणीं प्रेषित केलें तें मन त्या स्त्रियेचे ठिकाणीं रममाण झालें असें मानून विचार केला कीं, पाणिनीय सूत्रकार मन नपुंसकीं म्हणतात तें मन त्या ठिकाणीं लंपट झालें त्यापेक्षां सूत्रकारांनीं आम्हांस मिथ्या सां-

गितलें. यास्तव पुल्लिंग, स्त्रीलिंग, नपुंसकलिंग हें समजण्यासाठीं कांहीं तरी व्याकरणज्ञान पाहिजे. त्यावांचून यथार्थ शब्दज्ञान होणार नाहीं. म्हणून कोणी एका पुरुषानें आपल्या पुत्रास सांगितलें कीं, नानाप्रकारचीं अध्ययनें केलीं तरी तीं व्याकरणाध्ययनाखेरीज व्यर्थ होत. कारण व्याकरणाशिवाय शब्दज्ञान चांगलें होत नाहीं.॥ **आर्या**॥ यद्यपि बहुनाधीषे तथापि पठ पुत्र व्याकरणं॥ स्वजनः श्वजनो माभूत् सकलं शकलं सकृत् शकृत्॥ ४॥ अर्थ:- हे पुत्र, जरी बहुत अध्ययनें केलीं नाहींस तरी व्याकरण शास्त्राचें अध्ययन कर; कारण, "स्वजनः श्वजनो माभूत्" स्वजन म्हणजे आपले जन, श्वजन म्हणजे कुत्र्यांचा समुदाय; "सकलं" म्हणजे सर्व "शकलं" म्हणजे तुकडा; "सकृत्" म्हणजे एकवार "शकृत्" म्हणजे विष्ठा, यासाठीं हे पुत्र स आणि श यांचा अर्थभेद कसा झाला तो पहा, तात्पर्य हें मन नपुंसकी असून बहुत चंचल आहे याविषयीं एक कवि बोलतो॥

श्लोक ॥ मनो मधुकरो मेघो मानिनी मदनो मरुत्॥ मा मदो मर्कटो मत्स्यो मकारा दश चंचला॥ ५॥ अर्थ:- हे दहा मकार चंचल आहेत. त्यांत मन हें अति चंचल होय; म्हणून प्रथमतः मन, भ्रमर, मेघ, स्त्री मदन, वायु, लक्ष्मी, गर्व, माकड, मत्स्य, या सर्वांत मन हें अति चंचळ होय. यासाठीं याची प्रार्थना करितात कीं, ज्या प्रभूनीं पंचभूतात्मक देह दिला त्या प्रभूला विसरून स्त्रीधनादिकांवर प्रीतीनें आसक्त होशील तर अंतीं यमयातना भयंकर होतील. त्याकाळीं स्त्रीपुत्रादिक कांहीं उपयोगीं पडणार नाहींत; यास्तव परमात्म्याचे ठिकाणीं प्रीति जर धरलीस तर भवसागर दुःखापासून मुक्त होशील. यासाठीं सुरुम उपायांनीं मनास बोध करितात॥ नारायण भजरे मानस नारायण भजरे॥ आतां नारायणाचेंच भजन करण्याचें कारण काय? म्हणाल तर नारायणाचें भजन सर्व पातकांचें नाशक असून मुक्तीस कारण आहे त्याविषयीं श्रीमद्भागवतांत शुकाचार्य परिक्षितीस सांगतात॥ **श्लोक** ॥ भागवत॥ एतावताऽलमघनिर्हरणाय पुंसां संकीर्तनं भगवतो गुणकर्मनाम्नां॥ विक्रुश्य पुत्रमघवान्यद-

जामिलोऽपि नारायणेति म्रियमाणइयायमुक्तिम्॥ १॥ अर्थः—
भगवंताचे जे गुण, कर्मे, व नामें यांचें कीर्तनरूप भजन हें पुरुषांच्या
सर्व पातकांच्या नाशास पुरें आहे; कारण, महापातकी अजामिल (दा-
सीपति) ही मरणोन्मुख होऊन पुत्राच्या उद्देशानें 'नारायणा' म्हणून
ओरडला. तितक्यानेंच तो सर्व पातकनिर्मुक्त होत्साता मुक्तीप्रत गे-
ला. म्हणून नारायणाचेंच भजन करावें. असा अभिप्राय मनांत आ-
णून प्रथम पदांत कवि म्हणतात ॥ नारायण भजरे०॥ पुंडलीकवर-
दे हरि० पार्वतीपते० सीताकांतस्मरण०॥ अशा प्रकारें मन ज्यांनीं
भगवच्चरणीं लीन केलें त्यांना मोटमोठ्या संकटांपासून प्रभूंनीं र-
क्षिलें. आणि त्यांचें दुःख दूर व्हावें म्हणून नारायणानीं त्याचें उ-
दरीं जन्म घेऊन अवतारनाट्य दाखविलें. याविषयीं गीतेंत भग-
वद्वाक्य आहे:—

श्लोक.॥ ॥यदायदाहि धर्मस्य ग्लानिर्भवति भारत॥
अभ्युत्थानमधर्मस्य तदाऽत्मानं सृजाम्यहम्॥ १ ॥

अर्थ:— श्रीभगवान् म्हणतात हे भरतकुलोत्पन्ना अर्जुना, ज्या काळीं
धर्माची क्षीणता होते व अधर्माचें प्राबल्य होतें त्या त्या काळीं मी अ-
वतार धारण करून पुनः धर्माचें स्थापन व साधूंचें संरक्षण करण्या
करितां व अधर्म करणारे जे दुष्ट दैत्य त्यांच्या नाशाविषयीं व अधर्म ना-
हींसा व्हावा त्यासाठीं मी वारंवार प्रतियुगाचेठायीं अनेकप्रकारचे अ-
वतार घेतों. एतद्विषयीं कवि कृष्णजन्मचरित्र निरूपण करितात.

अथ कृष्णजन्म चरित्र.

दोहोरा — किसनजीकों अवतार॥ कुवांवे साविस्तार॥ सजो भाई दिल-
दार॥ उतरपारपरोगे॥ १॥ अभंग॥ पापाजे अभक्त दैत्य नेमाजले॥ ध-
रणीसी झालें वोझें त्यांचें॥ २॥ भागवत श्लोक ॥ भूमिर्दृप्तनृपव्या-
जदैत्यानीकशतायुतैः॥ आक्रांताभूरिभारेण ब्रह्माणंशरणंययौ॥ ३॥

दृप्त (गर्विष्ठ) नृप (राजे) व्याज (वेषधारी) अनीक (सेना) शत (शतावधी) अयु-

॥ अभंग ॥ गोरूपानें भूमी ब्रह्म्यापाशीं जाय ॥ नेत्रीं वाहे तोय सांगतसे ॥ १ ॥ दिधला से त्रास सुनी लागीं सर्वी ॥ न पूजिती देवांते ह्यां कोणीं ॥ २ ॥ राहीयले यज्ञ मोडीलें कीर्तन ॥ पळाले ब्राम्हण दैत्यां भेणें ३ ॥ ४ ॥ आर्या ॥ नलिनोद्भवशरणागत दिति दनुज भरार्त भूमिन्याअ बना ॥ प्रार्थी जाउनि देवांसह दुग्धोदधितटीं रमाभवना ॥ ५ ॥ श्लोक क्षीरांबुधींत उरगेंद्र करूनि माचा ॥ राहे निजूनि विभु सिंधु पराक्रमाचा ॥ कंसादिकीं बहुत भूमिस ताप केला ॥ ब्रह्मा स्तवी पयनिधी तटिं स्या अजाला ॥ ६ ॥ पद ॥ धांव रमापते ज्ञानविलासा ॥ पूर्णपरात्परशांति निवासा ॥ ध्रु० ॥ कंसादिक खल दुर्मद भारी ॥ गो द्विज पाहुनि येउनि मारी ॥ धर्म न ठेविति हे अविचारी ॥ तोडवि भोभय दायक फांसा ॥ धांव रमापति० ॥ १ ॥ राक्षसगां जिति काय करावें ॥ दुःखनिधी प्रती केंवि तरावें ॥ चित्त किती कवळोनि धरावें ॥ जाण कनिपाहसि का यतमासा ॥ धांव रमापते० ॥ २ ॥ पालय पालय सत्सुखसारा ॥ देवुझि याचरणीं दृढ थारा ॥ रामकृष्ण गुरुराज उदारा ॥ पांडुरंगा सुखदे दासा ॥ धांव रमापते० ॥ ३ ॥ ७ ॥ अभंग ॥ नामा म्हणे ऐसें करितां स्तवन ॥ तों ये भगवान क्षीराब्धींत ॥ ८ ॥ भागवत श्लोक ॥

गिरं समाधौ गगने समीरितां निशम्य वेधास्त्रिदशानुवाच ह ॥ गां पौरुषीं मे शृणुतामराः पुनर्विधीयतामाशु तथैव मा चिरं ॥ ९ ॥

आर्या ॥ भवशंकाद्यमरातें मग परमेष्ठी म्हणे अहो हरिला ॥ विदित असे अभय दिलें जाणा भूभार निश्चयें हरिला ॥ १० ॥

श्लोक ॥ वामनी ॥ मी उद्भवेन यदुच्याच कुळीं जसारे ॥ सारे तुम्ही सुरहि यादव व्हा पसारे ॥ मारून दुष्ट करु पालन सज्जनांचें ॥ हें ऐकतां सुरसमुच्चय सज्ज नाचे ॥ ११ ॥ आर्या ॥ गरुडासनअ-

---

त (दहाहजार) भूरि (बहुत) आक्रांत (पीडित) ब्रह्माणं (ब्रह्मदेवास) ययौ (गेली). श्लोक ९ वा :- गिरं (वाणी) समाधौ (समाधींत) समीरितां (उत्पन्न झालेली) निशम्य (ऐकून) वेधाः (ब्रह्मदेव) त्रिदशान् (देवांस) उवाच (बोलला) गां (वाणी) पौरुषीं (पुरुषाची) मे (मजपासून) शृणुत

वतार क्षितिवरि धरणार साधु नाराया ॥ माराया दुष्टांतें पृथ्वीचा भार सर्व हाराया ॥ १२ ॥ अभंग ॥ देवकी उदरीं येईल भगवान ॥ रक्षील ब्राह्मण गायी भक्त ॥ १ ॥ उतरील भार मारील दैत्यांसी ॥ आनंद सर्वांसी करील तो ॥ २ ॥ १३ ॥ आर्या ॥ वपु धरुनि मनुष्याचें सुर हो यदुच्या कुळीं भजा देवा ॥ देवस्त्रियाहि भूवरि उपजोत करोत विष्णुची सेवा ॥ १४ ॥ वाहिलि आहे जेणें स्वफणाग्रीं हे वसुंधरा सकळा ॥ अवतार धरिल आधीं तो शेष प्रभु जगन्निवास कळा ॥ १५ ॥ पद ॥ पुरविल काम तुझा यदुराज गे ॥ पु० ॥ ध्रु० ॥ असदनुशासनीं साधुजनावनीं ॥ अवतरेल श्रीललाम गे ॥ १ ॥ सज्जनरंजन मति स्मरणीं असो ॥ नयनिं दिसो गुण विश्राम गे ॥ २ ॥ १६ आर्या ॥ देउनि धीर धरेला तीच्या चिंताज्वरासि पळवूनी ॥ स्वस्थाना विधि गेला प्रभुची आज्ञा सुरांसि कळवूनी ॥ ३ ॥ १७ ॥ भाग० श्लोक ॥ शूरसेनो यदुपतिर्मथुरामावसन्पुरीं ॥ माथुरां छूरसेनांश्च विषयान्बुभुजे पुरा ॥ १८ ॥ घनाक्षरी ॥ सुनो देवककी नार ॥ बडी सोंदर सकुमार ॥ हुयी पेटो गुलजार ॥ मिरुगनेन देवकी ॥ १९ ॥ श्लो० वामनी ॥ देवकात्मतनया अजि देवकी ॥ नेमिला वर तितें वसुदेवकीं ॥ बोहरें मिरवितां रथयानीं ॥ कंससारथि वरात प्रयाणीं ॥ २० ॥ घनाक्ष० ॥ परनलीया बसुदेव ॥ तुटा मनका संदेह ॥ मोज देखत सब देव ॥ मिरवनूक जाते हे ॥ २१ ॥ अब धरो चदोजात ॥ कंस मोजा देखात ॥ निकल जावे दिन रात ॥ गैब बात हो गयी २२ ॥ दिंडी ॥ महोत्साहें मिरवितां बंधुराया ॥ थोरवाटे स्वानंद कंसराया ॥ रथीं सारथी आपण जाहलासे ॥ करी कौतूका लागिं महोत्हासें ॥ २३ ॥ आर्या ॥ भगिनी प्रियकर कंसाप्रति त्या परमोत्सवीं नभोवाणी ॥ ऐसें सहसा सांगुनि चित्तांत विरोध तत्क्षणीं आ-

---

(श्रवण करा) अमराः (देव हो) विधीयतां (करावें) आशु (शीघ्र) तथैव (तसेंच) माचिरं (विलंब करूं नका) श्लो० १८ :— आवसन् (राहत होत्साता) मथुरान् (मथुरासंबंधीं) शूरसेनान् (शूरसेन नामक) विषयान् (देशां-

णी ॥ २४ ॥ गर्भ इचा जो अष्टम तो काळ तुझा विनिश्चयें जाण ॥ सू-
र्वी सावध होरे कंसा हरणार कीं तुझे प्राण ॥ २५ ॥ दिंडी ॥ अशीग-
र्जे अंबरीं नभो वाणी ॥ ऐकतांची दचकला कंस कानीं ॥ म्हणे कैंची हे
भगिनि मृत्यु खाणी ॥ रथाखालीं पाडिली धरुनि वेणी ॥ २६ ॥ सा-
की ॥ कंसकने असमान बान जद हतमो लेकर तेगा ॥ अपना मरन
चुकाने खातर भान कुमारन लागा ॥ २७ ॥ आर्या ॥ वत्सल होताप-
रितो भोजपति क्रूर होय वाणीनें ॥ भगिनी वधार्थ कवळी काल-
व्यालाभ खड्ग पाणीनें ॥ २८ ॥ श्लोक भागवत ॥ तं जुगुप्सित
कर्माणं नृशंसं निरपत्रपं ॥ वसुदेवो महाभाग उवाच परिसांत्वय
न् ॥ २९ ॥ दिंडी ॥ उने झटपट जबरखग हात लिय्या ॥ बालपक-
रे बेन्याय बडा किय्या ॥ वैसी दुर्जन की रीत जद पछानी ॥ दीन मुखसें
बसुदेव बदत बानी ॥ ३० ॥ भागवत श्लोक ॥ मृत्युर्जन्मवतां वीर
देहेन सह जायते ॥ अद्य वाऽब्दशतांते वा मृत्युर्वै प्राणिनां ध्रुवः ॥ ३१ ॥ न
ह्यस्यास्ते भयं सौम्य यद्वै साऽऽह शरीर वाक् ॥ पुत्रान् समर्पयिष्ये
ऽस्या यतस्ते भयमुत्थितं ॥ ३२ ॥ आर्या ॥ कृतदान मान्य करितां
जाय गृहा कंस शौरिही सुकवी ॥ जालें होतें प्राप्त स्त्रीप्राण व्यसनप-
रिसरखें चुकवी ॥ ३३ ॥ दिंडी ॥ उभयतांतें मग ठेवि बंदिशाळे ॥ र-
क्षणातें बैसवी दैत्य पाळे ॥ प्रथम झाला तिस पुत्र तये वेळे ॥ दिला
कंसा नेऊनि शीघ्र काळें ॥ ३४ ॥ ओंवी ॥ राये बाळ पाहोनि नयनीं ॥
दया उपजली अंतःकरणीं ॥ म्हणे मृत्यु यापासूनी ॥ आम्हां लागीं नव्हेची
॥ ३५ ॥ आर्या ॥ वाणी मृषा न केली वसुदेवें कंस यास्तव द्रवला ॥
द्या आठवाचि हा न्या ऐसें बोलून तसदीं लवला ॥ ३६ ॥ नवलकरीत
गृहा जों शौरि अपत्यासि ते अशांत मुनी ॥ नारद सुरगुह्य कथी कं-

स) बुभुजे (उपभोगीत होता) पुरा (पूर्वी). श्लोक २९ :- तं (कंसास) जुगु-
प्सित कर्माणं (निंद्य कर्म करणारा) नृशंसं (क्रूर) निरपत्रपं (निर्लज्ज) उ-
वाच (बोलला) परिसांत्वयन् (समाधान करीत) श्लोक ३१ :- जन्मवतां (ज-
न्मास आलेल्या मनुष्यांस) जायते (उत्पन्न होतो) अद्य (आज) वा (अथ-

सासि विचारितां पदीं नसुनी ॥ ३७॥ घनाक्षरी ॥ नारदरूनजावेबा-
त॥आया बीना लेत हात ॥ नहीं कर्मोकी बात॥ टारीटरी जात है ॥
॥३८॥ आर्या ॥ मोडुनि आप्तपणें तुज वेढुनि दिति दनुज शत्रु आहे-
त॥ त्वद्वध शीघ्र करो नरतनु हरि यांच्या मनांत हा हेत ॥३९॥ भरले
व्रजांत निर्जर मथुरेंतहि वृष्णिगोपहेसारे॥ देवचि यांच्या भार्या देवीहो
सावधान कंसारे॥ ४०॥ घनाक्षरी ॥गर्भ डारो सब काट॥ नहीं करना
बो भाट॥ चला नारद कर थाट॥ मरन नहीं चुकता॥४१॥ श्लोक ॥
ऋषिवर मग बोले सत्य हे चूकराया॥ वसुंतिल अरिवर्गे कोण घाता क-
राया॥ न कळुनि सुत त्याचा त्वां दिला तो कसोरे॥ विधिसुत वदता-
हे मारिं हे तोक सारे॥ ४२॥ आर्या ॥ वदला असें यथार्थ त्रिदशांचा
कार्यभाग साधाया॥ गेला मुनि मग लागे तो कंसहि यादवांसि बाधा-
या॥४३॥ ओंवी ॥ कंस क्रोधें धांविन्नला॥ बंदिशाळेमाजी आला
॥जैसा तस्कर संचरला॥ धनाढ्याचे निजगृहीं॥ ४४॥ आर्या ॥तेणें
कंसें वधिला प्रथम सुत तसेचि आणखी पांच ॥ भगिनीपति वांच-
विला जाणों घेऊनि पुत्र धन लांच॥ ४५॥ ओंवी ॥ आतां क्षीरसा-
गरीं श्रीहरि॥ कैसा यावरी विचार करी॥ ते कथा कौतुक चतुरीं॥ सेवि-
जे सादर होउनियां॥ ४६॥ पाप बहुत जाहलें जाण॥ गांजिले गाई ब्राम्ह-
ण॥ यावरी क्षीरसागरीं जगज्जीवन॥ काय करिता जाहला॥४७॥
अनंतासी म्हणे अनंत॥ चला अवतार घेऊं त्वरित॥ करूं दुष्टांचा नि:
पात॥ संत भक्तरक्षूं पैं॥ ४८॥ तंव बोले धरणीधर॥ मी नेघें आतां अ-
वतार॥ पूर्वी मी झालों सौमित्र॥ कष्ट फार भोगिले॥ ४९॥ हांसोनी
बोले हृषीकेश नयन॥ अष्टाविंशति अयनें उपोषणें॥ निराहार अर-
ण्य॥ तुम्हांसवें सेविलें जी॥ ५०॥ आतां तूं पुढें जाय सत्वर॥ होईंमा

वा) अहूशनांतें (शंभरवर्षांतीं) वै (निश्चित) प्राणिनां (प्राणिमात्रांस) ध्रुव: निश्चयेंकरून होणारा) श्लोक ३२.-अस्या: (देवकीपासून) ते (तुला) सौ-म्य (हे कंसा) यत् (जें) सा (ती) आह (बोलली) अशरीरवाक् (आकाश वाणी) अस्या: (इचे) यत: (ज्यापासून) ते (तुला) उत्थितं (उत्पन्न झालें

ज्ञा ज्येष्ट सहोदर॥ मी तुझी आज्ञा पाळीन साचार॥ बलभद्र होई तूं॥ ५१॥ ॥ श्लोक॥ भागवत॥ सप्तमं वैष्णवं धाम यमनंतं प्रचक्षते॥ गर्भोबभूव देवक्यो हर्षशोक विवर्धनः॥ ५२॥ घनाक्षरी ॥ गर्भ आये फनीपाल॥ भयी देवकी खुशीयाल॥ बडी अखिया भई लाल॥ मगन मस्त मेहलमों॥ ५३॥ बडी सासकी लल्कार॥ मुसल नांगर देहत्यार॥ लावो दैतनको बिमार॥ करूं ठार पलखमों॥ ५४॥ बीर बानी बाजे चंग॥ बसुदेव भया दंग॥ कहे कोन भया रंग॥ थरक अंग कांपता॥ ५५॥ कबु जाने रखवाल॥ अबी होगा जंजाळ॥ लाजराखो भूपाल॥ भुवन पाल नाथजी॥ ५६॥ आर्या ॥ भद्रे संप्रति आहे शौरिस्त्री देवकी सुगर्भवती॥ तीच्या उदरीं साक्षात् मत्धाम अनंतजाणतें भवती॥ ५७॥ गर्भासि तिच्या नंदव्रजविवरीं शौरिच्या स्त्रिया वसती॥ त्यांमाजि रोहिणीच्या उदरीं घाली तशी दुजी नसती॥ ५८॥ वरदर्षभमग मी त्या देवक्युदरीं शिरेन जन्माया॥ जन्म यशोदा जठरापासुनि धरिशील तूंहि मन्माया॥ ५९॥ ओवी ॥ तों लागला सातवा मास॥ निद्रा आली देवकीस॥ वसुदेवही सावकाश॥ निद्रार्णवीं निमग्न॥ ६०॥ गर्भ नेऊनी ते अवसरीं॥ घातला रोहिणीचे उदरीं॥ सप्तमासीक गर्भ अंतरीं॥ देखून घाबरी जालीते॥ ६१॥ भ्रतार नसतां सन्निधानीं॥ नवल परी गर्भ धानीं॥ तोंव दली आकाशवाणी॥ चिंता रोहिणी न करावी॥ ६२॥ हा वसुदेवाचा गर्भ देख॥ पुत्र होईल दैत्यांतक॥ ऐसें ऐकतां सम्यक॥ जाला हर्ष रोहिणीतें॥ ६३॥ आर्या ॥ देवक्युदरिकामें होतां पौरांत जाय ती वार्ता॥ म्हणती गर्भ गळाला हा कीति सोशील तापशोकार्ता॥ ६४॥ ओंवी ॥ गर्भ गळतांचि वार्ता॥ दूतीं निवेदिली मथुरानाथा॥ कंस म्हणे सर्वार्थता॥ जपा आतां आठव्यातें॥ ६५॥ दिंडी ॥ आठव्यानें व्यापिल्या दिशा दाही॥ दिसे त्यानें तो बाह्य

आहे. श्लोक ५२ – वैष्णवं (विष्णूचें) धाम (तेज) यं (ज्यास) अनंत (शेष) प्रचक्षते (बोलतात) बभूव (झाला) हर्षशोकविवर्धनः (हर्ष व शोक यांची

अंतरींही॥ कोण त्याचा तो योग असा पाहीं॥ वर्णितां त्या भाग्यासि पार नाहीं॥ ६५॥ आर्या ॥यज्ञपति प्रभु पोटा येतां ब्रह्मतेज देवकीस चढे॥ आला विष्णु असा तो कंस मनीं तर्क करुनि फार कढे॥ ६६॥ नव्हतें तेज असें यामागें मारीन तरि महापाप॥ काय करूं कंस म्हणे शिरला सदनांत दुखविला साप॥ ६७॥ दिंडी ॥असो ऐसा लागला छंद कंसा॥ पुढें झाला वृत्तांत अहो कैसा॥ दीनबंधू त्या पयोनिधी वासा॥ दया आली योजिला योग ऐसा॥ ६८॥ ओंवी ॥ वसुदेव म्हणे देवकीप्रती॥ तुज चिंता न वारे चित्तीं॥ आतल्याची कैसी गती॥ होईल ती नकळे पां॥ ६९॥ भुजा पिटोनी बोले वचन॥ कंसास मारीन आपटून॥ मुष्टीक चाणूरांचा प्राण॥ क्षणमात्रें घेईन मी॥ ७०॥ वसुदेव बोले वचन॥ देवकी आतां धरी मौन॥ येरी म्हणे कैंची देवकी पूर्ण॥ ब्रह्मसनातन मी असें॥ ७१॥ दिंडी ॥विमानाची जाहली नभीं दाटी॥ अमर हर्षे वर्षती सुमन वृष्टी॥ विधि प्रमुखहि होऊनि हृष्ट पोटीं॥ बंदिशाळे पातले देव कोटी॥ ७२॥ भाग० श्लोक ॥ त्वमेक एवास्य सतः प्रसूतिस्त्वं संनिधानं त्वमनुग्रहश्च॥ त्वन्मायया संवृतचेतसस्त्वां पश्यंति नाना न विपश्चितो ये॥ ७३॥ आर्या ॥ते देवकुलभूषा मूर्त ब्रह्मासि सुसमयीं प्रसवे॥ रोहिण्यर्क्षी भाद्रीं रात्र्यर्धी जेथ दुर्गुणा न सवे॥ ७४॥ वामनी श्लोक ॥ द्रुतवि० प्रहर दोन निशा विमल क्षणीं॥ प्रगटला निज उत्तम लक्षणीं॥ दिसतसे भुवनत्रय पालक॥ त्रिदशनायक अद्भुत बालक॥ ७५॥ भाग० श्लोक ॥ तमद्भुतं बालकमंबुजेक्षणं चतुर्भुजं शंखगदार्युदायुधं॥ श्रीवत्सलक्ष्मं गलशोभि कौस्तुभं पीतांबरं सांद्रपयोदसौभगं॥ ७६॥ पद ॥ देवकीसी बोलिले

वृद्धि करणारा) श्लोक ७२:- त्वं (तू) एकएव (एकच) अस्य (त्या) सतः (जगाची) प्रसूतिः (उत्पत्ति) सन्निधानं (लयस्थान) अनुग्रहः (पालनकर्ता) च (आणी) त्वन्मायया (तुमच्या मायेनें) संवृतचेतसः (मोहितचित्त झालेले) त्वां (तुम्हांस) पश्यंति (पहातात) नाना (ब्रह्मादि अनेक रूपांनीं) विपश्चि-

भगवंत ॥ तुमच्या पुण्या नाहीं हो कांहीं अंत ॥ ध्रु० ॥ प्रथम जन्मीं पृश्नी हो नाम तूझें ॥ वसुदेवा सूतपा नाम साजे ॥ दिव्य बारा सहस्र वर्षे ओजें ॥ ध्यान धरितां प्रगट झालों सहजें ॥ देव० ॥ १ ॥ द्वितीय जन्मीं जालीसे आदिति ॥ वसुदेव कश्यप महामती ॥ मग मी पोटा आलों सेवा मनमूर्त्ती ॥ लोकत्रयीं विख्यात ज्याची कीर्त्ती ॥ देव० ॥ २ ॥ हळूहळू देवकी स्तूती करी ॥ काय पुण्य आचरलों जन्मांतरीं ॥ योगी ज्यासी ध्याती या अवसरीं ॥ तो हा नयनीं देखिला श्रीहरी ॥ देव० ॥ ३ ॥ ७७ ॥ आर्या ॥ वळखावें मज आधीं प्राग्जन्म स्मरण मग तुम्हां द्यावें ॥ प्रगट करुनि दाखविलें हें दिव्य स्वात्मरूप या भावें ॥ ७८ ॥ श्लोक वामनी ॥ वसंततिलका ॥ ने गोकुळासि मज ये रिति देवदेवें ॥ आज्ञापिला निजपिता वसुदेव देवें ॥ विष्णुत्व दावुन शिशू जलजाक्षजाला ॥ तो चालिलाचि उचलोनि अधोक्षजाला ७९ ॥ पद ॥ कसा तरी उतरूं मी पार यमुना भरली आहे ॥ ध्रु० ॥ रात्र अंधारी मार्गीं न दिसे ॥ आतां तरि कवन उपाय ॥ कसा ॥ १ ॥ दिवस उदेल्या विघ्न हें मोठें ॥ कंस करील अपाय ॥ कसा० ॥ २ ॥ मीराके प्रभु गिरिधर नागर ॥ अपने गलाबिच हाय ॥ कसा० ॥ ३ ॥ ८० ॥ ॥ कटाव ॥ कोईन पावे जाको पार ॥ सब घट पूरन अपरंपार ॥ निरगुन निजानंद निज सार ॥ इह जगदंबरको करतार ॥ धरिये निज लीला अवतार ॥ जब कंसनके कारागार ॥ त्रिभुवन सुंदर ॥ मोहनमाधव ॥ जलद शाम पीतांबर धरकर ॥ शंखचक्र शिरीं ॥ सुगुटखचितश्री ॥ वत्सल्ह दयगल ॥ वैजयंति कौस्तुभम निराजित ॥ जलजकंठ भुज ॥ भ्रूकुटि घ्राण हनु ॥ भाल बाल तनु ॥ कानमें कुंडल मंडित शुभश्री ॥ खंडतिलकलघु ॥ अलककुटिल मृदु ॥ मंदहसित

तः (ज्ञानसंपन्न) ये (जे) श्लोक ७५:– तं (तो) अंबुजेक्षणं (कमलनयन) अरि (चक्र) उदायुधं (ऊर्ध्व आयुधें धारण करणारा) श्रीवत्सलक्ष्मं (श्रीवत्सचिन्ह्यक्त) गलशोभि कौस्तुभं (कंठांत शोभिवंत आहे कौस्तुभमणी ज्याच्या) पीतांबरम् (पीतांबर नेसलेला) सांद्रपयोदसौभगं (सजलमेघश्याम सुंदर असा भगवान्)

सुख॥ मधुरब चननव॥ कमलनयनसुरव॥ सदनसगुनशशि॥ बदन रदनछब॥ रतनतनकर्हरि॥ मदनजनकशिव॥ सनकवरदकटि॥ कनक बसनकर॥ कटकप्रमुखसब॥ अलंकारसह॥ निरंकारओंकारसुरत॥ साकारस्फुरत॥ वसुदेवजानकर॥ चकितथकित॥ स्तुतिकरतपुनित पद॥ जुगलउपरकृत॥ नमस्कारबहु॥ पुनितपुकारत॥ देवकीउठाय ॥ जयजयकार॥ किन्होसंस्कार॥ परमकरजोर॥ जोरनिजहृत॥ कहतकरलेत॥ चलतभगवंत॥ बचनसों॥ १॥ गोकुलकीक्याकहूं बन्हाई॥ जहांखेलतफनिसाईभाई॥ ध्रु०॥ पद ॥ भाग्यहीन मी देवकि वदली विनवी वसुदेवा॥ निर्दयहृदयें नेतां उचलुनि केसें हो देवा॥ ध्रु०॥ सहा मारलीं बाळें कं सें सात वेंगळलें॥ आठवा हा तुम्ही नेत- सां मानस कां चळलें॥ घाबरला जिव नि घों पाहतो करपद हे गळले ॥ जन्मांतरिंचें कोणपाप तें न कळे हें फळलें॥ १॥ भाग्य०॥ स्नेह भरें मी स्नेहें नाहीं जावळ माखियलें॥ पायांवरि मी घेउनि कुमरा नाहीं न्हाणियलें॥ नाहीं दिधली गुटी स्वहस्तें नाहीं पाजियलें॥ कुळिचें दैवत सटवी तेंही नाहीं पूजियलें॥ २॥ भाग्य०॥ सबळ बलाहक गगनीं वळला वर्षतसू काळीं॥ घोरशार्वरी आजि भासते काळासम काळी॥ सदयमृदुअतिहृदयकठिणकां मातें दुःखाळीं॥ लोटुनि नेतां चिन्नद्रवेना शिशुहा येकाळीं॥ ३॥ भा०॥ देवनाथप्रभुचीहे ऐसी अतिदुर्धरमाया॥ स्रवति लोचनीं जीवन बिंदु खेद करी माया॥ कठिण केलें मन वसुदेवें गमली सी माया॥ सुक्तकपाटें झालीं घेउनि निघतां अमाया॥ भाग्य०॥ ४॥ ८१॥ श्लो० वामनी॥ छंद मालिनी॥ उचलुनि हरिजों- तो होय सानंद जाया॥ प्रसवलि गुण माया गोकुळीं नंद जाया॥ त्रिभु- वनपतिची ते शक्ति हो योग निद्रा॥ करि सकळ जनांतें भ्रांति संयोग निद्रा॥ ८२॥ शि० कवाडें लोहाचीं न निघति कदां जें विनिकरें॥ घणीं- जे लोहारें बसवुनि खिळे ठोकुनि करें॥ असंगाचें शस्त्र प्रभु उचलितां तीं उघडती॥ प्रतापें कृष्णाच्या अघटित चरित्रेंचि घडती॥ ८३॥ आर्या ॥ न निजति दिवाहि कारा द्वारांतचि जागती जसे कुतरे॥ ते एकदांचि निजले जाणों सर्वांसि पाजिले धुतरे॥ ८४॥ कटाव ॥

भगवंतबचनसों ॥ बंदतूटगये ॥ कबाररवूले ॥ रखक भूले ॥ सोयरहे सब ॥ घोरभईनिशि ॥ बादल आये ॥ मलयपवनघन ॥ गरजगरजबिज ॥ दामिनिदमके ॥ अंबरचमके ॥ रुमुक झुमुक ॥ जलतुसारलाग्यो ॥ बूंदपरे ॥ हरिभिगतजान ॥ फनसेसधरे ॥ तनछत्रकरे ॥ अहिरूपभयंकर ॥ विशालदेखे ॥ कंपनलागे ॥ करपंकजपर ॥ पंकजलोचन ॥ घर संकटमें ॥ करारसें जमुनातटपायो ॥ तबजमुनाभरपूरभरी ॥ तळउमंडचली ॥ जलप्रवाहदुस्तर ॥ तरललोलकल्लोल ॥ भवतबिच ॥ अवर्तअगनित ॥ न्याहरकेमन ॥ उतारकोकछुपारन पायो ॥ मुरारके पद ॥ प्रतापसेनदि ॥ झरारकेहूय ॥ भाग भईपदबाटदई ॥ ८५ ॥ आर्या ॥ तेजेंकरूनि पूर्वीं दिवाटनदीपतीजशीरामा ॥ प्रभुला घेउनि आला पथ त्याची त्या नदे कशी रामा ॥ ८६ ॥ श्लोक वामनी ॥ भुजंगप्रयात ॥ यशोदे सि होतां सुता योगनिद्रा ॥ समस्तस्त्रियांसुक्त ये गाढनिद्रा ॥ नजाणेचि ते पुत्रिका पुत्र कांहीं ॥ न तें लक्षिलें आणि कां बायकांहीं ॥ ८७ ॥ कटाव ॥ पदबाट दई बृजसुमारसें ॥ गोकुलमें आये ॥ जोगमयावह ॥ जनीजसोदा ॥ भूलरहे सब ॥ कोबनपूछे ॥ इतनें मोहर पलंगपर ॥ पोहोचायकुमरिले ॥ ॥ ८८ ॥ आर्या ॥ देवयशोदा शयनीं ठेवुनि घेऊनियां तिची तनया ॥ जाय यथागत मार्गी स्वाश्रुभरें करूनि वाहवीत नया ८९ वसुदेवेन स्वसुतो नंदगृहे निर्गुणोन्यस्तः ॥ नंदकन्याऽपिगुणवती नीतातस्माद्गुणाः पूज्याः ॥ ९० ॥ भगिनी प्रसूतिवार्ता कानीं पडतांचि तो त्यजी शयन ॥ आला काळ असें मनिं मानुनि झाला भयें भ्रमन्नयन ॥ ९१ ॥ वज्रहृदय तो जातां त्यासि म्हणे देवकी नृपासून ॥ हे सत्य तुम्ही दादा निश्चय केलाचि आजिपासून ९२ सुमनोहर चरणयुगीं धरुनि शिळेवरि वधार्थ जों हाणी ॥ तों ती उडोनि गगनीं जाय तिला धरिल काय खळ पाणी ॥ ९३ ॥ नष्टा-

---

आर्या ९० :– स्वसुतः (स्वपुत्र) निर्गुणः (गुणरहित) न्यस्तः (स्थापन केला) नंदकन्या (नंदकन्या) नीता (नेली) तस्मात् (त्याकारणानें) पूज्याः (मान्य झाले आहेत)

मज मारुनि फळ काय तुझा काळ वेगळा आहे ॥ कोठेंनरि वाढतसे बधि-
ल तुला उक्ति मनिं धरी गाहे ॥ ९४ ॥ कटाव. ॥ जागृत बालक, देखत
ही आल्हाद भये है, तब सब ब्रजजन मंगल गाये, भेरि बजाये, हरख
बढाये ॥ विप्र बुलाये, मंगल जल पश, पालक न्हाये, देव दुंदुभी, नादामो-
द, प्रमोद कर भई, सुखकर दाई, ॥ ध्रु० ॥ माई गोकुलकी क्या कहूं बन्हा-
ई ॥ जहां खेलत फनसाई ॥ माई गोकुलकी क्या कहूं बन्हाई ॥ ९५ ॥
॥ ॥ श्लोक ॥ ॥ करें घे वरें बाळ पायांवरी तें ॥ नदा त्यास न्हा-
णावया आदरीतें ॥ भरी भक्ति गंगालयीं प्रेमपाणी ॥ स्नेहें माखिला
तो शिशू चक्रपाणी ॥ ९६ ॥ ॥ पद ॥ ॥ न्हाणी न्हाणी त्या नि-
र्मलातें न्हाणी ॥ खाणी तीचिया भाग्याची कोण वाणी ॥ ध्रु० ॥
ज्याच्या स्नेहें देहभाव केले परते ॥ ज्याच्या स्नेहें जाळिलीं सकळ
हि दुरितें ॥ ज्याच्या स्नेहें सायुज्य सौख्य भरतें ॥ त्याच्या स्नेहें जाव
ळ माखी करीते ॥ १ ॥ न्हाणी० ॥ गंगाजन्मे ज्याचिया चरणकमळीं ॥ त्या-
वरी पाणी घालिते हस्तकमळीं ॥ ब्रह्मादीक वंदिती पदरज धूळी ॥ पदिं-
ची माती घेऊनी लावी कपाळीं ॥ २ ॥ न्हाणी न्हाणी० ॥ देवनाथ अंबरया
विश्वाकीं ॥ अंग त्याचें पुसोनि वस्त्रें झांकी ॥ सर्वात्मा जो व्यापक अणु-
रेणूकीं ॥ सुखानिळें तयाचे कर्ण फुंकी ॥ ३ ॥ न्हाणी० ॥ ९६ ॥ ॥ पा-
ळणा ॥ ॥ जो जो जो जोरे ॥ घनश्यामा ॥ निजबाळा गुणधामा ॥
जोगी आलासे ॥ विश्रामा ॥ तो मी दाविन तुम्हां ॥ ध्रु० ॥ जोगी दिसतो
विचित्र ॥ त्याला तीन नेत्र ॥ चर्म वेगळें नसे वस्त्र ॥ म्हणवी तुझा मि-
त्र ॥ बाळा जो जो० ॥ १ ॥ अंगीं चर्चुनियां विभूती ॥ अर्धांगी पार्वती ॥ वृ-
षभारूढ तो पशुपती ॥ त्रिशूल डमरू हातीं ॥ २ ॥ बाळा जो जोरे० ॥
आणिक एक नवल, दयाळा ॥ कंठ दीसे निळा ॥ मस्तकीं जळ वाहे झुळ-
झुळां ॥ नेत्रीं अग्निज्वाळा ॥ ३ ॥ बाळा जोजोरे० ॥ आ, णीक नवल परियेसीं
॥ गजचर्म पाठीसीं ॥ शिक्षा लाविती दक्षासी ॥ ठकवीलें देवांसी ॥ ४ ॥
बाळा जोजोरे० ॥ जोगी आलासे आंगणीं ॥ तुळशी वृंदावनीं ॥ तुजला
देखोनी नयनीं ॥ घालिल लोटांगणीं ॥ बाळा जोजोरे० ॥ ५ ॥ उगला रा-
हें बा जगदीशा ॥ बाहेर आला पीसा ॥ योगियां लाविलें निजध्यासा

भाळीं चंद्रठसा॥ बाळा जोजोरे०॥ ६॥ आळी घेतली नारांहे॥ जोगी दावी माये॥ सर्वभूषणीं तो आहे॥ परब्रह्म तो पांहे॥ बाळा जोजोरे०॥ ७॥ गोकुळीं जन्म घेतलें निधान॥ परब्रह्म तें जाण॥ तयाचे चरणीं शरण॥ एका जनार्दन॥ बाळा जोजोरे॥ ८॥ ९७॥ आर्या॥ नवपुत्रोत्सवपरवश नंद करी जातकर्म कविधीतें॥ स्फकवि वदान्य मिळाला पूर्वी तैसा कधींहि न विधीतें॥ ९८॥ ॥ पद॥ ॥ यशोदेबाई ऐकें पुत्राचीं लक्षणेंमे॥ ध्रु०॥ यातें म्हणतिल भगवान॥ परी हा होईल गाडीवान॥ बळीचे द्वारीं द्वारवान॥ देवदी राखील त्याची॥ य०॥ १॥ करिल दह्या दुधाची चोरी॥ भोंदिल गोपाळांच्या पोरी॥ अवघ्या शिंदळांचा चौधारी॥ लाज आणिल बायकां॥ यशोदेबा०॥ २॥ पांडवराजयांचे मेळीं॥ काढिल उच्छिष्ट पत्रावळी॥ ढोरें तुमचे घरीं वळी ॥ गायी दुभवील निश्चयें॥ यशोदेबाई०॥ ३॥ ॥ याप्रकारें करून प्रभु षड्गुणैश्वर्यसंपन्न जो नारायण त्यानें दुष्ट राक्षसादिकांचा वध करावा. व गोब्राम्हणादिकांची पीडा हरण करून धर्माची संस्थापना करावी, व भक्तांचें संरक्षण करावें, एतदर्थ श्रीकृष्णावतार धारण केला. याकरितां आपला तरणोपाय होऊन जन्ममरणरूप संकटाचा नाश व्हावा अशी ज्यांस इच्छा असेल त्यांनीं भगवद्भजन अनन्य भावेंकरून करावें. यासाठीं कवि म्हणतात. नारायण भजरे मानस०॥ हेंचि दान देगा देवा॥ तुझा विसर न व्हावा.॥ १॥ गुण०॥ २॥ नलगे०॥ ३॥ तुकाम्हणे गर्भवासीं॥ सुखें घा०॥ ४॥ ॥ आरती भुवनसुंदराची॥ ॥ ॥ आरती भुवनसुंदराची॥ इंदिरावरा मुकुंदाची॥ ध्रु०॥ पद्मसमपादयुग्मरंगा॥ ओंवाळणी होति भृंगा॥ नखमणि स्रवता हे गंगा॥ जे कां त्रिजगतापभंगा॥ चाल॥ वर्तुळ गुल्फ भ्राजमाना॥ किंकिणी क्वणित॥ नादघणाघणित॥ वांकि वर झुणित॥ नूपुरें झणाणमंजिराचीं॥ झणितध्वनी मंजिराची॥ आरती भु०॥ १॥ पीतपट हाटकतसवर्णी॥ कांची नितंब सुस्थानीं॥ नाभिची अगाध हे करणी॥ विश्वजनकाची ही जननी॥ चाल॥ त्रिवळी ललित उदरशोभा॥ कंबुगलमाळ विलंबित झळाळ कौस्तुभश्रीवत्स शीतमणि॥ सरळ बाहु॥ तरळ कंक-

णाची ॥ प्रीति बकुळजडित कंकणाची ॥ आरती ०॥ २॥ इंदुसम हास्य कुं-
दरदना ॥ अधरअरुणार्क बिंबसदना ॥ पहातां भ्रांति पडे नयना ॥ सज-
ळमेघाभ दैत्य दलना ॥ चाल ॥ झळकत मकरकुंडला भा ॥ कुटिल कुं-
तलीं मयुरपत्रालि ॥ मुक्त वेष्टिली, भाळी शोभली तिलककेशरी झळाळीत कु-
षा कस्तुरीची ॥ अक्षता काळिकस्तूरीची ॥ आरती ध्रुव न सुंदराची॥
॥३॥ कल्पद्रुमातळीं मूर्ती ॥ सौदामिनी कोटि दीप्ती ॥ गोपीगोपवलय
भवती ॥ त्रिविष्टप पुष्पवृष्टि करिती ॥ चाल ॥ मंजुळ मधरमुरलिनादें
॥ चकित गंधर्व थकित अप्सरा ॥ सुरागिरिवरा ॥ कर्पुरशधरा । रतिनें प्रे-
मयुक्त साची ॥ मूर्ती ओंवाळितसाची ॥ आरती ध्रुव० ॥ ४ ॥ वृंदावनीं
चियेहरणी ॥ सखश्रीकृष्णमायबहिणी ॥ श्रमलों भवाब्धिचे फिरणीं
॥ आतां ठाव देईं चरणीं ॥ चाल ॥ अहा हे पूर्ण पुण्यश्लोका ॥ नमितों चर-
ण शरण मी कण व येउ देविषाण पाणी ॥ कृष्णनेणतें बाळ आपुलें रा-
खि लाज त्याची ॥ दयाब्धे राखि लाज त्याची ॥ आरती ०॥ ५ ॥ कायेनवा-
चा मनसेंद्रियैर्वा० ॥ पुंडलीक वरदे हरी विठ्ठल ॥ पार्वतीपते हर हर महा
देव ॥ सीताकांत स्मरण ॥ जयजयराम ॥ नंतर साष्टांगें करून देवास ह-
रिदासानें नमस्कार करावा. ॥ ७ ॥

कथा ३री.

पूर्वरंगनिरूपण.

श्रीमन्मंगलमूर्तयेनमः ॥ ॥ अविरलमदजलनिवहं भ्रमरकुलानी-
क सेवित कपोलं ॥ अभिमत फलदातारं कामेशं गणपतिं वंदे ॥ १ ॥ इत्या-
दि नमनं ॥ गुरूराज माउली दया कर गुरूराज माउली ॥ पुंडलीकवर-
दे हरिविठ्ठल ॥ पार्वतीपते० ॥ सीताकांतस्मर० ॥ नंतर ध्रुवपद म्हणावें.
॥ अभंग ॥ देव भावाचा भुकेला ॥ हाचि दुष्काळ तयाला ॥ ध्रु० ॥ प-
हा महिमा आवडीची ॥ फळें खाय भिल्लिणीचीं ॥ १ ॥ पोहे सुदा-
म देवाचे ॥ फके मारी कोरडेच ॥ ३ ॥ तुका म्हणे भक्तीपुढें ॥ न म्हणे
उच्छिष्ट कीं थोडें ॥ ४ ॥ १ ॥ पुंडलीकवरदे हरीविठ्ठल ॥ पार्वतीपते०
॥ जानकीजीवन स्मरण ॥ आदौ कीर्तनारंभीं भगवद्भक्तावतंस

तुकारामाख्य साधु मनुष्यमात्रांनीं ईश्वरभजन करून चतुर्विध पुरुषार्थास पात्र व्हावें या उद्देशानें भगवान् भक्तिप्रिय आहे असें वर्णन करितात. ॥ देवभावाचा भुकेला ॥ याविषयीं भगवंताची उक्ति आहे. भागवत ११ स्कंध **श्लोक** ॥ नसाधयति मां योगो न सांख्यं धर्म उद्धव ॥ न स्वाध्यायस्तपस्त्यागो यथा भक्तिर्ममोर्जिता ॥ २ ॥ **अर्थ** ॥ हे उद्धवा, मी योगाभ्यास केल्यानें वश होत नाहीं. तसेंच सांख्य शास्त्राचें अध्ययन केल्यानेंही मी स्वाधीन होत नाहीं. किंबहुना धर्म, वेदाध्ययन, तपश्चर्या आणि दान यांनींही माझी तशी प्राप्ति होत नाहीं. जशी एक प्रेमलक्षणा भक्ति मला वश करिते तसा मी कोणत्याही साधनानें वश होत नाहीं. तस्मात् भक्तिवांचून जीं इतर साधनें तीं व्यर्थ होत. पहा, हा गृहस्थाश्रम कर्मानुष्ठानद्वारें सर्व पुरुषार्थ दायक आहे. परंतु ईश्वर चरणीं भाव जर नाहीं तर तो व्यर्थ होय. याविषयीं कवि म्हणतात. ॥ **आर्या** ॥ बल्हर्भकं महाभग मपि कांता भर समन्वितं भवनं ॥ यदिच सदा भरण स्थलमपि भावस्थिति विवर्जितंतुव नं ॥ ३ ॥ **अर्थ**— बल्हर्भकं (ज्यांत पुष्कळ मुलें आहेत) महाभगं (ऐश्वर्ययुक्त) कांताभरसमन्वितं (सुंदर स्त्रियांनीं युक्त) सदा भरणास्थलं (उत्तम भूषणांनीं शोभित) असें जरी भवनं (गृह) आहे, तरी भावस्थिति विवर्जितं (ईश्वराचे ठिकाणीं भाव जर नाहीं तर) तें वनच होय. दुसरा अर्थ— भावस्थिति (भ या अक्षराची स्थिति जर नाहीं तर) वनच होय. पहा, भवन यांतून भ काढिला असतां वन असें राहतें. आतां तें वन कसें तर, 'बल्हर्भकं' यांतून भ काढिला म्हणजे 'बल्हर्कं' असें राहतें; याचा अर्थ:- ज्यांत रुईचीं झाडें पुष्कळ आहेत. (महाभगं) यांतून भ काढला असतां 'महागं' म्हणजे ज्यांत मोठे मोठे डोंगर आहेत. कांताभरसमन्वितं, भ काढल्यावर, कांतारसमन्वितं म्हणजे कुनाट अरण्यांनीं युक्त. (सदा भरणास्थलं) यांतून भ काढल्यास, सदारण स्थलं (ज्यांत नेहेमी तंटे बखेडे होतात) असें वन होतें. याकरितां सर्वांनीं परमेश्वराच्या ठिकाणीं भक्ति ठेवावी, म्हणजे सर्व

गृहस्थाश्रम सफल होतो. भक्तीवांचून ईश्वरप्राप्तीस साधन नाहीं. याविषयीं मोरोपंत म्हणतात. ॥ आर्या ॥ भक्तिविना वश नोहे वीणयानें वा मृदंग नादानें ॥ कन्यादानफलातें पावे कैसा मृदंगनादानें ॥ ३ ॥ अर्थ:- परमात्मा भक्तिवांचून वीणयानें किंवा मृदंगाच्या नादानें वश होत नाहीं. यास दृष्टांत मृदंगनादानें म्हणजे मृत्तिकेची पुतळी दान केल्यानें कन्यादानाचें फळ कसें प्राप्त होईल? होणार नाहीं. तद्वत् भक्तीवांचून इतर साधनें केल्यानें ईश्वरप्राप्ति होणार नाहीं. आपल्यास ईश्वरप्राप्ति व्हावी अशी इच्छा असल्यास त्याची भक्तीच करावी, म्हणजे ईश्वर प्रसन्न होतो; कारण त्याला भक्ति फार प्रिय आहे. हा आशय जाणून तुकाराम म्हणतात. देव भावाचा भुकेला ॥ नारायणाची भक्ति जशी तारक आहे असें ब्रह्मज्ञानही नाहीं. याविषयीं भागवतांत ब्रह्मदेवाची उक्ति आहे.- श्लोक ॥ श्रेयः स्रुतिं भक्तिमुदस्यते विभो क्लिश्यंति ये केवल बोध लब्धये ॥ तेषा मसौ क्लेशलएव शिष्यते नान्यद्यथा स्थूल तुषाव घातिनाम् ॥ ४ ॥ अर्थ:- हे विभो परमेश्वरा, कल्याणदायक जी तुझी भक्ति तिला सोडून केवल परोक्ष ब्रह्मज्ञान प्राप्त होण्याकरितां जे क्लेश पावतात त्यांस शेवटीं क्लेशच अवशिष्ट राहतो. दुसरें कांहीं प्राप्त होत नाहीं. यास दृष्टांत स्थूल तुष म्हणजे साळीचा कोंडा त्यास कांडीत बसणाऱ्याला जसें श्रमावांचून दुसरें फळ मिळत नाहीं. त्याप्रमाणेंच भक्तीवांचून सर्व साधनें व्यर्थ होत. भक्ति हें परमेश्वरास वश करणारें मुख्य साधन होय. भक्तिमानाचे ठायीं इतर गुणदोषांचा विचार परमात्मा मुळींच करीत नाहीं. एक भक्ति असली म्हणजे प्रभु त्यावर अनुग्रह करितात. याविषयीं कवि म्हणतात. आर्या:- अयमुत्तमोयमधमो जात्या रूपेण संपदा वयसा ॥ श्लाघ्यो ऽश्लाघ्योवेत्थं नवेत्ति भगवाननुग्रहावसरे ॥ ५ ॥ अर्थ:- भगवान् षड्गुणैश्वर्य संपन्न असा जो नारायण तो भक्तिप्रिय असल्यामुळें अनुग्रहाचे वेळीं हा जातीनें उत्तम किंवा अधम आहे. तसाच रूपानें ही हा सुंदर

आहे. व हा कुरूप आहे. हा संपन्न किंवा दरिद्री आहे किंवा हा वृद्ध हा तरुण, हा कीर्तिमान हा निंद्य असा कोणताच विचार मनांत न आणतां त्यावर कृपा करतो. कारण ईश्वरास जी अत्यंत प्रिय भक्ति ती अति दुर्मिळ आहे म्हणून. त्यांच्या इतर गुण दोषांकडे लक्ष्य न देतां भक्तांचें कल्याण करतो. याकरितां सर्वांनीं अनन्यपणें ईश्वर भक्ति करावी, अशा अभिप्रायानें तुकाराम म्हणतात ॥ देव भावाचा ॥ ५० ॥ याविषयींच सप्तम स्कंधीं प्रल्हाद म्हणतात. भागवत श्लोक. मन्ये जनाभिजनरूपतपःश्रुतौजस्तेजःप्रभावबलपौरुषबुद्धियोगाः ॥ नाराधनाय हि भवंति परस्य पुंसो भक्त्या तुतोष भगवान् गजयूथपाय ॥ ६ ॥ अर्थः– धन उत्तम कुळांत जन्म, सौंदर्य, तप, वेद, शास्त्र यांचें अध्ययन, पराक्रम, बळ, उद्योग, बुद्धि, आणि योगाभ्यास हीं सर्व साधनें जर भक्तिविरहित आहेत तर परमात्म्याच्या संतोषास कारण नाहींत. आणि यांतील कांहीं नसून एक भक्ति जर प्रबल आहे तर परमेश्वर प्रसन्न होतो. यास उदाहरण:– गजेंद्र हा पशु असल्यामुळें त्याचे ठायीं हे कोणतेच गुण नव्हते. परंतु दृढभक्तीनें भगवान् त्यास संतुष्ट झाला व नक्रापासून त्याचें संरक्षण केलें. तात्पर्य नारायणास भक्तिसारखें दुसरें कांहीं प्रिय नाहीं. पहा, भक्तिसाठीं नारायणांनीं काय काय चरित्रें केलीं आहेत.

कबीत.

जो परमेसर साच निरंजन जा कहने सब लोक धनी है ॥ भूसुर भूप रबिर और किन्नर ध्यान धरे जाको सिद्ध मुनी है ॥ चार बिचार करे निस बासर छे अठरा को भी अंत न पें ये ॥ ओ हर हर निकि छोकरिया चमचा भर छांच कुं नाचत नैये ॥ ७ ॥

अर्थ– जो परमेश्वर निर्गुण आहे, ज्याला सर्व लोक आपला धनि असें म्हणतात, सर्व ब्राह्मण, राजे, सिद्ध, किन्नर, व मुनि ज्याचें ध्यान करतात, चार म्हणजे वेद नेहेमी ज्याचा विचार करतात, सहा म्हणजे शास्त्रें, अठरा पुराणें यांस ज्याचा अंत लागत नाहीं तो भक्त श्रीकृष्ण अनंत ब्रह्मांडांचा नायक; परंतु चमचाभर ताक मिळ–

ण्याकरितां गोपींपुढें नाचून दाखवितो कां बरें? प्रभूला ताक मिळ-
त नाहीं म्हणून कीं काय? नव्हे, त्या गोपींची खरी प्रेमलक्षणाभ-
क्ति असल्यामुळें नारायण त्यांच्याशीं लंपट झाला. याकरितां ज्या-
ला नारायणाची आपल्यावर कृपा व्हावी अशी इच्छा असेल त्या-
नें निर्मळ अंतःकरणेंकरून परमेश्वराची भक्ति करावी. म्हणजे त्या-
चे दुसरे गुणदोष न पाहतां प्रभु त्याचें कल्याण करतात. कारण
खरी प्रेमयुक्त भक्ति देवांस फार दुर्लभ आहे. म्हणून प्रथमाभंगींतु-
काराम म्हणतात. ॥ देवभाग्याचा भक्त केला ०॥ ध्रु० ॥ भजन ॥ पुंडली०
पार्वतीपते० ॥ सीताकांतस्मरण ॥ पहा केसरी वानराची स्त्री जातीनें,
रूपानें आणि संपत्तीनें ही हीन असून एक ईश्वराचे ठिकाणीं खरी
भक्ति असल्यामुळें परमात्म्यानीं तिजवर कृपा केली, आणि तिचे
मनोरथ पूर्ण करून तिची सर्व जगतांत ख्याति केली. एतद्विषयीं
कवि हनुमज्जन्माख्यान वर्णन करितात.

अथ हनुमज्जन्म प्रारंभः

श्रीगणेशायनमः॥ ॥श्लोक॥ वसंततिलका॥ वंदूनियां पदन-
या पवनात्मजाचे॥ वर्णीन जन्म महिमा बहु गोड वाचे॥ जो अंजनीउ-
दरिं गर्भ विराजमान॥ शास्त्रश्रुतीस नकळे गुणरूपमान॥ १॥ उप-
जा०॥ भूभारहा सर्व हरावयासी॥ साधूजना तोषकरावयासी॥ ह-
रीकुळीं जन्मवरी कृपाळी॥ जो उद्धरोनि त्रिजगासि पाळी २॥ शार्दू०
अव्यक्ताचे स्वरूपा कसें नटुनियां लीला जहाली कशी॥ ती मातें अजि हो
सविस्तर कथा सांगा कृपा फारसी॥ नें बोले शिव तो स्वयें निजमुखें
भक्ती धरी मानसीं॥ ऐकें देवि तुज स्वयेंचि वदतों जी ही कथा सारसी
॥३॥ आर्या ॥ पृथ्वी जर्जर झाली गेली ब्रह्म्यासि दुःख कळवाया
॥ अळवाया परमात्मा स्तवुनि बळें तन्मनासि वळवाया॥ ४॥ सुरभू-
सुर कार्यार्थी धरितो अवतार दुष्ट माराया॥ शेष श्रीनारायण सावध-
ही पार्वतीश ताराया॥ ५॥ ज्याचा प्रताप ऐकुनि अवनींतिल धाक-
तात योद्धे ते॥ त्या दशरथ रायानें पुत्रेष्टी मांडिली अयोध्येतें ६

॥ श्लोक ॥ स्रग्धरा ॥ पूर्वी तेणें सुरानां बहुसुख दिधलें त्या निमित्तें तयाला ॥ होतील श्रेष्ठराया म्हणति ल सगळी पुत्र चौघे नृपाला ॥ श्रृंगर्षी आणि यत्नें मग करि करितो पुत्र कामेष्टि याग ॥ त्या अग्नीच्या प्रसादें सकळ तव निघे पुत्रहीनत्व जाग ॥ ७ ॥ मालिनी वृ० ॥ दशरथ नृपयागीं ऋष्यश्रृंगावरून ॥ करित हवन कुंडीं पुत्रकामाधरून ॥ बहुत सुजन तेथें यज्ञकर्मी सहाय ॥ असति गुरुवसिष्ठादिस्वकर्मांत आर्य ८ आर्या ॥ हवनांतीं सत्वर नृप पायस धृत भाजनात्रिचरणाला ॥ पाकुनि होउनि हर्षित साष्टांगीं नमित सत्रिचरणाला ॥ ९ ॥ श्लोक ॥ शार्दूल० ॥ क्षिप्रापात्रभरोनियां दशरथा अग्निप्रसादार्थ दे ॥ त्याचे भाग करोनि तीन नृप तो तीघी स्त्रियांसीचदे ॥ घ्यास्वीकार करा विलंब न करा ऐसें तिघींना कथी ॥ तों कैकेयि रुसे वदे भलतसें घेईन पिंडाप्रती ॥ ॥ १० ॥ साकी ॥ कौसल्येला प्रथम दुजा दे भाग सुमित्रे लागीं ॥ मागुनि भागविभागुनि कैकयि लागुनि देत सुरागी ॥ ११ ॥ ओंवी ॥ मागूनि भाग दिधला ॥ तेणें कैकयीस रोष आला ॥ वरी हस्त अधोमुखाला ॥ करूनि मुग्धा बोलतसे ॥ १२ ॥ आर्या ॥ अपमानें दिधला जो भाग जळो परि नको मला हो हा ॥ या भूमिंतू नरविकुळतनयसुतरुचा नको मला हो हा ॥ १३ ॥ ओंवी ॥ यापरी बोले सुंदरी ॥ तों अकस्मात एक घारी ॥ येऊनि पिंड झडपी झडकरी ॥ जाय अंबरीं तत्काळीं ॥ १४ ॥ साकी ॥ भाग झपके घार गयी जद कैकयी करत अंदेसा ॥ मैं अकेली भयी निपुत्री मेरा नसिब हि ऐसा ॥ १५ ॥ आर्या ॥ तेव्हां ती कौसल्या आणि सुमित्रा निजार्ध भाग तिला ॥ देती कीं स्निग्धपणें वांटिति हो सप्तधा सभाग तिला ॥ १६ ॥ ओंवी ॥ घारीनें जो पिंड झडपिला ॥ त्याचा वृत्तांत काय झाला ॥ श्रोतयांनीं आक्षेप केला ॥ कथा समूळ सांगू तया ॥ १७ ॥ आर्या ॥ सुग्रीव सैन्यनायक वीरेश्वर एक केसरी नाम ॥ वानर असोनि जेणें, केले अभ्यस्त ऋग्यजुःसाम ॥ १८ ॥ त्याची स्त्री अंजनि जे सुकुमारी सुंदरी पतिप्राणा ॥ ती-

---

१ स्नेहानें. २ सात ठिकाणीं. ३ थोर.

ऋष्यमूक शैलीं आराधी शंकरा जगत्प्राणा ॥ २० ॥ पद ॥ केसरी नामें वानर त्याची हृद्रंजनि अंजनी ॥ सती बहु विश्रुत जे सज्जनीं ॥ नंदन व्हाया पवित्र कीर्त्ति,वीर बलाढ्य जनीं ॥ तपातें करि गिरिवरि निर्जनीं ॥ गौरी वल्लभमनीं चिंतुनी विषयभोग त्यजुनी ॥ करी वायू नियमातें साजणी ॥ ॥ १ ॥ हनुमताचें जन्म सांगतों ऐका सावधमनीं ॥ कथिति जें रामाय णिं सन्मुनी ॥ ध्रु० ॥ प्राणायाम करूनि षडिंद्रिय जय केसरि वल्लभा ॥ करी धरि हृदयिं उमावल्लभा ॥ कधीं नीराशन कधीं निरशनें करी पर्णगल्लभा ॥ प्रफुल्लित जिची इतर दुर्लभा ॥ नत करुणाकर शंकर बघनी तिची तपस्या शुभा ॥ प्रकटुनी होय निज पुढें उभा ॥ २ ॥ हनुमंताचें ० ॥ २१ ॥ ॥ ओंवी ॥ सात सहस्र वर्षे पर्यंत ॥ मौन धरोनी तपा करीत ॥ आराधिला उमाकांत ॥ प्रसन्न जाहला तपांतीं ॥ २२ ॥ आर्या ॥ हें वृत्त धूर्जटीला कळलें चित्तीं म्हणोनि गिरिबाला ॥ घेउनि अंकीं श्वेतीं वृषभीं बैसुनि तिच्या जवळ आला ॥ २३ ॥ तिजला पशुपति वदला अंजनि मजला अभीष्ट वर मागें ॥ भक्तांचा कल्पद्रुम वरदेश्वर मी तिला असें सांगें ॥ २४ ॥ नेत्रें उघडुनि अंजनि पांहे प्रभुतें करी त्वरा पाणी ॥ जोडी पदाब्ज वंदी तें विश्वंभर अशी वदे वाणी ॥ २५ ॥ पद ॥ वरं वरय वर वर्णिनि म्हणतां म्हणे जोडुनी करा ॥ मनोरथ पूरित इतका करा ॥ तन य विनय संपन्न बलाधिक विरायु शशि भास्करा ॥ समचित्या मज असि विभो शंकरा ॥ असुर विमर्दनिं सहाय होउनि वैदेही-प्रियकरा ॥ तदर्चनिं धर वामन किंकरा ॥ ३ ॥ हनुमंताचें ० ॥ २६ ॥ ओंवी ॥ म्हणे अंजनी,माग इच्छित ॥ येरू म्हणे दे अक्षयी सुत ॥ परम प्रतापी यशवंत ॥ महाभक्त वज्रदेही ॥ २७ ॥ आर्या ॥ सद्गुणशाली अक्षय हृढतनु सुत दे मला महादेवा ॥ रविकुलमंडन सीतापतिची त्याल्लघडो सदा सेवा ॥ २८ ॥ ओंवी ॥ मग बोले उमावर ॥ अकरावा मी महारुद्र ॥ तूझिये उदरीं अवतार ॥ धरितों अक्षयी जाणपां ॥ २९ ॥ ॥ आर्या ॥ शंभु म्हणे रामाचें मजला करणें असेचि पद दास्य ॥ देवद्रोहि दशानन गृह जाळुनियां तदीय शिरिं लास्य ॥ ३० ॥ यास्तव तु-

१ नृत्य.

ञ्झिया उदरीं येतों मी सर्व लोक सुखवाया ॥ त्वच्चित्त तुष्ट करुनी राक्षस कुळमूळ तूर्ण दुखवाया ॥ ३१ ॥ परियां भूधरशिखरीं कर पसरुनि अंजनी रहा स्वस्थ ॥ देइल तुझिया हस्तीं लोकप्राणेश पिंड तो स्वस्थ ३२ ॥ ओंवी ॥ ऐकें शुभवदनें अंजनी ॥ तूं अंजलीपात्र पसरुनी ॥ बैसें सावधमाझिये ध्यानीं ॥ अंत दृष्टी करूनियां ॥ ३३ ॥ सुटेल अद्भुतभ्रभंजन ॥ साक्षाल्लोक प्राणेश आपण ॥ प्रसाद देईल आणून ॥ तो तूं भक्षीं अविलंबें ॥ ३४ ॥ आर्या ॥ तो यत्नें करुनि तुवां ठेवावा भाग आपुल्या उदरीं ॥ त्या सत्कर्में तुजला होइल सुत संहराव्या सुंदरी ॥ ३५ ॥ ऐसें सांगुनि सुखकर प्रभु गेला रामचंद्र यश गात ॥ त्याची आज्ञा वंदुनि अंजनि त्या स्थळिं बसे तया ध्यात ॥ ३६ ॥ ओंवी ॥ स्वस्थळा गेला शूळपाणी ॥ ध्यानस्थ बैसली अंजनी ॥ नयन झांकिले निजमनीं ॥ ब्रह्मानंदें उचंबळे ॥ ३७ ॥ आर्या ॥ इकडे दशरथपत्नी करिंचें पायस हरोनि ने घारी ॥ वैश्वानरसुखकारी नें अर्पी अंजनीस मेघारी ॥ ३८ ॥ हरिहरसमीर वंदुनि पायस भक्षी प्लवंगपति महिला ॥ अहिला सामर शक्रा वंद्याजी सिंधुशैलवति महिला ॥ ३९ ॥ गर्भिणि झाल्ये ऐसें चित्तीं वाटे करीतसे ध्यान ॥ तो मत्वनारी पावो ऐसें सतिलागिं लागलें ध्यान ॥ ४० ॥ तूं पुच्छरूप मी हरि होतों हें शंभुसूचवि शक्तीस ॥ गर्भस्थ अंजनीच्या झाले ते लोकिकार्थ नवमास ॥ ४१ ॥ जन्मांतरीं सुवर्चा स्वर्वेश्यानाचतां विधिद्वारीं ॥ चुकली ह्मणोनि तिजला शापुनि करि तत्क्षणींच तो घारी ॥ ४२ ॥ जेव्हां कैकयिपासुनि पायस अंजनि करांत देशील ॥ तेव्हां शापविमुक्ता होउनि तूं मत्समीप येशील ॥ ४३ ॥ ओंवी ॥ घारी ब्रह्मवरें करोनी ॥ उद्धरोनी गेली स्वस्थानीं ॥ इकडे नवमास भरतां अंजनी ॥ प्रसूत झाली ते काळीं ॥ ४४ ॥ श्लोक ॥ चैत्रेमासि सितेपक्षे पौर्णमास्यां शनैश्चरे ॥ अंजन्यां वायुतो जातः परमात्मा स्वयंहरः ॥ १ ॥ पद ॥ पवनतनय परमविनय रामसेवनीं ॥ ध्रु० ॥ उपजतांचि अर्कबिंब घेतलें करीं ॥ फळधिभावितां विरिंचि सोडवी प्र-

१ लोकर. २ पर्वत. ३ आकाशांत राहणारा. ४ साध देहे

यत्न करुनि स्तवुनि सज्जनीं ॥ पवनत० ॥ १ ॥ अंबुधी तरूनि जाय जंबुचे पुरीं ॥ जंबुमाळि दसुनि अर्पि जनकजेसि मुद्रिका अशोक उपवनीं ॥ पवनत० ॥ २ ॥ काळनेमि दसुनि आणि द्रोण पर्वता ॥ वांचविलें लक्ष्मणासि लाधली सुपुत्रमाय धन्य अंजनी ॥ पवनतन० ॥ ३ ॥ कल्पतरूतळीं विराजमान तो हरि ॥ मुख्य पाय सद्गुरुचे वंदुनी आनंदतनय चिंतितो मनीं ॥ पवनतन० ॥ ४ ॥ ४५ ॥ ओंवी ॥ ऋषिपत्न्याणी हातीं झोळा ॥ तों बळिया बाळ जन्मला ॥ कीं वासरमणि प्रगटला ॥ वानरवेषें देदीप्य ॥ ४६ ॥ आर्या ॥ गगनांत लक्ष गांवें केलें उड्डाण जननसमयास ॥ उपमा काय वदावी या ब्रह्मांडांत जननसमयास ॥ ४७ ॥ सत्राणें जाउनियां धरिलें प्रत्यक्ष सूर्य किरणास ॥ ऐसा कोण असे हो आणी प्रत्यक्ष सूर्य किरणास ॥ ४८ ॥ वक्षस्थळांत घाचे देतां मुष्टीस रक्त वमताहे ॥ मानी मनांत राहू मुष्टि नव्हे आजि वज्र गमताहे ॥ ४९ ॥ मग त्याचा केवारें धांवुनि आलाचि रुष्ट तो केतु ॥ अद्भुत बळासि पाहुनि सोडुनि गेलाचि फक्त संकेतु ॥ ५० ॥ राहु क्रोधावेष्टित गेला शक्रासि वृत्त कळवाया ॥ जैसा वृषपर्व्यानें शुक्रमुनी तद्यशासि मळवाया ॥ ५१ ॥ मग इंद्रानें ऐकुनि घेतां क्रोधायमान झाला तो ॥ दूतां भेरी सत्वर सुरगण समुदाय सिद्ध आला तो ॥ ५२ ॥ ऐरावतासि आणऊनि त्याचे स्कंधावरी बसे मघवा ॥ राहूसन्निध सांगे पुच्छपतीचा प्रताप तो अघवा ॥ ५३ ॥ सवित्यासन्निध येतां वानररूपीच बैसला दिसला ॥ इंद्रबळें तो राहू पुनरपि येतांचि देखिला हंसला ॥ ५४ ॥ मुष्टिचपेटे मारुनि भूमिवरी तोचि पाडिला राहू ॥ प्राण मुकलोंचि म्हणे केतु तरी दूर दवडिला राहू ॥ ५५ ॥ साकी ॥ वज्री कुलिशा प्रेरी तेव्हां तें हनुवटीस लागे ॥ मूर्छित मारुति पाहुनि तात भरलासे बहु रागें ॥ ५६ ॥ आर्या ॥ या त्रिजगा माझारी जो दोषिजनांस दंड करणार ॥ त्या यमधर्मास हमी सर्वांचे प्राण आज हरणार ॥ ५७ ॥ साकी ॥ वाताकर्षण होतां उदरें फुगलीं त्या अमरांचीं ॥ सर्वहि पळती तेव्हां वार्ता सोडुनि त्या समराची ॥ ॥ ५८ ॥ आर्या ॥ बहु यत्न स्मरणें मनुजां वीर्य यश हि शौर्य बुद्धिब-

द्धि बल होतें॥ संग्रामीं यास्मरतां निर्बळ जें शौर्यफक्कबल होतें॥ ॥५९॥ पद ॥अंजनि उदरीं शंकर जन्मुनि वानर झाले हनुमान ॥ ध्रु०॥ वसंतऋतुमधुमास पौर्णिमा॥ दिनकरउदयाचे वेळीं॥बुभुःकारची जन्मुनि केला उड्डाणातें करि गमन॥अंजनिउदरीं० ॥ ॥१॥क्षुधालागली कपिला म्हणुनी रविफळ जाणुनि करिं धरिलें॥स्कंदरूपतनुबहुचांगली सर्वां लागलें तें ध्यान॥अंजनिउदरीं०॥२॥ थुकरीतां राहू केतू इंद्रें टाकुनि वज्रातें॥मूर्छितहूतमग वायुअकर्षित सर्वांचें गेलें तें भान॥अंजनिउ०॥३॥रामकृष्णा म्हणे मातेंअंकीं मारुति करि स्तनपान॥तत्समयीं बहु अनंद झाला ध्यानामासृत करुं पान॥ अंजनिउदरीं शंकर जन्मुनि वानर झाले हनुमान ६०

याप्रकारें अंजनीच्या भक्तीमुळें साक्षात् शंकरांनी तिच्या उदरीं जन्म घेऊन सर्व जगतांत तिची ख्याती केली व तिचें सर्व मनोरथ पूर्ण केले. त्यापेक्षां नारायणाला जाति,रूप संपत्ति इत्यादि गुणांची कांहीं अपेक्षा नाहीं. एक दृढ प्रेमलक्षण भक्ति असली म्हणजे प्रभुअनुग्रह करितात. हा अभिप्राय मनांत आणून सर्वजीवांच्या कल्याणार्थ ज्यांची वाणी ते तुकारामाख्य साधु म्हणतात. बापानों, जन्ममरणादि संकटांतून मुक्त व्हावें आणि याच देहांत परमानंद प्राप्त व्हावा अशी जर इच्छा आहे तर नारायणाची अनन्य भक्ति करा म्हणजे प्रभु अनुग्रह करतील व अविनाशी जें मोक्षसुख तें तुम्हांस देतील. कारण नारायण अनन्यभावाचा फार भुकेला आहे. ॥देव भावाचा भुकेला॥हाचि दुष्काळ तयाला॥ ध्रु०॥ हेंचि दान देगा देवा०॥ आरती मारुतीची॥ जयदेवजयदेवजयजय हनुमंता॥ तुमचेनि प्रसादें न भिऊं कृतांता॥ज०॥ध्रु०॥ सत्राणें उड्डाणें हुंकार वदनीं॥करिडळमळभूमंडळ सिंधूजळगगनीं॥ गडगडिलें ब्रह्मांड धाका त्रिभुवनीं॥ सुरवरनरनीशाचर त्यां झाली पळणी॥ जयदे०॥१॥ दुमदुमलीं पाताळें उठिला प्रतिशब्द॥ थरथरिला धरणीधर मानीला खेद॥ कडकडिले पर्वत उडुगण उच्छेद॥ रामींरामदासशक्तीचा शोध॥ जयदेवजयदेवजयजय हनुमंता॥ तुमचेनि प्रसादें न भिऊं कृतांता॥२॥ कायेन वाचा मनसेंद्रियैर्वा०॥

अच्युतं केशवं रामनारायणं॥ रामरामसीतारामराम॥ पुंडलीकव०॥ पार्वती० सीताकांतस्मरण जयजय०॥ इति मारुतिजन्मसमाप्तम्॥ ७॥

कथा ४ थी.

पूर्वरंगनिरूपणं.

श्रीमन्महागणाधिपतयेनमः॥ इत्यादिनमनं॥ दत्तराजमाउलीदयाकर दत्तराजमा०॥ पुंडलीकव०॥ पार्वतीप०॥ सीताकांतस्म०॥ श्रीगुरुदेवदत्त ॥ पद ॥ मत्तयौवनाभरें नडुंनकोंसुला॥ लक्षयोनिहिंडतांचिनरतनूतुला॥ ॥ध्रु०॥ आरसाकरीं धरुनिरूपपाहसी॥ श्रेष्ठमाळिकुरळकेशतैलमाखिसी ॥ मौक्तिकेंअमोल्यनिजश्रवणींहालसी॥ स्वरूपवंतमीचएकदंभमानिसी ॥ मत्तयौ०॥ १॥ घट्टलंबपीनसरळबाहुचांगले॥ राघवार्चनींक्षणार्धतेन लागले॥ उंचवक्षभव्यत्रिवळिदोंदलोंबलें॥ अजागलास्तनापरीनिकामजाहलें॥ मत्तयौ०॥ २॥ चरणगतीशरणहरीमंदिरींधरी॥ सर्वइंद्रियेंमदर्थ देहहाकरी॥ निरालस्यहोउनिपूर्णसत्वआंवरी॥ विनायकावरीकृपा करिलश्रीहरी॥ मत्तयौ०॥ ३॥ भजन॥ नारायणविधिअत्रीनाथ॥ दत्तजनार्दनएकनाथ॥॥ पद ॥ मत्तयौवनाभरें नडुंनकोंसुला॥ लक्षयोनिहिंडतांचिनरतनूतुला॥ ध्रु०॥ आदौप्रथमारंभीजगदुद्धारार्थभगवज्जनजनस्थितिअवलोकन करून दयालु होत्साते भवसमुद्रापासून मुक्त होण्यासाठीं उपदेश करितात कीं, हे मानवा पाहा, लक्षचौऱ्यायशीं योनि भ्रमण करून अंतीं हीनरतनु तुला प्राप्त झाली तर षड्गुणैश्वर्यसंपन्न असा जो प्रभु नारायण त्यालाविसरून या यौवनावस्थेंत तल्लीन होऊं नको सत्वरतर देह हा शाश्वत मानून त्याचे सौख्यार्थ जीं काय आचरणें करितोस तीं कशीं म्हणशील तर ‘ आरसा करीं धरुनि रूपपाहसी’ हस्ताचेठायीं आरसा धारण करून आपलें सर्व मुखादि अवलोकन करून मनामध्यें आनंद मानतोस. मस्तकाचेठायीं जे काय कुरळ केश त्यांनां सौगंधिक तैल लावतोस. कर्ण जे त्या कर्णांत बहुत मोलाचीं मौक्तिकें, चौकडे व भिगबाळी आदिकरून धारण करतोस त्याकालीं असें मानितोस कीं, मी स्वरूपवान् अत्यंत सुंदर आहें या गर्वाच्यायोगानें सर्वांमध्यें श्रेष्ठ मी असें मा-

नितोस; परंतु असें मानूं नको . कारण प्रभु नारायण जो त्या नारायणांनीं नरदेह कशाकरितां दिला? तर अन्य देहांमध्यें परमेश्वरप्राप्तीचीं साधनें होणेंनाहींत, म्हणून नरदेह नारायणांनीं दिला . तेव्हां असा नरदेह अति दुर्लभ मेो तुला प्राप्त झाला आहे आणि तूं जर विषय व्यापार करून त्यांतच रममाण होशील तर प्रभूंनीं नरदेह दिल्याचें सार्थक काय? यासाठीं वामनपंडित म्हणतात — श्लोक ॥ स्वागतावृत्त ॥ ईश्वरें तुज दिली नरकाया ॥ साधनें करिसि तूं नरकाया ॥ भोगिसी निशिदिनीं विषयांतें ॥ मानिसी न मनिं तूं विषयांतें ॥ १ ॥ अर्थ:- ईश्वरानें तुला नरकाया दिली असतां तूं भगवत्प्राप्तीचें साधन न करितां नरकसंबंधीं साधनें करितोस; कशीं म्हणशील तर सांगतों ऐक . प्रतिदिवशीं विषयांचें सेवन करितोस; परंतु असें मानीत नाहींस कीं, हें विष आहे . यापासून कांहींही आपणास सुख होणार नाहीं, यासाठीं कवि, जनांची प्रार्थना करून म्हणतात — मत्तयौवना भरें० ॥ नृदेहास येऊन जर भगवत्प्राप्तीचें साधन न करशील तर काय होईल? ॥ श्लोक ॥ शालिनीवृत्त ॥ आला आला प्राणि जन्मासि आला ॥ झाला झाला वाढला थोर झाला ॥ केला केला व्यापही सर्व केला ॥ गेला गेला बापुडा व्यर्थ गेला ॥ २ ॥ अर्थ — प्राणी जन्मास आला म्हणजे मातापितरांस आनंद होतो; त्या आनंदास पारावार नाहीं!! मग पिता काय करितो. ॥ पद ॥ प्रसूत झाली बाळा ॥ वाजवा म्हणती थाळा ॥ ध्रु० ॥ दूध पाजूनी केला थोर ॥ झाला शिंदळ चाहाड चोर ॥ राजद्वारीं लावुनि दोर ॥ दरोडखोर दिवसाचा ॥ प्रसू० ॥ १ ॥ घरीं उपास करी माय ॥ परनारीतें द्रव्य जाय ॥ भांगपिऊनी झुलत जाय ॥ झुलपें सोडी मोकळीं ॥ प्रसू० ॥ २ ॥ ऐसे दुर्व्यसनाचे ढंग ॥ परनारीचा करी संग ॥ कोटिपूजा होती भंग ॥ ब्रह्महत्यापदोपदीं ॥ प्र० ॥ ३ ॥ असा जन्मास आल्यापासून प्रभूला विसरून नाहीं नाहीं ते व्यापार करून नरदेहावसान झालें तर मग दुसरी हानी कोणची पाहिजे . यासारखी दुसरी हानि नाहीं . तर कवि जनांची प्रार्थना करून म्हणतात . पहा, या संसारांत सुख मानून निमग्न झालास तर यासुखापासून तुला दुःखांत घालण्याकरितां तुझ्यापाठीस चोर लागला आहे . कोणता म्हणशील तर ऐक . ॥ श्लोक ॥ स्वाग

तारुं०॥ काळचोर घिरट्या बहु घाली ॥ पामरा तुज कशी निज आली ॥ जाग तूं निजरूपीं ठेवलाहें ॥ जातसे वय अमोलिक पाहें ॥ ३ ॥ अर्थः- काळरूपी चोर तुझ्या भोंवतालीं घिरट्या घालीत आहे. तर तूं काय करकीं, परमेश्वर स्वरूपांत जाग, कारण जो प्रभूनें देह दिला तो हा देह कसा कोठून उत्पन्न झाला ? व या देहापासून काय करणें यांचा विचार कर. जर न करशील तर हें वय अमूल्य असून तें फुकट गेलें म्हणजे नरदेहाचें सार्थक होणार नाहीं; कवि म्हणतात. ॥ पद ॥ निर्लज्जा साधिलें काज कायरे॥ गर्भवासें शिणविली मायरे॥ ध्रु०॥ पीयूषाचे तारीं जाण ॥ कांजी ओगळोनी प्राण॥ रक्षणासी केली रससोयरे ॥ निर्ल०॥ १॥ मानवदेहाचें भाग्य॥ कैवल्यपदासी योग्य॥ धिक्कारिलें कैंवी तृणप्रायरे॥ निर्ल०॥ २॥ इंद्रियां देऊनी लळे॥ कासया झांकार्सी डोळे॥ काळवेळ साहिली नवजायरे॥ निर्ल०॥ ३॥ कामाची आंदणी दासी॥ केवळ क्रोधाची ती राशी॥ मोहें नाडिलासी हाय हायरे॥ निर्ल०॥ ४॥ निजानंदें राहें रे॥ सार हा उपायरे॥ प्रेमें रंगीं धरी श्रीगुरुपायरे॥ निर्ल०॥ ५॥ यासाठीं हे प्राण्या, विषय व्यापारांचा त्याग करून भगवान् जो अनंत ब्रह्मांडाधीश याचें सेवन कर. म्हणजे तुला नारायण जन्ममरणापासून मुक्त करतील. " घट्ट लंब पीन सरळ बाहु चांगले " तूं म्हणशील मी शक्तिमान् आहें, माझे दंड कसे सुशोभित दिसतात, असें वाटत असेल; परंतु सुशोभित केव्हां दिसतील ? ज्याकालीं या हस्तेंकरून प्रभु नारायण जो याचें पूजन होईल त्याकाली हस्ताचें सार्थक. नाहीं पेक्षां जसें कांहीं बकरीच्या मानेजवळ दोन सडांसारखे दिसतात; परंतु दूध निघणें नाहीं. तद्वत् हे हस्त असून निष्फळ होत. तसेच चरण जे या चरणांनीं प्रभूच्या दर्शनाकडे जाण्याची इच्छा करावी, ती नकरून रात्रंदिवस विषय व्यापाराकडे योजले तर उपयोग काय ? तरहीं इंद्रियें भगवंताकडे योजित केलीं असतां प्रभूनीं नरदेह दिल्याचें सार्थक होईल. नाहींपेक्षां होणार नाहीं. म्हणून कवि म्हणतात. हे प्राण्या, तूं यौवनाच्या भरें करून नटूं नको. म्हणून कवि म्हणतातः- "मत्त यौवना भरें०" तूं म्हणशील तारुण्य गेल्यावर वृद्ध-

पणीं भगवद्भजन करतां येईल. तर याविषयीं कवि म्हणतात कीं,- कवित्त ॥ पीतेथें दूध तब सोतेथें पाटीमें ॥ खेलने लगे अंगनमें तब खातेथें बाटीमें ॥ जब आये जानीमें तबरहते थें आटीमें ॥ कहने लगे बाबा तब दीन आये साठीमें ॥ हलने लगी मान तब साराचित्त काठीमें ॥ झिरपन लगी अखियां तब कफ दाटे घाटीमें ॥ गीरगये दांत जब देहचला मट्टीमें ॥ अशी व्यवस्था झाल्यावर तूं ईश्वरभजन केव्हां करणार? शंकराचार्य म्हणतात — श्लोक ॥ बालस्तावत्क्रीडासक्तस्तरुणस्तावत्तरुणीरक्तः ॥ वृद्धस्तावच्चिंतामग्नः परेब्रह्मणि कोपिन लग्नः ॥ १ ॥ अर्थ:- जोंपर्यंत मनुष्य बाल्यवयांत असतो तोंपर्यंत विटी दांडू इत्यादि क्रीडा करण्यांत सक्त असतो. तेथून तारुण्य प्राप्त झालें म्हणजे तरुण स्त्रियांचेठायीं प्रीति धारण करितो. वार्धक्य प्राप्त झाल्यावर माझ्या स्त्रीपुत्रादिकांचें कसें होईल? अशा अनेक चिंतेमध्यें निमग्न असतो याप्रमाणें तिन्ही अवस्थांत कोणीही पुरुष परब्रह्माचे ठिकाणीं संलग्न होत नाहीं. व्यर्थ अन्य व्यापारांतच आयुष्याचा व्यय होतो. याविषयीं भर्तृहरी म्हणतात. ॥ श्लोक ॥ आयुर्वर्षशतं नृणां परिमितं रात्रौ तदर्धंगतं तस्यार्धस्यपरस्य चार्धमपरं बालत्ववृद्धत्वयोः ॥ शेषंव्याधिवियोगदुःखसहितं सेवादिभिर्नीयते जीवे वारितरंगबुद्बुदचले सौख्यं कुतः प्राणिनाम् ॥ १ ॥ अर्थ:- बापांनो, हें नरजन्म कांहीं तरी मोठ्या पुण्यसंचयानें तुम्हांला प्राप्त झालें आहे. परंतु त्यापासून वास्तवीक आपलें जें साधावयाचें तें न साधितां व्यर्थ जात आहे याचा विचार करा. ईश्वरानें मनुष्यास शंभरवर्षें आयुष्य नेमलें आहे. त्यांत अर्धे म्हणजे पन्नास वर्षें निद्रेंत जातात. मग राहिलेलें अर्ध पन्नासांतून अर्ध म्हणजे पंचवीस बालत्व व वृद्धत्व यांत जातें. बाकी राहिलेला आयुष्याचा चतुर्थांश हा अनेक व्याधि, स्त्रीपुत्रादिकांचा वियोग इत्यादि दुःखानें युक्त असून कोणाची सेवा (चाकरी) वगैरे प्रपंचोपजीविकेकरितां धनार्जन करण्यांत नाहींसा होतो. याप्रमाणें सर्व आयुष्याचा व्यय होतो. तस्मात् कवि म्हणतात. पाण्यावरील बुडबुड्यांप्रमाणें चंचळ जें जीवित तें क्षणांत केव्हां नाहींसें

होईल याचा भरंवसा नाहीं. मग या प्राण्याला सुख कोठून लागणार? तात्पर्य, असें हें आयुष्य क्षणिक आहे. मग यांतील दोन दिवस राहाणारें जें तारुण्य त्याचा अंतःकरणांत ताठा धरून जें आपलें वास्तविक कर्त्तव्य त्याला विसरणें हें फार अयोग्य आहे. कां कीं, ही नरतनु वारंवार मिळत नाहीं तर तूं यौवनांत नटून प्रमत्त होऊं नकोस म्हणून कवि म्हणतात. मत्तयौवनाभरें० पुंडलीकव० पार्वती० सीताकांत०॥ आणखी यौवनाचा गर्व जर तूं धारण केलास तर तुलाच संकट प्राप्त होईल. इतकेंच नाहीं तर तुझे इतर जे कोणी स्वजन त्यांसही दुःख होईल. पहा, ज्याकाली पार्वती, सावित्री व लक्ष्मी यांस यौवनाचा व पातिव्रत्याचा गर्व झाला. तेव्हां साक्षात् जे प्रभु विष्णु, ब्रह्मदेव आणि शंकर यांनां तो गर्व सहन न होऊन अवतार धरण्यानें संकट सोसावें लागलें. त्याविषयीं कवि दत्तजन्माख्यान वर्णन करितात.

अथश्रीदत्तात्रेयजन्माख्यानप्रारंभः

श्रीगणेशायनमः॥ दिंडी ॥ एके दिवशीं नारद सत्यलोकीं ॥ जातां माता बहु प्रीतिनें विलोकी ॥ म्हणे फिरसी नारदा तिहीं लोकीं ॥ आम्हां ऐशा पतिव्रता पाहिल्या कीं ॥ १ ॥ मुनी बोले कासया हे अहंता ॥ मृत्युलोकीं पाहिली अत्रिकांता ॥ धन्य धन्य अनुसुया पतिव्रता ॥ तुम्हीं नसरा पदनखें नेंर खीलां ॥ २ ॥ आर्या ॥ तत्पातिव्रत्य किती वर्णूं नाहीं न तप तसें कोणा ॥ घडलें भयें रविहि यद्देहाच्या त्यजुनि तपतसे कोणा ॥ ३ ॥ मानवती जीतें सुर किन्नर गंधर्व सिद्ध मानवती ॥ मानवती सकलसती प्रवरा नचि यत्समा रमानवती ॥ ४ ॥ ओंवी ॥ सावित्री म्हणे नारदातें ॥ कोण उपाव करावा तियेतें ॥ जेणें भंगोनी गर्वातें ॥ शरण आम्हांतें येईल ॥ ५ ॥ प्रार्थूनियां चतुरानना ॥ पाठवावें अत्रिभुवना ॥ नग्न मागावें भोजना ॥ तेणें गर्व भंगेल ॥ ॥ ६ ॥ सावित्रीस सांगूनी उपाय ॥ नारद स्वयें वैकुंठा जाय ॥ देखोनि लक्ष्मी संतुष्ट होय ॥ मग पूजी आदरें ॥ ७ ॥ दिंडी ॥ बरें येतां हो म्हणुनि मुनी नेटें ॥ जाय वैकुंठीं लक्ष्मीस भेटे ॥ फार सत्कारुनि रमा म्हणे कोठें ॥ तुम्हा ऐसा कधिं सिद्ध अम्हां भेटे ॥ ८ ॥ तुम्हां फिरतां थोडकी ब्रह्मसृष्टी ॥

---

१ मान देतात. २ सर्व स्थळीं सन्मान पावणारी. ३ नखद.

नवलसांगा देखिलें काय दृष्टी ॥ म्हणे नारद ऐकतां व्हाल कष्टी ॥ पाहिलें तें मज न बोलवे ओष्ठीं ॥ ९ ॥ छंद ॥ बोलिली रमा सिद्ध नारदा ॥ सांगगा मला ऐकुं एकदां ॥ ऐकुनी तदां बोलिला मुनी ॥ धन्य याजगीं अत्रिकामिनी ॥ १० ॥ आर्या ॥ तोंहे विसुख अतिथिला स्वर्गिंहि वादी यथेच्छ जेवा-या ॥ तेंच सती पतिसेवे वांचुनि पळहीं न सारिजे वांयां ॥ ११ ॥ दिंडी ॥ शैलकन्या सावित्रीही न पावे ॥ जिच्या उपमेला तीस नित्य गावें ॥ भूमि राहे ती-च्याचि आश्रयानें ॥ पूत जग हें होतसे तिच्या गानें ॥ १२ ॥ आर्या ॥ ना-हीं त्रिजगामाजी दुसरें ऐसें पतिव्रता रत्न ॥ टाकुनियां तनुलोभा पतिसेवे-चा करी महा यत्न ॥ १३ ॥ ओंवी ॥ म्हणे धन्य अनुसूया पतिव्रता ॥ तु-म्हां तिघींहूनी सामर्थ्य सत्ता ॥ तुमचे पुतळे करोनी तत्वतां ॥ तिनें तोडरीं बांधिले ॥ १४ ॥ छंद ॥ शक्रकामदा ॥ करुनि तूमचे पूतळे तिणें ॥ चरणीं बांधिले कीं सती म्हणे ॥ नगणिते तुम्हां गर्व जाहला ॥ विषम वाटलें पा-हतां मला ॥ १५ ॥ आर्या ॥ झाला अग्निहि शीतळ यत्चिंता अनुसरोनि पवन वहे ॥ तेव्हां वदे विधिसुत ना त्वां मज कथिलेंस काय नवनव हें ॥ १६ ॥ ॥ छंद ॥ खोंचली रमा अंतरीं म्हणे ॥ कांहिं नारदा युक्ति सांगणें ॥ बो-लिला मुनी ऐक लक्ष्मी ॥ योजितों मनीं युक्ति लक्षमी ॥ १७ ॥ युक्ति सू-चली सांगतों तुम्हां ॥ प्रार्थनी पती अत्रि आश्रमा ॥ विप्रवेष घेऊनि धाडिजे ॥ नग्न भोजना तीस मागिजे ॥ १८ ॥ ओंवी ॥ सांगोनी ऐसा-वृत्तांत ॥ कैलासा जाय ब्रह्मसुत ॥ पार्वती तयासी पूसत ॥ काय अपू-र्व देखिलें ॥ १९ ॥ पार्वतीसि विधिकुमार ॥ सांगतोचि समाचार ॥ म्हणे अनुसूया सती साचार ॥ जगीं प्रवर अवलोकिली ॥ २० ॥ ऐकोनी नार-दाची वाणी ॥ गदगदां हांसे भवानी ॥ म्हणे आम्हां परती त्रिभुवनीं ॥ विशेष कोणी असेना ॥ २१ ॥ तुम्हां तिघींचे पुतळे करूनी ॥ बांधिले असती वामचरणीं ॥ असंख्य सामर्थ्य त्रिभुवनीं ॥ तत्तुल्य कोणी दिसे-ना ॥ २२ ॥ पार्वती झाली चिंताग्रस्त ॥ नारदातें उपाय पुसत ॥ तो म्हणे प्रार्थावा विश्वनाथ ॥ तो तेथवरी जाईल ॥ २३ ॥ आर्या ॥ कैलासा मु-नि जाउनि गिरिजेप्रति करुनि हाचि उपदेश ॥ जाय मुनी स्वच्छंदें स्वरू-परत फिरत देश उपदेश ॥ २४ ॥ उद्विग्न बहुत झाल्या चतुरानन हरि ह-

रांचिया प्रमदा ॥ म्हणती नारद शिक्षित मंत्र करुनि उतरूं अत्रिवि प्रम-
दा ॥ २५ ॥ ओंवी ॥ ऐसें नारद सांगोनी गेला ॥ मगतिघी करोनी निश्चया-
ला ॥ हृदयीं धरोनी नारदोक्तीला ॥ रुसत्या झाल्या तत्काळ ॥ २६ ॥ झू-
ला ॥ अये घरसों जद कांत ॥ करत सबही आकांत ॥ रोसहोत नहीं शां-
त ॥ कोईभी बात नाकरे ॥ २७ ॥ ओंवी ॥ देखोनी चतुर्मुखाला ॥ न बोले
ची सावित्री बाला ॥ चित्तीं धरूनी कोपाला ॥ परती होय ते काळीं ॥ २८ ॥
॥ पद ॥ आतां सर्व स्फुरवासु कलों ॥ ध्रु० ॥ प्रतिदिनिं येतां मज नमसी ॥
आजचि बोलसि कां नमसी ॥ सांगे काय तुझें चुकलों ॥ आतां० ॥ १ ॥ त-
सुख पूर्ण स्फुधाकर हा ॥ याच्या सोसं किती विरहा ॥ विरहें केरे वसास्फ-
कलों ॥ आतांस० ॥ २ ॥ तुज हा रोष कसा गमला ॥ याचें कारण सांग-
मला ॥ विनवुनि तुज मी बहु थकलों ॥ ३ ॥ आतां० ॥ तूं मसि बोल वाम-
नयने ॥ माझें सर्व स्फुखीं वयने ॥ नव प्रेमें आजवर टिकलों ॥ आतां स-
र्व० ॥ ४ ॥ २९ ॥ पद ॥ कां नमशीं तूं बोलसि कमले ॥ काय तुझ्या मनिं गमले
गे ॥ ध्रु० ॥ मन्मानस षट्चरण सरोजिनि ॥ चित्त तुझें कां भ्रमले गे ॥ काय
तुझें मी चुकलों स्फुंदरि ॥ शीघ्र कथी मज विमले गे ॥ १ ॥ कां नमसी० ॥
म्लान तुझें सुख पाहुनि माझें, मृदुमन फारचि श्रमलें गे ॥ स्फेणाप-
रिहें बोले त्या हरिपदिं वामन मन रमले गे ॥ २ ॥ कांनमशीं ० ॥ ३० ॥ के-
का ॥ भवानि मज सांग कीं तुज अला कसा कोप हा ॥ तुझ्याविण स्फु-
दी न मी स्फुदति जाहलों गे पहा ॥ तुला कवण बोलला कठिण सांगतें
तूर्ण गे ॥ करीन तव इष्ट जें जरि असाध्य ही पूर्ण गे ॥ १ ॥ ३१ ॥ आर्या
॥ सावित्री ब्रह्म्याप्रति विनवि शिवाप्रति उमा हरि प्रति मा ॥ म्हणती मि-
रवे बांधनि अनुसूया स्वपदिं आमुच्या प्रतिमा ॥ ३२ ॥ अंजनी गी-
त ॥ कीर्तन समयीं नारद वाणी ॥ अनुसूयेनें बहुतचि वाणी ॥ कींते
सौभाग्याची खाणी ॥ सर्व सती रत्न ॥ १ ॥ एका श्रेष्ठत्वें वंदिलें ॥ दुज्या-
सहजची निंदिलें ॥ यास्तव आम्हां त्यानें दि धलें ॥ असती पण साच
॥ २ ॥ ३३ ॥ आर्या ॥ मान्य विनंती करितां जा धरुनि क्षिप्र विप्र वेष करा
॥ जोडुनि म्हणति छळाया आज मुनि स्त्री गृहीं प्रवेश करा ॥ ३४ ॥ न-
ग्न हीं तुम्हि जाउनि भोजन ती मतिच नम्र मागावें ॥ हेंचि अभीप्सित

१ चंद्र. २ चंद्रविकासि कमळें. ३ भ्रमर

आम्हां भगवन्भक्तो घल्ह्दशा पावे ॥ ३५ ॥ छंद ॥ वादि भोजना नग्न होउनी ॥ मागतां असें ब्रीद सोडुनी ॥ टाकितां अम्हां सौख्य तेधवां ॥ प्रार्थिती तिघी येरिती धवां ॥ ३६ ॥ अभंग ॥ आतांच जाउनी घरास सतीच्या ॥ सत्व नाशतीच्या करा वेगीं ॥ १ ॥ नरीच आमुचा शांत होय रोष ॥ देऊनीयां भाष जावें वेगीं ॥ २ ॥ ३७ ॥ आर्या ॥ सत्व हराया मग ते स्त्रीवचनें क्रोध सेवुनी सजले ॥ दृढबंधपर्वताला फोडाया जेवि बंधकास[1] जलें ॥ ३८ ॥ साकी ॥ औरतोका बचन सुनेबिधि शंकर और गोपाला ॥ धरे फकेरी भेस छांड देहार कौस्तुभ बनमाला ॥ १ ॥ माई भिच्छा माई भिच्छा रस्तो रस्त पुकारे ॥ अत्रिमुनीका आश्रम देखत तीनोबी व्हां ठैरे ॥ २ ॥ ३९ ॥ ओंवी ॥ मग ते पवन वेगें अवसरीं ॥ तिघे प्रवेशले आश्रमा भीतरीं ॥ वहनें ठेवोनीयां दूरी ॥ माध्यान्हकाळीं पातले ॥ ४० ॥ आर्या ॥ जरि फसवाया आले सकपट स्फुरद्वृत्ति धरुनि भिक्षूची ॥ तरि ती पूजी त्यांरुचि मित्रामित्रीं समान इक्षूची ॥ ४१ ॥ ओंवी ॥ ते म्हणती अनुसूयेसी ॥ तूं पतिव्रता आपणा म्हणविशी ॥ तरी मागतों तें दे आम्हासी ॥ म्हणोनि भाकेसीं गोविली ॥ ४२ ॥ आर्या ॥ वदती विकळ भुकेनें आम्ही आलों तुझ्याचि ओकांस[+] ॥ अर्थीप्सितानपुरविल स्फुरश्रीची काय म्हणुनि ओकांस ॥ ४३ ॥ सिद्ध असे अन्न तुम्ही जा स्नानातें करूनि सत्वरया ॥ बोले ती तों तेही करिति हराया नदीय सत्वरया ॥ ४४ ॥ झूला ॥ माईकीया अस्नान ॥ भया पूरन सब ध्यान ॥ छुधाबिकल करत प्रान ॥ भिच्छा दान तुम दियो ॥ ४५ ॥ आर्या ॥ तितकेंहि सिद्ध करितां सत्व तिचें तें कराया भग्न ॥ वदले तरि जेवुं अम्ही जरि तूं होऊनि वाढिसी नग्न ॥ ४६ ॥ ॥ झूला ॥ दूर छांडो तुम बसन ॥ जब हि पायोगे अशन ॥ नहिं तो त्यांका अब असन ॥ और घरमों धरावू ॥ ४७ ॥ साकी ॥ अतिथि वचन सुने सति अनुसूया दिलमों करत अंदेसा ॥ उस बम्मनका कठिन मनोरथ पुरन करूं मैं कैसा ॥ ४८ ॥ केका ॥ द्विजोक्त परिसोनियां स्मरुनि मानसीं तेधवा ॥ स्वकांत पद तीर्थ घे करिं करोनियां तेधवां ॥ तयांवरिहि सिंचितां शिशु लहान होती तिघे ॥ क्षुधा विकळ होउनी रडति त्यांस

1 प्रतिबंधकास. + गृहास.

अंकीं निघे ॥ ४९ ॥ ओंवी ॥ ठेवी तिघांचे मस्तकीं कर ॥ तंव तिघे तेही झाले कुमर ॥ मग नग्न होउनी सत्वर ॥ पाजी स्तन तयांतें ॥ ५० ॥ करूनि तयांची उदर तृप्ती ॥ वसन नेसली शीघ्रगती ॥ मग घालोनी पालखां मती ॥ †पर्यंदती ते जाहली ॥ ५१ ॥ पद ॥ ब्रह्माविष्णु आणि हर तिघे झाले कुमर ॥ बाळशब्दें रडतां ऐकुनि कळवळली ती सकुमार ॥ ध्रु० ॥ १ ॥ नग्न होउनी आली सुखीं त्यांच्या स्तन घाली ॥ सुख कुर्वाळुनि म्हणे श्रमलां क्षुधेनें व्याकुळता झाली ॥ २ ॥ लांबवुनी पाळणामाजी घाली तिघांजणां ॥ निजवी जैशी कौसल्या ते परम प्रीतिनें रघुराणा ॥ ३ ॥ ५२ ॥ छ ॥ ॥

॥ पाळणा ॥ जोजो रे निज बाळा ऐसें बोले अनुसूया ॥ जिचे मानसीं मुळींच नाहीं तिळतुल्यही असूया ॥ ध्रु० ॥ उद्भिज स्वेदज अंडज जारज ज्या चारी खाणी ॥ जळचर भूचर खेचर इत्यादिक नाना योनी ॥ सृजितां बहु श्रमलासी बाळा तूं तव रजोगुणी ॥ बुद्धिवान तूं जगबुद्धीचा अधिष्ठाता असूनी ॥ जो० ॥ १ ॥ पालन या विश्वाचें वसनाशन जिवनें करिशी ॥ निर्गुण नित्य निरामय परि तूं सगुणरूप होसी ॥ खळ दुष्टांचा हनना नाना अवतारां धरिसी ॥ अनन्य शरणागत झाले त्या भक्तां उद्धरिसी ॥ जो जो० ॥ २ ॥ कल्पांतीं या चराचराचा करितां संहारा ॥ श्रमलासी निज बाळा पंचानना उमावरा ॥ नागभूषणा गजचर्मांबर धरा दिगंबरा ॥ राघवचरितें गिरिजेप्रति सांगसि जगदुद्धारा ॥ जो जो० ॥ ३ ॥ ५३ ॥ दिंडी ॥ कुशसमिधा घेउनी मुनी आला ॥ म्हणे काय हा खेळ मांडियेला ॥ बाळस्वभाव नाहिं तुझा गेला ॥ सर्व वृत्तांत तिणें निवेदीला ॥ ५४ ॥ ॥ छंद ॥ आणुनी पुढें बाळ ठेविले ॥ पाहुनी मुनी फार हर्षले ॥ धन्य हो म्हणे भाग्य हें तुझें ॥ पुत्र जाहले तीन देव जे ॥ ५५ ॥ बाळ घेउनी नाचतो मुनी ॥ हुंगि मस्तकीं गाल चुंबुनी ॥ हर्षि होय या साजिरेपणा ॥ नेइ आंनगे दिव्य लक्षणा ॥ ५६ ॥ ओंवी ॥ ऐसे गेले बहु दिवस ॥ परी मार्ग नाहीं जावयास ॥ नसुटे बाळपणाचा वेष ॥ सामर्थ्य विशेष अनुसूया ॥ ॥ ५७ ॥ नारद सांगे तिघीं प्रती ॥ काय निश्चिंत बैसल्याती ॥ बालकें करूनी तिघां प्रती ॥ अनुसूया सती खेळवीत ॥ ५८ ॥ साकी ॥ कहत मुनीसर अ-

† हालविती.

नुसूयाके घरमो कंथ तुमारे ॥ सन्न हरनकू गये उने तो सबहि शिशू करडा-रे ॥ ५९ ॥ ओंवी ॥ तरी आम्हांच असुचे पती ॥ सोडवूं आपुलें सामर्थ्यस्थि-ती ॥ अनुसूया ते बापुडी किती ॥ कायशी कीर्ति आम्हापुढें ॥ ६० ॥ ऐसें बो-लोनी अभिमानें ॥ तिघी निघाल्या तत्क्षणें ॥ लगबगां धांविन्नल्या जा णें ॥ अनुसूया भवनीं पातल्या ॥ ६१ ॥ झूला ॥ सुनोनारदकी बात ॥ ग-या तीनोंवीसात ॥ जहांथाये निजकांत ॥ कहत हात जोरके ॥ ६२ ॥ अं-जनीगीत ॥ तंव ती पातली सत्वर ॥ केले ति घिसी नमस्कार ॥ काय आज्ञा पुसे सत्वर ॥ बहुभाग्यें आलां ॥ ६३ ॥ तिघी म्हणती असुचे पती ॥ आणून देई शीघ्रगती ॥ येरी बाळकांच्या मूर्ती ॥ आणुनियां ठेवी ॥ ६४ ॥ ओंवी ॥ तंव सारखे बाळ तिन्ही ॥ बोलों नेणती वचनीं ॥ तिघी चकित झाल्या मनीं ॥ परि कोणी नयनीं लक्षेना ॥ ६५ ॥ सर्वही सामर्थ्य वेंचलें ॥ अभिमानें धैर्य गेलें ॥ मग लोटांगण घातलें ॥ चरण वंदिले ति-घेचे ॥ ६६ ॥ दिंडी ॥ म्हणति देवी दे आमुच्या वरातें ॥ सती बोले घ्या ओळखून यांतें ॥ अम्हीं नेणों दे तूंच अशा बोलें ॥ करस्पर्शे सुर तिनें प्रगट केले ॥ ६७ ॥ ओंवी ॥ जेसे होते आमुचे पती ॥ तैसे करूनी द्या निश्चिती ॥ धन्य धन्य तुझी कीर्ती ॥ पूर्ण सती पतिव्रता ॥ ॥ ६८ ॥ ऐकोनी शक्तित्रयाचीं वचनें ॥ कृपाळू अनुसूयेनें ॥ तिघांचे मस्तकीं स्पर्शितां करानें ॥ पूर्वचिन्हें त्यां आलीं ॥ ६९ ॥ आर्या ॥ आ-लों होतों ईच्या नेजा* कपटें करूनि पळवाया ॥ परि केलि इणें असु-ची सुरता हो लागतां न पळ वांया ॥ ७० ॥ झालों प्रसन्न आतां दंप-ति इच्छित वरास हो मागा ॥ शाश्वत असमच्चरिता स्वस्थ करुनियां अविघ्न होमागा ॥ ७१ ॥ बोले अत्रि मुनी तों सुत मज बरवा असो तुम्हां समजो ॥ हेचि मनांतिल माझ्या इच्छा ऐसी असे तुम्हां सम-जो ॥ ७२ ॥ बोलति सुरवर न दिसे कवणा आम्हांसमान थोरपण ॥ यास्तव आम्हीच तुझे होऊं आत्मज तिघे स्वयें अपण ॥ ७३ ॥ दिं-डी ॥ असो देउनिया परी त्या वरातें ॥ पुसुनि सत्कारुनि देवसुनि वरातें ॥ जाति सकलहि सकलत्र निजपदातें ॥ नमुनि मुकुंदीं अनु

* देवपणा.

सूया मृदु पदांतें ॥ ७४ ॥ आर्या ॥ मग होय विष्णु अंशें दत्त तसा ब्रह्मदेव तो चंद्र ॥ दुर्वासा मुनि झाला ज्याच्या अंशें करूनि तो रुद्र ॥ ॥ ७५ ॥ ओंवी ॥ मग देवत्रयांची मूर्ती ॥ करकमळीं झाली निश्चिती ॥ दत्तात्रेय ऐसी ख्याती ॥ तिहीं लोकीं विशेष ॥ ७६ ॥ आर्या ॥ मार्गीं[1] प्रदोषकाळीं राका[2] मृगशीर्षयुक्त बुधवारीं ॥ अत्रिगृहीं अवतरुनी जाला प्रगट स्वभक्त कैवारी ॥ ७७ ॥ नाहाणी ॥ न्हाणी नाहाणी दत्तराया ॥ बहुत कौतुकें अत्रिजाया ॥ ध्रु० ॥ घेउनि अंकीं चक्रपाणी ॥ घालित सुरभी उष्ण पाणी ॥ दत्त प्रभुवरी निजपाणी ॥ फिरवीत अनुसूया न्हाणी ॥ १ ॥ न्हाणी० ॥ लावुनि यत्स्वरुपीं स्नेहा ॥ सुकृती भक्तराज मोहा ॥ अनुसूयेनें शिशु तो हा ॥ घालुनी माखियला स्नेहा ॥ ॥ न्हाणी० ॥ २ ॥ क्षम जो त्रिभुवन निर्माया ॥ नधरी जननादिक माया ॥ निजवूनि पदीं त्या निर्माया ॥ हरिमळ अनुसूया माया ॥ न्हाणी० ॥ ॥ ३ ॥ यह्मुण गणान नव्हे अंकीं ॥ घेउन दत्तराज अंकीं ॥ त्याचे श्रवण माय फुंकी ॥ निजवी मणिमय पर्यंकीं ॥ न्हाणी० ॥ ४ ॥ जो मख भोक्ता घे हविला ॥ भक्तजनिं हृदयीं शहवीला ॥ तो अनुसूयें न्हाविला ॥ वामन तत्पदीं मोहवीला ॥ न्हाणि० ॥ ५ ॥ ७८ ॥ पाळणा ॥ जो जो जो जो रे सुकुमारा ॥ दत्तात्रेय अवतारा ॥ निद्रा करि आतां उदारा ॥ अद्भुत वरदानारा ॥ जो जो जो० ॥ ध्रु० ॥ कमलासन विष्णु त्रिपुरारी ॥ अत्रिमुनीचे घरीं ॥ सत्व हरू आले नवल परी ॥ भ्रम दवडिला दूरी ॥ बाळा जो० ॥ १ ॥ प्रसन्न त्रयमूर्ती होऊनी ॥ पुत्रत्वा पाऊनी ॥ हर्ष जालासे त्रिभुवनीं ॥ दांट ऋषिचे सदनीं ॥ जो जो जो० ॥ २ ॥ पालख बांधिला सायासीं ॥ निर्गुण ऋषिचे वंशीं ॥ पुत्रजन्म लाभ विनाशी ॥ अनुसूयेचे कुशीं ॥ जो जो जो० ॥ ३ ॥ षड्दर्शनासी आधार ॥ दत्तात्रेय अवतार ॥ कृष्णदासासी सुख थोर ॥ आनंद होतो फार ॥ जो जो० ॥ ४ ॥ ७९ ॥ तेव्हां एवढेंच सांगावयाचें कीं, यौवनदशा अति कसून जाणें हें फार दुर्घट आहे. आणि तिची बाधा न होणें हें फार श्रेयस्कर आहे. तेव्हां संसार समुद्र तरून जाण्या-

[1] मार्गशीर्ष. [2] पूर्णिमा

त्या उपाय पाहूं गेलें असतां ज्याच्या कृपेनें तनु प्राप्त झाली त्याला अनन्यभावें शरण गेल्यानें जन्माचें सार्थक होईल असा भाव मनांत आणून कवि म्हणतात ।। मत्तयौवनाभरें नटुं नको मुला ।। नंतर – हेंचि दान देगा देवा ।। तुझा विसर न व्हावा ।। गुणगा ईन आवडी ।। हीच माझी सर्व जोडी ।। नलगे मुक्ति धनसंपदा ।। संतसंग देगा सदां ।। आरती दत्ताची ।। त्रिगुणत्रयमूर्ती दत्त हा जाणा ।। त्रिगुणीं अवतार त्रैलोक्य राणा ।। नेती नेती शब्द नये अनुमाना ।। अखंड समाधी ध्यान मुनिजना ।। जयदेव जयदेव जय श्रीगुरुदत्ता ।। आरती ओंवाळूं हरि संसार व्यथा ।। ध्रु० ।। सबाह्य अभ्यंतरीं तूं एक दत्त ।। अभाग्यासी कैंची न कळे ही मात ।। पराही परतली तेथें कैंचा हा हेत ।। जन्ममरणाचाही पुरलासे अंत ।। दत्त दत्त ऐसें लागलें ध्यान ।। हरपलें मन झालें उन्मन ।। मी तूंपण यासी झाली बोळवण ।। एकाजनार्दनीं श्रीदत्त ध्यान ।। ३ ।। जयदेव जयदेव जय० ।। कायेनवाचा मनसेंद्रियैर्वा बुध्यात्मनावा नुसृतस्वभावात् ।। करोमि यद्यत्सकलं परस्मै नारायणायेति समर्पयेत्तत् ।। अच्युतं केशवं० ।। भजन ।। दत्तराज माउली दयाकर दत्तराज माउली ।। पुंडलीक० ।। पार्वती पते हर० ।। सीताकांतस्मरण जय० ।। श्रीदत्तमहाराजकी जय ।। इति दत्तात्रेय आख्यानं समाप्तम् ।।

कथा ५वी.

पूर्वरंग निरूपणं.

श्रीमन्महागणाधिपतयेनमः ।। अविरलमदजनिवहं० ।। इत्यादि नमनम् ।। रामचंद्र हरी सांवळ्या रामचंद्र हरी ।। इति भजनम् ।। पुंडलीकवरदे हरिविठ्ठल ।। पार्वतीपते हरहर महादेव ।। सीताकांतस्मरण ।। जयजयराम ।। पद ।। संत दयाळू कसे हो ।। राजा रंक ज्यासरिसे ।। ध्रु० ।। देउनि भेटी नोडिति माया ।। नेउनि दाविति निज पदठाया ।। संतद० ।। १ ।। श्रवणीं पाजुनि अमृतवाणी ।। नयनीं दाविति चिन्मय खाणी ।। संत० ।। २ ।। शिवरामाचें अभिनव लेणें ।। लेवविलें मज पूर्ण कृपेनें ।। संत० ।। ३ ।। पुंडलीक० पार्वती० सीताकांत० ।।

ध्रुवपद म्हणावें ॥ जानकीजीवनस्मरण ॥ आदौ कीर्तनारंभीं ब्रह्मवित्‌कुलशिखामणि शिवरामस्वामी हे जीवांनीं आपल्या उद्धारासाठीं सत्संगति करावी या उद्देशानें साधूंच्या दयालूपणाचें व समदृष्टीचें वर्णन करतात. संत दयालू क० ॥ साधु हे किती दयाळू आहेत कीं, ज्यांनां राजा व रंक हे दोन्हीं सारखे आहेत. अर्थात् भूतदया व सर्वठिकाणीं समत्व हीं साधूंचीं मुख्य लक्षणें होत. याविषयीं प्रसंगरत्नावलीकार म्हणतात. ॥ श्लोक ॥ ये दीनेषु दयालवः स्पृशति यानल्पोपि न श्रीमदो व्यग्रा ये च परोपकार करणे हृष्यंति ये याचिताः ॥ स्वस्थाः संति च यौवनोन्मदमहाव्याधिप्रकोपेपि ये तैःस्तंभैरिव सुस्थिरैः किल भरक्लांता धरा धार्यते ॥ १ ॥ अर्थ- ये दीनेषु दयालवः म्हणजे जे दीनांविषयीं दयाळु असतात, ज्यांनां लक्ष्मीचा मद अल्पही स्पर्श करीत नाहीं. नेहमीं परोपकार करण्याविषयीं जे उद्युक्त असतात. कोणीं कांहीं याञ्चा केली तर ज्यांना मोठा आनंद वाटतो. आणि तारुण्यमदरूप महाव्याधीचा प्रकोप झाला असतांही ज्यांच्या स्वस्थतेस बाध येत नाहीं, ते सत्पुरुष भारानें पीडित झालेल्या पृथ्वीस सुस्थिर अशा स्तंभाप्रमाणें धारण करितात. यांत प्रथम भूतदया सांगितली आहे. दयेविषयीं श्रीज्ञानेश्वर म्हणतात - ओंवी - जीवांचेनि नांवें ॥ तृणातेंही नोलांडावें ॥ मग न लेखितां जावें ॥ हें कें गोठी ॥ १ ॥ ऐसी जयाची चाली ॥ कृपा फुलीं फळा आली ॥ देखसी जियाली ॥ दयावाचे २ पुढां स्नेह पाझरे ॥ मागां चालती अक्षरें ॥ शब्दपाठीं अवतरे ॥ कृपा आधीं ॥ ३ ॥ अर्थ- जीवांचेनि० ॥ साधु हे जीव दृष्टीनें तृणालाही उल्लंघन करीत नाहींत. मग कोणी जीव मार्गांत भेटल्यास त्याला न पाहतां अवज्ञा करून जाणें ही गोष्ट कधींच घडावयाची नाहीं. १ अशी चाल ज्यांनी दया उघड प्रफुल्लित दिसते. वाणींत तर जसें कांहीं दयेनें जन्मच घेतलें आहे. २ वाणींतून अक्षरें निघण्यापूर्वीं स्नेह च पाझरतो, म्हणजे ऐकणारांस त्यांची कृपा आधीं प्रत्यक्ष दिसते. मग शब्द ऐकूं येतात. ॥ ३ ॥ आतां ज्यांनां राजा आणि रंक हे सरिसे (सारखे) अर्थात् समता हें एक साधूचें लक्षण होय. समताही दोन प्रकारची आहे

त्यांत एक प्रकारची समता श्रीकृष्णांनीं अर्जुनास सांगितली आहे. ॥ श्लोक ॥ भगवद्गीता ॥ विद्याविनयसंपन्ने ब्राह्मणे गवि हस्तिनि ॥ शुनि चैव श्वपाके च पंडिताः समदर्शिनः ॥ १ ॥ अर्थ – विद्वान् आणि नम्र अशा ब्राह्मणांचे ठिकाणीं, बैल, हत्ती व श्वान यांवर आणि चांडाळावरही ज्ञानी पुरुषांची समदृष्टी असते. अर्थात् अशा रितीनें ज्ञान्यास राजा व रंक हे समान असतात. आतां दुसऱ्या प्रकारची समता ती अशी – श्लोक ॥ यथाचित्तं तथा वाचो यथा वाचस्तथा क्रियाः ॥ चित्ते वाचि क्रियायांच साधूना मेकरूपता ॥ १ ॥ अर्थ – जसें मनांत असतें तसेंच वाणींत आणि जशी वाणी तशी क्रिया. एवंच मनांत, वाणींत आणि क्रियेंत साधूंची एकरूपता म्हणजे समता असते. ॥ १ ॥ ज्यांच्या मनांत सच्चिंतन, वाणींत सद्वचन, आणि क्रियेंत सत्कर्म आहे ते साधु होत. साधूंच्या समत्वाविषयीं ज्ञानेश्वर अन्य प्रकारें वर्णन करितात. ॥ ओंवी ॥ महासिंधू जैसे ॥ ग्रीष्म वर्ष सरिसे ॥ इष्टानिष्ट तैसें ॥ ज्याचेगायीं ॥ १ ॥ कांतिन्हीं काळ होतां ॥ त्रिधा नव्हे सविता ॥ तेंसा सुख दुःखीं चित्ता ॥ भेदु नाहीं ॥ २ ॥ अर्थः – समुद्राला जसा उन्हाळा व पर्जन्य काळ सारखे तसे ज्याला इष्ट म्हणजे सुख, अनिष्ट म्हणजे दुःख हें सारखेंच. ॥ १ ॥ अथवा तीन काळ प्रातर्मध्यान्ह आणि सायान्ह हे किंवा शीत काळ उष्णकाळ आणि पर्जन्यकाळ प्राप्त झाले असतां सूर्य तीन प्रकारचा होत नाहीं, तसा सुख दुःखांत ज्याच्या मनास पालट होत नाहीं. ॥ २ ॥ या दोन गुणांनीं संपन्न असलेल्या साधुजनांचे ठिकाणीं स्वाभाविकच अन्यही अनेक सद्गुण असतात. त्यांविषयीं शार्ङ्गधरांत कवि म्हणतात ॥ श्लोक ॥ स्रग्धरा ॥ नम्रत्वेनोन्नमंतः परगुण कथनैः स्वान्गुणान्ख्यापयंतः स्वार्थान्संपादयंतो विततबहुतरारंभयत्नाः परार्थे ॥ क्षांत्यैवाक्षेपरूक्षाक्षरमुखरमुखान्दुर्मुखान्दूषयंतः संतश्चाश्चर्यचर्याजगति बहुमताः कस्य नाभ्यर्चनीयाः ॥ १ ॥ अर्थ – नम्रत्वेनोन्नमंतः म्हणजे जे नम्रपणानेंच आपला मोठेपणा दाखवितात. दुसऱ्याच्या गुणवर्णनानें आपले गुण प्रसिद्ध करतात. स्वार्थ संपादन करीत असतांनाही परो-

पकारार्थ अनेक प्रकारें झरतात.निंदारूप दुःसह दुर्वाक्यांनीं तोचणा-
ऱ्या दुर्जनास क्षमेच्या योगानेंच दूषण देतात, असें ज्यांचें आचरण लो-
कांस आश्चर्यकारक आहे ते सर्वमान्य साधु या जगांत कोणास पूज्य
नाहींत? तर ते सर्वांस पूज्य होत.१॥ यांत नम्रता, परगुणप्रीति, परो-
पकार आणि क्षमा हे स्वाभाविकच साधूंचे सद्गुण वर्णन केले आहेत.
परंतु दया व समता या दोन गुणांतच सर्वांचा समावेश होतो म्हणून
शिवरामस्वामी आरंभीं त्या दोहोंचाच स्वीकार करून म्हणतात-संत
दयाळु कसे०॥१॥ आतां कसे या शब्दानें साधूंचा दयाळूपणा लोकोत्तर
आहे असें सूचवितात. अन्य लोकांची दया तारतम्यानें कोठें कमी कोठें
अधिक अशी असते. साधूंची तशी नाहीं. याविषयीं तुकाराम म्हण-
तात ॥ अभंग ॥ दया करणें जे पुत्रासी तेचि दासा आणि दासी॥१॥
तोचि साधु ओळखावा॥ देव तेथेंची जाणावा॥ध्रु०॥ ज्यासी आपंगि-
ता नाहीं॥ त्यासी धरी जो ह्रदयीं॥२॥ तुका म्हणे सांगूं किती॥ तोचि भ-
गवंताची मूर्ती॥३॥ याप्रमाणें वैषम्यवर्जित दयेनें युक्त साधूंचें ह्रदय
अति कोमल असतें. याविषयीं कवि म्हणतात– श्लोक॥ स्वागता॥
सज्जनस्य ह्रदयं नवनीतं यद्वदंति कवयस्तदलीकम्॥ अन्यदेहविल-
सत्परितापात्सज्जनो द्रवति नो नवनीतम्॥१॥ अर्थ–साधूचें ह्रदय
केवळ नवनीतच असें जें कवि म्हणतात तें अगदीं खोटें आहे. कार-
ण दुसऱ्याचे देहांत झालेल्या तापानें साधु द्रवतात तसें लोणी अ-
न्य तापानें द्रवत नाहीं. तर त्यालाच जेव्हां अग्निताप होतो तेव्हां तें
पाझरतें॥१॥ अथवा लोकोत्तर म्हणण्याचें कारण दुसरें असें कीं:-
कोणी श्रीमान् पुरुषांनीं दया केली तर कांहीं यत्किंचित् द्रव्य देती-
ल, किंवा देवांची दया झाली तर स्वर्गवास, अमृतपान, रंभासंभोग
इत्यादि विषयसुख मिळणार; परंतु साधूंची दया झाल्यास ते त-
त्काळ सच्चिदानंदघन आत्मस्वरूपच देतात. म्हणून साधूंची द-
या ही लोकोत्तर आहे याविषयीं ज्ञानेश्वर म्हणतात. ओंवी–कै-
वल्य कनकाचिया दाना॥ जो न कडसी थोर साना॥ द्रष्ट्याच्या द-
र्शना॥ पात्र जो॥१॥ जयाचेनि कृपा सलिलें॥ जीवु हा ठाय वरी

पारखाळे॥ जें शिवपणही ओंविळें॥ आंगीं नलवी॥ २॥ अर्थ:-मोक्षरूप स्नवर्ण देण्यास जो लहान, थोर अशी निवड करीत नाहीं, आणि आत्मस्वरूपाच्या दर्शनास जो पाठबळ होतो॥ १॥ ज्याच्या कृपारूप उदकानें हा जीव इतका शुद्ध होतो कीं, मी शिव (ईश्वर) आहें किंवा मी ब्रह्म आहें या अभिमानाचाही तो विटाळ मानतो॥ २॥ तर अशा प्रकारचे जे साधु त्यांची संगति या जीवांनीं अवश्य करावी. कां म्हणाल तर देऊनी भेटी०॥ साधु हे दर्शनाबरोबर जन्ममरणास कारणभूत जी माया ती नाहींशी करतात. अर्थात् जीवन्मुक्तता देतात. इतर तीर्थें किंवा देवतें हीं पापक्षयद्वारा मुक्तीस परंपरेनें कारण आहेत. परंतु त्यांस फार काळ लागतो. याविषयीं श्रीकृष्णाची उक्ति आहे. श्लोक भागवतांतील॥ नह्यम्मयानि तीर्थानि न देवा मृच्छिलामयाः॥ ते पुनंत्युरुकालेन दर्शनादेव साधवः॥ १॥ अर्थ-उदकमय तीर्थें आणि मृन्मय किंवा पाषाणमय देवता पवित्र करीत नाहींत असें नाहीं. परंतु बहुत काळानें पवित्र करतात. आणि साधु हे दर्शनाबरोबर मुक्त करतात. याविषयीं मोरोपंत म्हणतात.॥ आर्या॥ देती फळ बहुदिवसां देवशिळा दारुमृन्मयमणातां॥ जलमय तीर्थेंहि तशीं संतचि फळती नमोस्तुते म्हणतां॥ १॥ याकरितां ज्यांना आपण भवबंधांतून त्वरित मुक्त व्हावें अशी इच्छा असेल त्यांनीं साधूंची संगति करावी, म्हणजे ते तत्काळ कृपा करून मुक्त करतील. कारण त्यांची सर्वभूतांवर दया आणि समदृष्टी हीं स्वाभाविक असतात, म्हणून शिवरामस्वामी म्हणतात. संत दयाळु कसे॥ राजारंक जयासरिसे॥ ध्रु०॥ गोष्ट॥ आतां साधु केवळ निरपराध्याविषयीं दयाळु असतात असें नाहीं. तर सापराधजनांविषयीं ही त्यांचे मनांत दया असते. कवि म्हणतात॥ श्लोक॥ उपकारिषु यः साधुः साधुत्वे तस्य को गुणः॥ अपकारिषु यः साधुः स साधुः सद्भिरुच्यते॥ १॥ अर्थ॥ उपकार करणाऱ्यांविषयीं जो साधु आहे त्याच्या साधुत्वांत काय गुण आहे? तर जो अपकार करणाऱ्यांविषयीं ही साधु त्याला मात्र साधु असें म्हणतात.

याविषयीं रामदासस्वामींची एक गोष्ट आहे ती अशीः– एकदां रामदासस्वामी एकदोन शिष्यांसहित ग्रामांत राहून सज्जनगडास येत होते तेव्हां वाटेंत शेतांतून जोंधळ्याचीं पिकें होतीं तीं त्यांच्या दृष्टीस पडून ते शिष्यांस म्हणाले -या शेतांत हुरडा चांगला दिसत आहे. आणि आपल्यांस क्षुधा लागली आहे. याकरितां यांतून दहापांच कणसें घेऊन येथेंच भाजून आपण खाऊं. असें गुरूजींचें वाक्य ऐकून शिष्यांनीं कांहीं कणसें तोडलीं, आणि तेथेंच विस्तव करून कणसें भाजीत आहेत. तोंच तो शेतकरी फिरत फिरत तेथें आला. आणि पाहतो तों आपले शेतांतील त्यांनीं कणसें तोडलीं आहेत. आणि तीं भाजण्याचा क्रम चालू आहे हें पाहून तो अडाणी व दांडगा शेतकरी अतिशय रागावला. मग त्या आवेशांत त्याला अगदीं विचार न राहतां त्यानें गोफणीच्या चऱ्हाटानें प्रथम गुरुजीस व नंतर शिष्यांस चार चार तडाखे मारले. त्यावेळीं रामदासस्वामींनीं त्या दुष्ट शेतकऱ्यास कांहीं दुरुत्तरानेंसुद्धां निषेध न करितां त्यानें आपल्या जिव्हालंपटपणामुळें केलेली शिक्षा उपदेशतुल्य मानून शिष्यांसह तेथून निघून सज्जनगडाचा मार्ग धरिला. पुढें सज्जनगडास स्वामी पोंचल्यानंतर गुरुवारीं शिवाजी राजा हा सद्गुरु दर्शनास आला. त्यानें षोडशोपचारें गुरुपादपूजन करून हात जोडून उभा राहिला. त्यावेळेस स्वामींनीं ज्यापासून आपल्याला उपदेश मिळाला त्या शेतकऱ्याचा पत्ता सांगून त्यास आणण्याविषयीं राजास आज्ञा केली. शिवाजीच्या मनांत महाराज मार्गानें येत असतां त्यानें कांहीं सेवा केली असेल म्हणून त्यानें त्या शेतकऱ्यास बोलावण्याकरितां शिपायांस पाठविलें. त्यावेळीं शिष्यांच्या मनांत ती गोष्ट शिवाजी राजास कळविण्याविषयीं घोळत होती. परंतु समर्थांनीं मार्गांतच आज्ञा केली होती कीं, ही गोष्ट शिवाजीच्या कानावर अगदीं घालूं नका. त्यामुळें त्यांचा उपाय चालेनासा झाला. इकडे शिपायांनीं त्या शेतकऱ्यास राजाज्ञा कळविली कीं, स्वामी महाराजांच्या आज्ञेवरून तुला सरकारांनीं बोलाविलें आहे. तेव्हांमात्र त्या शेतकऱ्याचे मनांत धस्स होऊन त्याला गोफणीनें भगवे वस्त्रांच्या बावास मारल्याची आठवण झाली. परंतु कु-

रतो काय, राजाज्ञा अनुल्लंघनीय आहे असें जाणून तसाच सभयांतः करणानें त्या शिपायाबरोबर सज्जनगडास आला. शिपायांनीं राजास कळवतांच राजा हात जोडून म्हणाला. महाराज, तो शेतकरी आला आहे. काय आज्ञा असेल ती दासास कळवावी. स्वामींनीं त्यासजवळ येण्याविषयीं सांगितलें. शेतकरी जवळ येऊन पाहतो तों तेच बुवा येथें आहेत. आणि राजा हात जोडून पुढें उभा आहे. मग तर काय त्याचें काळीज ठिकाणावर राहिलें नाहीं!! दे माय धरणी ठाव! अशी त्याची धांदल झाली. हें सर्व स्वामींनीं पाहून राजास आज्ञा केली कीं, जें शेत याजकडे आहे तें याला वंशपरंपरा इनाम करून दे अशी त्याला गुरूची आज्ञा होतांच मुत्सद्यांकडून सनद करविली. मोहर करण्याचे पूर्वी राजानें विचारलें कीं, महाराज, यानें काय आपली सेवा केली ती ऐकण्याची माझी इच्छा आहे. स्वामींनीं सांगितलें कीं, यानें आम्हांवर मोठा उपकार केला आहे. तो सांगण्याजोगा नाहीं. तथापी तुझा आग्रहच असल्यास तुला सांगेन; परंतु सनद पुरी करून त्याच्या स्वाधीन कर. राजानें मोहर करून सनद शेतकऱ्यास दिली. नंतर स्वामींनीं त्यास जाण्याविषयीं आज्ञा केली. शेतकऱ्यास त्यावेळेस मोठा विस्मय वाटला, व लज्जायमान होऊन स्वामींस नमस्कार करून चालता झाला. पुढें शिवाजीचा आग्रहच पडला कीं, त्यानें काय सेवा केली हें कळवावें? तेव्हां समर्थांनीं सांगितलें कीं, सेवा नव्हे त्यानें आम्हांस उपदेश केला. तो कोणता म्हणून विचारतांच स्वामींनीं आपली पाठ दाखविली. राजा काय म्हणून बघतो तों पाठीचीं सालडीं निघालीं आहेत. तीं पाहून राजानें शिष्यांस विचारलें तेव्हां त्यांनीं सविस्तर हकिकत सांगितली. ती ऐकून शिवाजी राजा त्यास कांहीं भयंकर शिक्षा केली पाहिजे म्हणून शिपायांस सांगत आहे तों समर्थांनीं त्यास निवारण करून सांगितलें. राजा हें जिव्हेंद्रिय फार दुर्जय आहे. कारण भागवतांत म्हटलें आहे "जितं सर्वं जिते रसे" म्हणजे एक रसनेंद्रिय जिंकिलें म्हणजे सर्व इंद्रियें जिंकिलीं. तर त्यानें रसनेंद्रिय जयाविषयीं आम्हांस शिक्षा केली, यांत क्रोधाचें कारण काय? असें सांगून राजाचें नि-

वारण केलें. तात्पर्य– असा अपकारी तो शेतकरी असतां त्यावररामदा-
मस्वामींनीं अशी कृपा केली कीं, त्याचें तें इनामी शेत अद्याप चालूआ-
हे. तरखरोखर जे साधु असतात ते समदृष्टि असून दयाळू असता-
त, याअभिप्रायानें शिवरामस्वामी म्हणतात॥संत दयाळू कसे०॥आ-
तां साधूंची समदृष्टीच असते; पण शरणजाणारा जर आपल्या म-
नानें त्यांचेठिकाणीं वैषम्य कल्पील आणि कांहीं कृत्रिम करील त-
र त्याचें फळ त्याचे अनुभवास येईल. अशाविषयीं परशुराम जन्मा-
ख्यान कवि निरूपण करितात.

अथ परशुराम जन्माख्यान प्रारंभः

श्रीगणेशायनमः॥ श्लोक ॥स्रग्धरा॥ऐका श्रोते सुगाथा कथित
सुरस जो जन्म हा भार्गवाचा॥साहित्यें युक्त बोले रस युत कविची
हे यथा मार्ग वाचा॥व्यासोक्ती आदिपर्वीं पसरलि बहुमी सांगतोंसु
रव्य सार॥गाथा संक्षिप्त येथें कथिलि निजमती सांडुनीयां पसार॥
॥१॥शार्दूल०॥वैशंपायन बोलला परिस तूं राजर्षि पारीक्षिता॥
पूर्वीं जो भृगुपुत्र कीं च्यवन जो जाला मनीं लक्षिता॥गेलें मद्वयआ-
पणास वनिता आतां असावी बरी॥ऐसें कल्पुनि कान्यकुब्जपगृहींआ-
ला ऋषी लोकरी॥२॥मालिनी॥कुशिक नृपति भावें पूजितो ब्राह्म-
णातें॥च्यवन वदत आहे मागणें आपणातें॥नरवर मग बोले का-
य आज्ञा दयाळा॥च्यवन कथित दादे त्वत्सुता दिव्य बाळा॥३॥
॥ आर्या ॥वचकुनि भूपति कल्पी कन्या द्यावी परंतु हा जीर्ण॥ना-
स्ति श्रवणें शापिल राजा चिंतांत होय संकीर्ण॥४॥पटुराय मनींक-
ल्पी ब्राह्मण हा आर्ष शीघ्र अडवावा॥कन्या देणें न घडे ऐसा सा-
रांश योग घडवावा॥५॥म्हणतो स्वामी द्यावे चारशतें श्यामकर्ण
आजि मला॥मग मी दुहिता अर्पिन हें ऐकुनि विप्र अंतरीं श्रमला॥
॥६॥श्लो०॥चामर॥विप्रधैर्य मानसें म्हणे नृपास यावरी॥श्यामकर्णअ-
श्व शीघ्र आणितों पहा तरी॥स्वाश्रमास पावला तदा च तेथ दिक्पे-

१ हे जन्मेजया. २ कुशिकराजा. ३ संशयरूक. ४ चतुर. ५ वरुण.

पती ॥ बोलवी नृपोक्ति सर्व सांगतो तयाप्रती ॥ ७ ॥ तोषला दिगीश अ-
श्वदेत चारही शत ॥ श्यामकर्ण घेउनी मुनींद्र शीघ्र पावत ॥ घे नृपा तु-
रंग दिव्य कन्यका मला दिजे ॥ विस्मित प्रभू सुताहि दे गृहास नेइजे ॥
॥ ८ ॥ लग्न लाविलें यथोक्त येतसे गृहीं मुनी ॥ राहिला सरस्वती तिरास
विप्र येउनी ॥ साधिसे वनांत दक्ष तोषला मुनिस्वयें ॥ लालनादि पा-
लनादि तो करीत निश्चयें ॥ ९ ॥ कामदा छंद ॥ यावरी हिजें साधिवा-
हिली ॥ ती कृपाभरें पूर्ण पाहिली ॥ सांगतो तिला कीं उभी रहा ॥ यो-
ग आसनीं बैसतों पहा ॥ १० ॥ वायु रोधनी विप्र बेसला ॥ तो समा-
धिचें सौख्य पावला ॥ येरि ते उभी चंपकी कळी ॥ जेवि मांडिली
काष्ठपूतळी ॥ ११ ॥ यापरी पहा वत्सरें किती ॥ खांबरें दुहे होय जो
मिति ॥ तो नऊठला ती न बैसली ॥ धन्य धन्य ते माउली भली ॥ १२ ॥
॥ शार्दू० ॥ आनंदोर्मि विसर्जिली हिजमणी पावे प्रबोधाहय ॥ तन्वी सन्मु-
रव पाहिली कृश दिसे मांसासृकाचालय ॥ वर्षे शंभर राहिली सति
उभी ही धन्य मत्कामिनी ॥ आलिंगी करुणाब्धिपाद विनयें वंदी क-
री गामिनी ॥ १३ ॥ वसंततिलका ॥ जाला प्रसन्न मुनि इच्छित मागबो-
ले ॥ सानंद तें वचन ऐकुनि शीघ्र डोले ॥ येरी वदे कुशिक तात तयासि
ऐसा ॥ व्हावा सुपुत्र कुल दीपक सूर्य जैसा ॥ १४ ॥ कांता निरिच्छ अ-
ति शुद्ध बहु प्रपन्न ॥ हें पाहुनी च्यवन होय अति प्रसन्न ॥ बोलेस-
खे तरि तुझे जननीस आणीं ॥ देतों तिलाहि तुजला सुत ऐक वाणी
॥ १५ ॥ विबुधप्रिया ॥ मंत्रुनी चरु दोन ते तधिं दाखवी सुसुखी म-
ती ॥ हा तुझा चरु हा तिचा चरु पाहने सति सन्मती ॥ जाय आपण
तेथुनी अवगाहनास नदी तरीं ॥ आणि ते जननीस ते मग कौशि-
की बहु गोमरी ॥ १६ ॥ दाखवी तव हा चरू मम हा चरू करि रक्षण
॥ स्नान मी करितें करूं दोघिही सह भक्षण ॥ जायती जननी मनों
गमलें तिचा चरु चांगला ॥ ते चरू बदली पहा किति लोभ अंतरिं
दाटला ॥ १७ ॥ पातली च्यवनांगना चरु दोघि सत्वर भक्षिती ॥
भेदले हृदभाग हे ऋषिराज अंतरिं लक्षिती ॥ पातला सदनास

टी० १ शंभर. २ अद्वयज्ञानस्वरूपास. ३ मांसरक्ताचा. ४ गजगति.

सांगत कामिनीप्रति उत्तर॥ भेदले चरु यापुढें सखिकर्म होइल दुस्तर॥ ॥१८॥ साकी ॥ च्यवनविलोकुनि चरु च्यवन नें सदनिं वदे सुदतीला॥ भाग यथाविधि सेवुनि थां निज दिधला कीं वद नीला॥१९॥ होय म्हणे तें मुनींद्र बोले सुंदरि चरु बदलीला॥ जननीनें जन निंद्य स्ववतिची न प्रणेया-स्पद लीला॥२०॥ आर्या ॥ लब्धाग तिणें नेला भाग निचा भक्षिलास तूं नारी॥ अस्ताव्यस्तचि घडलें नोडवलें कर्म यापुढें भारी॥२१॥ साकी ॥ यास्तव होइल दारुण तुजसुत क्षत्रियउग्रस्वभावें॥ तज्जननिस अति शांतन पोरत द्विज उपरेत नृपभावें॥२२॥ आर्या ॥ जो क्षात्रधर्म तो तव वंशज करतील विप्र होऊनी॥ द्विजकर्मी रत होती तव पितृसुत सर्व भूसुरांहूनी॥२३॥ साकी ॥ ऐकुनि राजसुता पतिवचना होय मनीं बहुदीना॥ करजोडुनि करि पुन्हा विनंती च्यवन पदांबुज लीना॥२४॥ नसो विगतैनय तनय असा मज लांछन होय मला जें॥ कीं मुनिं दयिता असुनि विपर्यय संततिचा मन लाजे॥२५॥ वाचा तुमची मृषा न व्हावी विफला नचि मम यांचा॥ आचारान्वित होवो मत्सुत क्षत्रियसुत जननीचा॥२६॥ तुमचें वचनहि सत्य व्हावया होवो न नसे नातू॥ माझा क्षत्रियतिचाहि मुनिवर मानीं या वचना तूं॥२७॥ ओंवी ॥ आयकोनी पत्नीचें वचन॥ तथास्तु म्हणे च्यवन॥ होतील यथोचित नंदन॥ पौत्रजाणविपर्ययें॥२८॥ आर्या ॥ कुशिकात्मजगाधी मग जाला राजर्षि यावरी पाहीं॥ च्यवनात्मज जमदग्नी शूरपहा वंदिला समयाहीं॥२९॥ घनाक्षरी ॥ गाधिपुत्र तपी फार॥ विश्वामित्र अनिवार॥ तपश्चर्येचा विचार ॥ सर्व जनां ठाउका॥३०॥ पढे जमदग्नी वेद॥ जाणे सर्व कळा भेद॥ आकळीत धनुर्वेद॥ महाशूर उग्र तो॥३१॥ जाणे शस्त्र अस्त्र सर्व॥ झाडी शत्रूंचे गर्व॥ तपी देव जसा शर्व॥ महाक्रोध अंतरीं॥३२॥ श्लोक ॥ शार्दूलविक्रीडित॥ रेणूराय अनंगकाय विजयी त्याची सुता रेणुका॥ साक्षाच्छ्रीजगदंबिका अवतरे राजा करी कौतुका॥ योजी लग्नविधें नरेश गजरें केला असे होपण॥ तेकाळीं जमदग्नि जाय बळिया जो आस्थी आपण॥३३॥ इंद्रवज्रा॥ जिंकोनि राजे वधू आणियेली॥ तें शौर्य वल्लीप्रति-

---

१ अदलाबदल. २ प्रीतिठेवण्याजोगी. ३ विरक्त. ४ अन्यायी. ५ ऋषिभार्या. ६ मिथ्या. ७ मदनासारखे रूप -जिंकून.

वृद्धि केली ॥ नानाविलासें बहुकाळ गेला ॥ ऐकापुढें पुण्यरवी उदेला ॥ ३४
कालाख्य शंभू सुत एक जाला ॥ कामाख्य धाता उदरासि आला ॥ वि-
ष्णू स्वयें आत्मजराम नाम ॥ जाले तिघे नंदन पूर्ण काम ॥ ३५ ॥ गर्भभ्रांतीचा-
तली रेणुकेला ॥ गर्भामध्यें भासतो देव ठेला ॥ १दूर त्याचा दीसतो सर्व
भाव ॥ नाहीं शब्दीं संपर्कावीण नांव ॥ ३६ ॥ दिंडी ॥ मनीं जाय डोहळे पु-
सायासी ॥ मूर्ति देखे सांवळी तेजराशि ॥ म्हणे कांते आवडी काय बोल
॥ ये रि बोले ऐकतां येति डोल ॥ ३७ ॥ मी तों आहें सच्चिदानंदराम ॥ व-
र्णि आश्रम पाळिना सौख्य धाम ॥ तपश्चर्या आदरें आचरावी ॥ शूरतेची
पूर्णता दाखवावी ॥ ३८ ॥ श्लोक ॥ पृथ्वीछंद ॥ म्हणे द्विजपरेश हास-
वळ गर्भवासी हरी ॥ पुढें निजपराक्रमें नृपतिचीं कुळें संहरी ॥ विशेष म-
म भाग्य हें सुफळरूप जालें असे ॥ तरीच जगदीश हा धरुनि आवडी
येतसे ॥ ३९ ॥ दिनेदिन कळा चढे नवहि मास झाले बरे ॥ मुनी बहुत हर्ष-
ला मनिं न तोष तो सांवरे ॥ तदा सुदिनिं देतसे चपळ दर्शन श्रीपती
॥ पिता जननि हर्षुनी सुखहि सर्वदां पावती ॥ ४० ॥ आर्या ॥ त्रेतायु-
गप्रमाथीं सुवसंतीं माधवाख्य शुक्ल तिजे ॥ शनि रोहिणीस रात्रीं ए-
कादशि घटिस जन्म आयकिजे ॥ ४१ ॥ नाहणी ॥ तया नाहणी न्हा-
णि तेरेणु काही ॥ तुरवि जनिं अघ यच्चरण रेणु कांहीं ॥ नयीं जननीच्या
अंकिं भार्गवासी ॥ देववनिता पाहती स्वर्गवासी ॥ १ ॥ स्नेह लाउनी म-
स्तकीं परशुरामा ॥ शुद्ध उदकें वरि घालिती सुरामा ॥ परी न कळे कीं स्ने-
ह या अमाया ॥ नसे मालिन्यहि नित्य विमल काया ॥ २ ॥ चरण शरणा-
गत लोक पापवारी ॥ तया अनपेक्षित अन्य तीर्थ वारी ॥ वामना हें आ-
श्चर्य फार वाटे ॥ परी युक्तिकीं सर्व भक्ति वाटे ॥ ३ ॥ ४२ ॥
॥ आर्या ॥ ते काळीं जगदीश्वर जन्मा आला पिता विलो सुख ॥ पुत्राव-
न तात करी मातेचे माइना मनांत सुख ॥ ४३ ॥ आल्या सुवासिनी ब-
हु हळदी बहु कुंकुमेंचि घवघवती ॥ सुमनें वर्षति सुरवर विबुधांचे व-
दलचंद्र दवदवती ॥ ४४ ॥ षष्ठीपूजन झालें द्वादश दिनिं राम ठेविलें नाम ॥
सद्गुणगाती वनिता घालुनि पां पाळण्यांत सुखधाम ॥ ४५ ॥ पाळणा

१ सद्भावांचून.

जोजोजो जोरे सुखधामा ॥ भार्गव पूर्ण कामा ॥ ध्रु० ॥ क्षत्रियसंहारी रणांगणीं ॥ उग्रस्वभाव करणी ॥ भारी श्रमलासी खेळणीं ॥ उद्धरितां-ही धरणी ॥ जो जो जो० ॥ १ ॥ धेनूद्विजांचे पाळणा ॥ करितां धरि अव-तरणा ॥ तुजला निजवीतें पाळणां ॥ दीनावरि करि करुणा ॥ जो० ॥ २ देव अवतरले हृषिकेशी ॥ भृगुऋषींच्या वंशीं ॥ संगें घेउनियां हरवि-धिसी ॥ रेणुकेच्या कुशीं ॥ जोजो० ॥ ३ ॥ सागर सारुनियां वसवीलें ॥ कोंकण जन पाळीले ॥ दुष्टाचरणांतें दंडीलें ॥ यश प्रसिद्ध केलें ॥ जो० ॥ ४ ॥ स्वस्थ निजावें भार्गवा ॥ अखंडित चिरंजीवा ॥ योगमाया ती करि सेवा ॥ परशुरामा देवा ॥ जो० ॥ ५ ॥ हालवी रेणुका पाळणा ॥ गा-ईल्या आचरणा ॥ सखया रामाच्या आभरणा ॥ चुकवी जन्ममरणा ॥ जो० ॥ ६ ॥ ४५ ॥ **श्लोक** ॥ स्वागता ॥ वृक्षवल्लिस फलोदय दृष्टी ॥ कूजती पिक सुरवी मग सृष्टी ॥ धान्य दृष्टि टळले अपघात ॥ राम-जन्म बरवा सकळांत ॥ ४६ ॥ ऐसा असे परशुराम सुजन्म राया ॥ तो ऐकतांचि जग पावन पूर्ण ठाया ॥ श्रीरामकृष्ण गुरुचाचि धरून संग ॥ वर्णी सुधासम रसाद्भुत पांडुरंग ॥ ४७ ॥ असो - तात्पर्य इतकेंच कीं, च्यवन ऋषींनीं समदृष्टीनेंच भाग दिले असतां सत्यवतीच्या मातेनें कपट केलें, त्याप्रमाणें संततींत व्यत्यय झाला हें फल तिला प्राप्त झालेंच. पुढें सत्यवतीनें प्रार्थना केल्यावर च्यवन ऋषींनीं दयाळूपणानें तें कांहीं का-ळावर घातलें यावरून च्यवनासारखे जे महात्मे साधु त्यांच्या ठिका-णीं समदृष्टी आणि दयाळुता हे गुण मुख्यत्वेंकरून असतात. हाच आशय मनांत आणून शिवरामस्वामी प्रथम पदांत म्हणतात सं-त दयाळु कसे ॥ राजा रंक जया सरिसे ॥ ध्रु० ॥ कृष्णा रामा रामा हो राम रामा (भजन) पुंडलीक वरदे हरी विठ्ठल ॥ पार्वती पते हर हर महा देव ॥ जानकी जीवन स्मरण जय जय राम ॥ तव कथामृत नसजीव-नं० ॥ आरती परशुरामाची ॥ जयजय जय जमदग्निज भृगुकुल कुमुदविधो ॥ अवलोकय नीराजनमगणित गुणसिंधो ॥ ध्रु० ॥ पितु-रपराधविधायिनि हैहय भूमिपतौ ॥ आवहता क्रुधमचिराद् भवता यदिह मतौ ॥ क्षितिरक्षत्रियनिवहा ऽक्रियतेयसामितौ ॥ तन्महि पार्श्व

१ शद्ध करिती.

सहायो स्वभ्रजावेवमतो॥जयज०॥१॥क्वाभिजनोवाक्वतपः क्व संगस्था-
र्ता॥क्व दयाक्वारिवधूनांक्षितिरार्तस्वार्ता॥नत्तुपितृचरणपरायण धर्मावन
कर्त्रा॥युक्तं तदपि यदासीःकिलनृपमदहर्त्रा॥जय०॥२॥इष्टंनानायागैः
पर्यष्ठिताचरसा॥ दत्ताच दक्षिणायेऋत्विग्भ्यस्तरसा॥इत्यखिलाचकृ-
तिस्ते भगवन्निह स्फरसा॥तद्दामनोनमतिशुभपदयुगलं शिरसा,ज-
यज०॥३॥कायेन वाचामन० अच्युतंके०॥ हेराम०पुंडलीकव०पार्व०
सीताकांतस्म०जयजय०॥ ॥इतिपरशुरामजन्माख्यानं समाप्तम्॥

कथा ६वी.

पूर्वरंगनिरूपणम्.

श्रीगणेशायनमः॥ अविरलमदजल इत्यादिनमनं॥ नारायणहरी॥ सां-
वळ्यानारायणहरी॥इति भजनम्॥पुंडलीकवरदे०॥पार्वतीप०॥सी-
ताकांत०॥ पद ॥अवघा तूंचि हरी तूंचि हरी॥तूंजीवन मी लहरी॥ध्रु०
जननि जनक तूं बंधू॥सखाजिवलग करुणासिंधू॥अव०॥१॥सद्विद्या
निजधन तूं॥देउनि तोडिशि भवबंधन तूं॥अव०॥२॥ निजरंगातूं पाहीं
॥अवघा तूंचि मी तूं नाहीं॥अव०॥३॥ आदौ कीर्तनारंभीं भगवज्जना-
वतंस रंगनाथस्वामी हे परोक्ष ज्ञानानें सर्व ब्रह्म आहे अशी भावना ज्यां-
स झाली आहे. परंतु अपरोक्ष साक्षात्कार नसल्यामुळें स्वानंदजन्य
तृप्तिरहित अशा साधनचतुष्टयसंपन्न मुमुक्षु अधिकाऱ्यांस सच्चि-
दानंदघन परमात्म्याचीच सर्व जगांत व्याप्ति आहे हें स्वानुभवानें सम-
जून अखंडित तृप्ति व्हावी या उद्देशानें ईश्वराचें सर्व रूपत्व वर्णन क-
रतात.॥अवघा०॥ हे परमेश्वरा, सर्व तूंच आहेस. तुजवांचून याजगां-
त कोणीही नाहीं. आतां यांत "वदतो व्याघातः" याप्रमाणें दोष येतो.
कारण सर्व तूंच असें म्हणणारा एक वेगळा आहेच. तरयाविषयीं
म्हणतात.॥तूंजीवन०॥तूं जल आणि त्यावर उत्पन्न होणारी लहरी म्ह-
णजे लाट.मी अर्थात् उदकावर लहरी असून भिन्न नाहींत.तद्वत् हें ज-
गत् तुझ्यावरच असून भिन्न नाहीं. तूंच सर्व आहेस. याविषयीं नृसिंह
वपूकार म्हणतात.॥श्लोक॥ पृथ्व्यां पाथसि पावकेच पवने दिक्ष्वंतरि-

क्षे पुनर्मार्तंडे शशिमंडले ऽग्निसुतले यथ्येतने ऽचेतने॥ यश्चांतर्बहिरप्यनंत विभवो भावे प्यभावे ऽपि यः सर्वत्रास्ति सदास्ति किंबहुगिरा त्वय्यस्ति मय्यस्ति च॥१॥ अर्थ-परमात्मा हा पृथ्वी, उदक, अग्नि, वायु आणि सर्व दिशा यांचेठायीं आहे. तसाच आकाश, सूर्य, चंद्र, व पाताळ या ठिकाणीं आहे, चेतनांत आणि अचेतनांतही आहे. आंत व बाहेर सर्व व्यापून आहे. ज्याचें ऐश्वर्य अनंत असून भाव व अभाव या सर्वस्थळीं त्याची व्याप्ति आहे. तो सर्वठिकाणीं व सर्वकाळीं आहे. प्रल्हाद म्हणतो पित्या फार बोलून काय उपयोग? परंतु तात्पर्य हेंच कीं, सर्वव्यापक तोच परमात्मा तुझेठायीं व माझेठायीं ही आहे. मोरोपंत म्हणतात.-आर्या- भूजल तेज समीरख रविशशि काष्ठादिकीं असे भरला ॥ स्थिरचर व्यापुनि अवघा तो जगदात्मा दशांगुळें उरला॥ अर्थ॥ पृथ्वी, जल, अग्नि, वायु, आणि आकाश तसेच चंद्र सूर्य व दिशा यांच्या आंत परमात्मा ओतप्रोत भरला आहे. किंबहुना स्थावर जंगम सर्व व्यापून जगदंतर्यामी जो ईश्वर तो आणखी दशांगुळें म्हणजे अनंतपणानें स्वरूपीं उरलाच आहे. परमात्म्याची जगांत व्याप्ति कशी आहे व जग परमेश्वराचेठायीं कसें आहे. याविषयीं शंकराचार्य म्हणतात. आर्या- दंतिनि दारुविकारे दारुतिरोभवति सोपि तत्रैव॥ जगति तथा परमात्मा परमात्मन्यपि जगत्तिरो धत्ते॥१॥ अर्थ-ज्याप्रमाणें लांकडाचा हत्ति जर केला तर हत्ती आहे अशा दृष्टीनें पाहणारांस लांकूड दिसत नाहीं. कारण त्याची दृष्टि हत्तीकडे असल्यामुळें ही सोंड हे पाय अशीच त्याची समजूत असते. त्याच हत्तीकडे लांकडें विकत घेण्याच्या इच्छेनें कोणी मनुष्य गेला त्याची दृष्टी मुळींच हत्तीवर नाहीं तर हें लांकूड आहे याचें वजन किती भरेल इत्यादि विचारांत त्यास तें लांकूडच दिसतें. हत्ती दिसत नाहीं. याप्रमाणें जगांत परमात्मा व परमात्म्याचे ठिकाणीं जगत् आहे. ज्याची दृष्टी हत्तीसारख्या या कृत्रिम जगतावरच आहे त्याला काष्ठासारखा परमात्मा त्यांतच व्यापक असूनही दिसत नाहीं. आणि जे आत्मानात्म विचार करून सर्वत्र परमात्म्याची व्याप्ति आहे असें जाणतात त्यांस हें मायिक जग मुळींच दिस-

न नाहीं. तर सर्व काय आहे तें एक परमात्माच आहे. असा त्यांचा अनुभव असतो. अतएव हें भासमान जें जग तें मिथ्या होय. वास्तविक पाहतां परमात्माच सर्व आहे. अशा अभिप्रायानें रंगनाथस्वामी म्हणतात. अवघा तूंचि हरी०॥ आतां कोणी म्हणेल जर याप्रमाणें परमेश्वराची सर्व ठिकाणीं व्याप्ति आहे तर सर्वांस त्याची प्रतीति कां येत नाहीं? तर याविषयीं कवि दृष्टांत सांगतात॥ श्लोक॥ नहिनिर्मथनं विनेंधनाग्निः परिलभ्यो निकटे वसन्नपि॥ गुरुशास्त्रनिषेवणंविना नहि लभ्यं निजरूपमात्मनः॥ १॥ अर्थ— जसा अग्नि सर्व इंधनांत अंतर्गत असून मंथन केल्यावांचून प्राप्त होत नाहीं. तसें परमात्म्याचें स्वरूप सर्वव्यापक आहे खरें. परंतु सद्गुरूला शरण जाऊन सच्छास्त्र जे वेदांत व उपनिषद् यांचा विचार केल्यावांचून त्याची प्रतीति होत नाहीं. ज्यांनीं शमदमादि साधनें संपादन करून सद्गुरूची कृपा संपादन केली आहे. त्यांनां परमात्म्यावांचून जगांत कांहीं एक दिसत नाहीं. तर जिकडे जिकडे त्यांची वृत्ति जाते तिकडे तिकडे परमात्मवस्तूच दिसते. याविषयीं आचार्य म्हणतात॥ श्लोक॥ यत्र यत्र मनो याति तत्र तत्र समाधयः॥ १॥ अर्थ— सत्पुरुषांचें मन जेथें जेथें जातें तेथें तेथें परमात्मस्वरूप असल्यामुळें समाधीच आहेत. तात्पर्य एक परमात्माच विश्वरूप आहे याविषयीं कवित— निपटनिरंजन म्हणतात.॥ नरभयो नारीभयो पशूपंछी असवारभयो, घोडकासरूप भयो, हत्ती हो दिखायो है॥ फूलहो फूल्यो, कहां भवरहो भूल्यो, कहां पवनहो झूल्यो, कहां पानीहो बहायो है॥ बोलतहै बेदनमें, डोलतहै कुंजनमें, लोलतहै बनमें, सो आपहि आप बनो है॥ साहेबरचो अजब थट्ट, आपहि लीला आपहि नट्ट, निपटा कहे हो परगट्ट, घटघट बीच छायो है॥१॥ या प्रमाणें एक परमेश्वरच सर्व रूपानें नटला आहे. भीष्माचार्यांचाही असाच अभिप्राय आहे.॥ श्लोक॥ नमोस्त्वनंताय सहस्रमूर्तये सहस्रपादाक्षिशिरोरुबाहवे॥ सहस्रनाम्ने पुरुषाय शाश्वते सहस्रकोटी युगधारिणे नमः॥ १॥ अर्थ॥ हे परमेश्वरा, सहस्र म्हणजे अनंत आहेत मूर्ती ज्याच्या त्या तुला माझा नमस्कार असो. ज्याचे पाय

नेत्र, मस्तकें, मांड्या आणि बाहु हे अनंत आहेत. तशींच अनंत नामेंज्यास आहेत आणि अनंत कोटि ब्रह्मांडें धारण करणारा, कालस्वरूपी अखंड दंडायमान सर्वांतर्यामी असा जो तूं त्या तुला श्री अनंता माझे नमस्कार असोत. याचप्रमाणें अर्जुनोक्ति भगवद्गीता श्लोक—अनेकबाहूदरवक्त्रनेत्रं पश्यामि त्वां सर्वतोऽनंतरूपम्॥ नांतं न मध्यं न पुनस्तवादिं पश्यामि विश्वेश्वर विश्वरूप॥१॥ अर्थ—ज्यावेळेस भगवंतांनीं विश्वरूप अर्जुनास दाखविलें त्यावेळीं अर्जुन तें विश्वव्यापी रूप पाहून ह्मणत आहे. हे विश्वेश्वरा, जगन्नियंत्या, परमेश्वरा, तुला बाहु, उदरें, वक्त्र, म्हणजे मुखें आणि नेत्रही अनंत आहेत. आणि तुझ्या स्वरूपाला मर्यादा नाहीं असें मी पाहतों. परंतु याचा आदि मध्य आणि अंत हे मला दिसत नाहींत. ज्ञानेश्वर म्हणतात.॥ ओंवी॥ तैसे एकची निरंतर॥ देवा देखत असे तुझे कर॥ करीत अवघेची व्यापार॥ एकेचि काळीं॥१॥ मग महाशून्याचेनि पैसारें॥ उघडलीं ब्रह्मकटाहाचीं भांडारें॥ तैसीं देखतसें अपारें॥ वदनें तुझीं॥२॥ तैसीं वक्त्रें जेवुतीं तेवुतीं॥ तुझीं देखतसें विश्वमूर्ती॥ आणि तयाची परी नेत्रपंक्ति॥ अनेका सैंघ॥३॥ हें असो स्वर्ग पाताळ॥ कीं भूमी दिशा अंतराळ॥ हे विदक्षा ठेली सकळ॥ मूर्तिमय देखतसें॥४॥ किं बहुना आतां॥ तुझें तूंचि आघवें अनंता॥ हे पुढतपुढती पाहतां॥ देखिलें मिया॥५॥ परि या तुझ्या रूपा आंत॥ जी उणीव एक असे देखत॥ जे आदि मध्य अंत॥ तिन्हीं नाहीं॥ याप्रमाणेंच रंगनाथस्वामींनींही पदांत म्हटलें आहे॥ पद॥ चित्उदधी निजरंग, भासे जगदाकार तरंग॥ ध्रु०॥ मायामृगजळ शाश्वत नसतां॥ धांवति जीव कुरंग॥ भा०॥१॥ दृक्भ्रमयोगें रज्जू न जाणे॥ वादेतीव्र भुजंग॥ भा०॥२॥ पुत्रकलत्र गणगोत्र मित्र धन॥ गज रथ धेनु तुरंग॥ भा०॥३॥ पूर्णरंग निजरंगीं रंगुनि॥ होय सहज भवभंग॥ भासे०॥४॥ सच्चिद्घन परमात्मा समुद्रच आहे. जग हें त्यावर तरंगाप्रमाणें आहे. याप्रमाणेंच सर्व जग ईश्वरस्वरूपावरच कल्पित आहे. याविषयीं अक्रूरोक्ति आहे.॥ भागवतश्लोक॥ त्वय्यव्ययात्मन् पुरुषे प्रकल्पिता लोकाः सपाला बहुजीवसंकुलाः॥ यथाजले संजिहते जलौकसोऽप्युदुंबरे बाम-

शकामनोमध्ये ॥१॥ अर्थ ॥ हे अविनाश स्वरूपा परमेश्वरा, जसें-पाण्यांत जलचरें (मत्स्यादिक) अथवा उंबराचे फळांत किडे राहतात. परंतु त्या पाण्याची अथवा उंबराची इयत्ता त्यांस कळत नाहीं. तद्वत् सर्व जीवांसह हे लोक व लोकपाल तुझ्याठिकाणींच कल्पिले आहेत. यावर वामन पंडित म्हणतात ॥ श्लोक ॥ किडे उंबराच्या फळामाजि कोटी॥ असे अंड कोटीमध्यें जीव कोटी॥ किडे नेणती आणिका उंबरांशी॥ असे जीव हे नेणती अंडराशी॥१॥ अनेकें जशीं उंबरें एक वृक्षीं॥ तसा अंडकोटीस तूं एक साक्षी ॥ फळाच्या त्रिकाळीं तरू येथ जैसा॥ अनित्या जनां नित्य तूं एक तैसा॥२॥ इत्यादि अभिप्राय मनांत आणून कविप्रवर रंगनाथस्वामी म्हणतात ॥ अवघा तूंचि हरी ॥ भजन ॥ जयहरीनारायण॥ पुंडलीक०॥ पार्वती०॥ सीताकांत०॥ आतां जग म्हणजे काय आणि परमात्मा कोणता व त्याची जगद्रूपता कशी याविषयीं आचार्य वर्णन करितात॥ श्लोक ॥ अस्ति भाति प्रियं रूपं नाम चेत्यंश पंचकं ॥ आद्यंत्रयं ब्रह्मरूपं मायारूपं ततो द्वयम् ॥१॥ अर्थ-सर्व जगांत अस्ति म्हणजे आहे, भाति म्ह० भासतें, प्रियं म्ह० सुख, रूप म्ह० आकार आणि नाम असे पांच अंश आहेत त्यांत आद्यत्रय म्हणजे पहिले तीन अंश ब्रह्मरूप होत. आणि शेष राहिलेले दोन अंश म्हणजे नाम आणि रूप हें मायेचें रूप होय. आतां नाम आणि रूप हे ब्रह्मस्वरूपावर विवर्त म्ह० भ्रमरूप होत. कारण ब्रह्मस्वरूप जें अंशत्रय म्हणजे अस्ति, भाति आणि प्रिय किंवा सत् चित् आणि आनंद याला वेगळें करून पाहिलें असतां नामरूपें अनुभवास गोचर होत नाहींत. जसें रज्जूवर भासलेला सर्प ह्या रज्जू वेगळी करून कधींही भासत नाहीं. तद्वत् अर्थात् सर्पाप्रमाणें नामरूप हें मिथ्या होय. याविषयीं उपनिषद्वाक्यांत ही नामरूप वाचारंभण म्हणून सांगितलें आहे. आतां कोणी म्हणेल कीं, ब्रह्मस्वरूपें तीन आहेत. एक सत् दुसरें चित् आणि तिसरें आनंद तर रंगनाथ स्वामींच्या आरंभींच्या पदास विरोध येतो. कारण अवघा तूंचि हरी यांत तूं या एक वचनावरून तीन स्वरूपें आहेत, असा बोध होत नाहीं, तर एकच स्वरूप असा बोध होतो. तर याविषयीं ज्ञानेश्वरानीं विरोधपरि

हार केला आहे ॥ **ओंवी** ॥ सत्ताप्रकाशस्फुरण ॥ यातिहीं तिहीं उणे लेख ॥ जैसें विषपणेंची विख ॥ विखासी नाहीं ॥ १ ॥ अर्थ–सत्, चित्, आनंद हे तीन शब्द आहेत. परंतु यांच्या अर्थांत तीनपणा नाहीं. जसें विष इतरांस विष आहे खरें. परंतु विषाला विष विषपणानें नाहीं. यास दृष्टांत–॥ **ओंवी** कांति काठिण्य कनक ॥ तिन्ही मिळोनी कनक एक ॥ द्रव गोडी पीयूख ॥ पीयूखचि जेवीं ॥ १ ॥ अर्थ–तेज, कठिणपणा, आणि सोनें मिळून सोनें एकच. तसेंच ओलेपणा, गोडी आणि अमृत मिळून अमृत एकच, त्यांत तीनपणा होत नाहीं. १ ॥ याप्रमाणेंच सच्चिदानंद हेही तीन नाहींत तर तिन्ही मिळून एकच स्वरूप आहे. याकरितां रंगनाथ स्वामी म्हणतात ॥ अवघा तूंचि० ॥ एवंच नामरूपात्मक मिथ्याभूत जगांत सच्चिदानंद रूपानें एका परमात्म्याचीच व्याप्ति आहे. आतां कोणी म्हणेल तर जगद्दर्शनानेंच परमात्म दर्शन होऊन जीवांस सहज मोक्षप्राप्ति व्हावी तसें कां होत नाहीं, तर याविषयीं आचार्य म्हणतात ॥ **श्लोक** ॥ सत्तास्फुरत्ता परमात्मनो या नाच्छादये त्तासुपजीव्य भावात् ॥ आनंदमाच्छादयतीव केवलं तन्नाशने तत्त्वमसीति वाक्यम् ॥ १ ॥ अर्थ–परमात्म्याची जी सत्ता ह्मणजे अस्तित्व आणि स्फुरत्ता म्हणजे चित्शब्दवाच्यप्रकाश त्या दोहोंस माया आच्छादन करीत नाहीं. कारण त्या दोन्हींवरच मायेची उपजीविका आहे. म्हणजे नामरूपात्मक मायेला सत् आणि चित् हे आधार आहेत. म्हणून यांचें आच्छादन तिच्यानें करवत नाहीं. तर ती केवळ आत्मस्वरूपभूत जो आनंद त्याला मात्र आच्छादन केल्यासारखें करते. याकरितां मायाकृत आनंदाच्छादनाचा नाश करण्यासाठीं तत्त्वमस्यादि वाक्यें आहेत. ॥ तात्पर्य–जगद्दर्शनांत परमात्म्याचे सत्, चित् हे अंश सर्वांस गोचर आहेतच. परंतु आनंद मात्र मायेनें आच्छादन केल्यामुळें गुप्त आहे तो सद्गुरुकृपेनें प्रगट झाला म्हणजे सच्चिदानंदघन परमात्माच सर्व जगांत घनदाट भरला आहे. अशी ज्यांस दृष्टी झाली ते मुक्तच आहेत. असा आशय मनांत आणून मुक्तदृष्ट्या रंगनाथ स्वामी वर्णन करितात ॥ अवघा तूंचि० ॥ नारायण हरि० ॥ भजनं ॥ पुंडली० ॥ पार्वती० ॥ जानकी जी० ॥ एवं स्थावरजंगमा-

त्मक सर्व जगांत परमात्माच अंतर्यामी आहे. त्यावांचून अणुरेणूही रिक्त नाहीं. हेंच प्रतिपादन करण्याकरितां श्रीनृसिंहावतारचरित्र कवि निरूपण करितात.

अथनृसिंहजन्माख्यानप्रारंभः

श्लोक ॥ प्रहर्षिणी ॥ वंदूनी नरहरिराजपादपद्मा[1] ॥ ज्यासेवी त्रिभुवनसुंदरीहि पद्मा[2] ॥ प्रल्हाद प्रथित[3] चरित्र वर्णितों कीं ॥ तें होवो सुगमहि मान्य वृद्ध[4] लोकीं ॥ १ ॥ पूर्वी जे जयविजयाख्य विष्णुलोकीं ॥ त्यां झाला सनकमुखर्षि शाप तो कीं ॥ दैत्यांच्या कुक्षि उपजाल जालभूतें ॥ तें जन्मत्रय सरतां भजा प्रभूतें ॥ १ ॥ आर्या ॥ ते प्रथम कनककशिपु[5] कनकाक्ष[6] असें प्रसिद्ध दितिगर्भी[7] ॥ आले ज्येष्ठ सुदुष्कर करुनि तपा तोषवी कनकगर्भा[8] ॥ ३ ॥ श्लोक ॥ भुजंगप्र० ॥ कनिष्ठासि विष्णू वराहावतारीं ॥ वधूनी मही बूडतां तीस तारी ॥ तयीपासुनी वाढलें वैर ज्याचें ॥ करी ज्येष्ठ तो अर्चन श्री अजाचें[9] ॥ ४ ॥ साकी ॥ चरणांगुष्ठसे देह धरनिप खप्परनजर धरी है ॥ प्रानजीतके अलग रख्या अजि पवन पिया करता है ॥ ॥ ५ ॥ दिंडी ॥ अशी दारुण पाहुनी तपश्चर्या ॥ प्रगट झाला विधिवरद असुरवर्या ॥ मनीं मानी बहुतया प्रबळवीर्या ॥ म्हणे मागें जें इष्ट अचळ धैर्या ॥ ६ ॥ श्लोक ॥ मालिनी ॥ अजर अमर काया आपुली तो कराया ॥ तप करि वर मागे ध्यातया लोकराया ॥ नमृति[10] मज म्हणे हो चेतना चेत नाहीं ॥ मरण हरि असें कीं, दीस रातींत नाहीं ॥ ७ ॥ श्लोक ॥ भागवत ॥ नांतर्बहिर्दिवा नक्तं मन्यस्मादपि चायुधैः ॥ न भूमौ नांबरे मृत्युर्नरैरपि मृगैरपि ॥ ८ ॥ अर्थ — मला मृत्यु, आंत व बाहेर नसावा ॥ रात्रीं आणि दिवसांही नसावा ॥ तूं उत्पन्न केलेल्यापासून आणि अन्य सृष्टापासूनही नसावा. आयुधांनीं नसावा. मनुष्यांपासूनही नसावा, पशूंकडूनही नव्हावा, तसाच भूमीवर आणि आकाशांतही येऊं नये ८

---

१ कमळ. २ लक्ष्मी. ३ प्रसिद्ध. ४ आबाल वृद्धांस. ५ हिरण्यकशिपु. ६ हिरण्याक्ष. ७ कश्यपस्त्री. ८ ब्रह्मदेवास. ९ ब्रह्मदेवाचें. १० मरण.

॥ आर्या ॥ झाला भक्तविरोधी विष्णुद्वेषी सुराधिकारांसी ॥ हरुनी स्वल संस्थापी त्या त्या स्थानीं स्वकीय चारांसी ॥ ९ ॥ श्लोक ॥ भागवत. ॥ सएवंवर्णाश्रमिभिः क्रतुभिर्भूरिदक्षिणैः॥ इज्यमानो हविर्भागानग्र-हीत्स्वेन तेजसा ॥ १० ॥ अर्थ–सर्व वर्णाश्रमी लोक मत्तुर दक्षिणादिपक्त यज्ञें करून त्या हिरण्यकशिपूचेंच आराधन करूं लागले. आणि तोही आपल्या तेजानें सर्व हविर्भाग ग्रहण करिता झाला ॥ १० ॥ श्लोक ॥ स्वागता ॥ त्यावरें अमर मानवलोकीं, स्वामि तोचि फळ हें अवलोकीं ॥ देववृंद अवघाच पळाला ॥ भीति सर्वहि तयाच पळाला ॥ ११ ॥ अभंग ॥ त्रासले अंतरीं नचाले उपाय ॥ आठविती पाय गोविंदाचे ॥ १ ॥ झालासी निष्ठुर कां रे कृपावंता ॥ सोडवी अनंता नामाम्हणे ॥ २ ॥ १२ ॥ श्लोक ॥ इंद्रवज्रा ॥ ते सर्वही प्रार्थिति देवदेवा ॥ कीं आपुलें घे पद देवदेवा ॥ झाली बहू बुद्धि अधीर वाणी ॥ तों बोलली हो अशरीरवाणी ॥ १३ ॥ श्लोक ॥ भागवत ॥ मा भैष्टविबुधश्रेष्ठाः सर्वेषां भद्रमस्तु वः॥ मद्दर्शनं हि भूतानां सर्वश्रेयोपपत्तये ॥ १४ ॥ अर्थ-हे देवश्रेष्ठ हो, भिऊं नका ॥ तुम्हां सर्वांचें कल्याण असो; माझ्या दर्शनापासून जीवांस सर्व कल्याणाची प्राप्ति होते ॥ १५ ॥ निर्वैराय प्रशांताय स्वसुताय महात्मने ॥ प्रल्हादाय यदा द्रुह्येद्धनिष्येऽपि वरोर्जितम् ॥ १५ ॥ अर्थ–निर्वैर, शांत, महात्मा, आपला पुत्र जो प्रल्हाद त्याचा जेव्हां तो दुष्ट द्रोह करील तेव्हां तो जरी ब्रह्मवरानें इतका प्रबल झाला आहे तरीही मी त्याचा वध करीन ॥ १५ ॥ श्लोक ॥ उपजाति ॥ कीं हा तपें तोषवि अब्जजाला ॥ त्याच्या वरें सर्व अवध्य जाला ॥ तथापि मारीनचि दुर्धराया ॥ गांजील माझ्या जधिं भक्तराया ॥ १६ ॥ शिखरिणी ॥ कयाधूचे पोटीं सुत सुमति झाला गुणनिधी ॥ तयाला देखोनी जनक सुख मानी निरवधी ॥ म्हणे याचीं चिन्हें सकळ दिसती सुंदर बरीं ॥ असो हा दीर्घायू असुर कुळिंचा दीपक घरीं ॥ १७ ॥ प्रकर्षे आल्हादें रमविल तुम्हांला निशिदिनिं ॥ म्हणोनी पाचारा गुरु म्हणति

---

१ दूतांस-हेरांस.

प्रल्हादवचनीं ॥ द्विजां द्या गोदानें गज-तुरग यानें रथ धनें ॥ अनंतां वाद्यां चे गजर गुरुगाती त्रिभुवनें ॥ १८ ॥ दिंडी ॥ पांचवर्षे प्रल्हाद वयाआली ॥ पिता शाळे मार्झारि तया घाली ॥ गुरुहि शिकविति कौतुकें शुक्रकाळीं ॥ प्रथम ओनामा त्यास तपःशाली ॥ १९ ॥ पद ॥ प्रल्हादाचें सुजनाल्हादक रुचिर चरित परिसा ॥ जयास्तव होय हरी हसा ॥ ध्रु० ॥ जनक विलोकुनि कनककशिपु त्या हर्ष जनक सुततनया ॥ म्हणे जगीं तुल्य दिसे सुत नया ॥ कवळि असे मति तोंवरि कवळिल सकळाही नृपनया ॥ बळें मग करिल त्रिभुवन जया ॥ असें वदुनि गुरुसुता असुरपति पाचारुनि सविनया ॥ म्हणे त्या शिकवाया मत्प्रिया ॥ चाल ॥ हा बाळ विशाळ मज्ञ असे याजी ॥ रुचि गमेल तेंतें आरंभा त्याजी ॥ ऐकतांचि हर्षित झाले नृप योजी ॥ यजमान तनय धृत विनय गृहातें नेति मुदित फारसा ॥ विलोकिति नम्रमति जण आरसा ॥ १ ॥ प्रल्हा० ॥ प्रथम करुनि आरंभ तयाला शिकविति ओनामा ॥ धरुनि नृपसूनुवरी प्रेमा ॥ तो गुरुवर्णित आर्कर्णित जरि कर्णी हृदयीं प्रेमा ॥ सुनिर्णितचिंती हरी नामा ॥ गुरु शिक्षित वरिवरी म्हणे परि अंतरिं निष्कामा ॥ रुचेना त्या गुरुची गरिमा ॥ ॥ चाल ॥ तो करी पाठ जरि सुखें ओनामासि ॥ अंतरीं न विसरे श्रीहरिनामासी ॥ तो विरक्ति सुखी विषयान्नामासी ॥ सद्युक्ति योगें सक्ति रमापति चरणिं भक्ति सोरसा ॥ सुलंपट तसा नसे नवरसा ॥ प्रल्हा० ॥ २ ॥ २० ॥ ॥ आर्या ॥ जेंजें गुरू शिकविती लेखन मोडी लिहीहि ओनामा ॥ चित्तीं म्हणे विफळ हें मज शिकविति अंतरेन हो नामा ॥ २१ ॥ सारे वर्ण पुसावे एक हरी हेचि सार वगळावे ॥ करितां शासन हरिचे कीं दासा भ्रू महीस नगळावे ॥ २२ ॥ पद ॥ जाय नियत शाळेंत प्रतिदिनिं पुत्र म्हणुनि तो करी, पिता बहु प्रेम मनें त्यावरी ॥ एके दिवशीं कांचनकशिपु घेउनि अंकावरी ॥ पुसे त्या संतोषुनि अंतरीं ॥ आवडनें तुज काय शिकसि जें त्यातिल वद लोकरी ॥ म्हणुनि तहृदनांतें सांवरी ॥ श्लोक ॥ उपजाति० ॥ एके दिनीं घे सुत दैत्य अंकीं ॥ तो स्नेह त्याचा गणवेन अंकीं ॥ पुसे तया

---

१ हिरण्यकशिपु. २ कुल-गुरु. ३ आनंदयुक्त. ४ ऐके. ५ यथार्थज्ञान. ६ श्रेष्ठता. ७ आंकड्यांनीं.

भागवतोत्तमानें ॥ कीं आवडे जें तुज सांग मातें ॥ २३ ॥ ओंवी ॥ माझे आवडी-
ची कथा ॥ तुवां पुसिली गा नृपनाथा ॥ भावें भजावें भगवंता ॥ अन्य सर्वथा ना-
वडे ॥ २४ ॥ भावें करावें हरिपूजन ॥ साष्टांगेशीं अभिवंदन ॥ नित्यनमावे सा-
धूजन ॥ अनन्य भजन हरिभक्ती ॥ २५ ॥ श्लोक ॥ उपजाती ॥ प्रल्हाद
बोले सदन त्यजावें ॥ तपोवनालागिं अगत्य जावें ॥ तेथें भजावें हरिच्या
पदातें ॥ जो आपदातें हरि दे पदातें ॥ २६ ॥ दैत्येश्वरा आवडि हेचि मा-
तें ॥ कीं सेवणें श्रीपुरुषोत्तमातें ॥ त्यजून विष्णूस भजे गृहातें ॥ तो आपु-
ला घात करी स्वहातें ॥ २७ ॥ दुःखार्णवीं जो धरि कांस याची ॥ चिंताल-
याला मग कासयाची ॥ नवीसरावेंचि कदापि त्याला ॥ प्रल्हाद इत्या-
दि वदे पित्याला ॥ २८ ॥ चाल ॥ प्रल्हाद धरुनि आल्हाद ह्मणे जनका
॥ गृहसंग त्यजुनि सेवणें जगज्जनका ॥ फल नयेचि तुझें याकां-
ता कनका ॥ परिसे कनककशिपु[1] मग हांसे ॥ गुरुसि म्हणे सहसा ॥
मुलानविसंबुनि रक्षित असा ॥ प्रल्हा० ॥ ३ ॥ श्लोक ॥ द्रुतविलं० ॥ परि-
सतां असुरेश्वर हांसिला ॥ मग म्हणे कवणें शिशु नाशिला ॥ शिकवि-
लें बरवें अथवा जसें ॥ वदति तेंचि मुलें असिं राजसें ॥ २९ ॥ श्लोक ॥
भुजंगप्र० ॥ ह्मणे हा करावा गुरूनें विचार ॥ स्वयें ठाउकें लेंकरा काय
चार ॥ हरी आसुच्या[2] वाड्याचा फकेला ॥ नयान्याजनीं हा कुळीं भेद
केला ॥ ३० ॥ गुरूतें असें दैत्य सांगूनि धाडी ॥ नया वाटली गोष्टही देवथा-
डी ॥ भिऊनी मनीं तर्क नाना करीती ॥ नया पूसती विप्र सामादिरीती ॥
॥ ३१ ॥ पद ॥ गुरु पुसति तुज कुमति कुणि असि सांग असे साध-
ली ॥ म्हणे तो हरि करुणें साधली ॥ धिक्कारुनि बकु पुनः गुरूनीं
असुर नीति बोधिली ॥ शिके मनिं त्याज्यपणें बाधिली ॥ दिंडी ॥ रा-
जपुत्रा तुज बुद्धि अशी कोणी ॥ दिली सांगेही त्वरित कपटवाणी ॥
स्वकीयांनीं कीं बोल परकियांनीं ॥ जिला त्वद्गुरु गुरु शिक्षिताचि
मानी ॥ ३२ ॥ श्लोक ॥ शिखरिणी ॥ म्हणे श्री प्रल्हाद स्वपर म्हणु-
नी भ्रांति उकली ॥ केली इच्छा मूळें असुर अमरीं आणि सकळीं ॥

---

1 हिरण्यकशिपु. 2 तुझा बाप. 3 कलह.

कळी ह्रदयाची उकलिल कशी मोहरजनी ॥ जनीं ऐशा सूरीं मति न धरितां विष्णुभजनीं ॥ ३३ ॥ ओंवी ॥ चुंबकसन्निधि लोह जैसें ॥ चंचळ होतसे आपैसें ॥ श्रीहरी सान्निध्यें उल्हासे ॥ माझी मति हे तैसी ॥ ३४ ॥ श्लोक ॥ इंद्रवज्रा ॥ तों बुद्धि कोपें खवळे द्विजाची ॥ जाची म्हणे टाकि कथा अजाची ॥ बाभूळ हे चंदन काननासी ॥ नाशील भेदून निरंजनाशीं ॥ ३५ ॥ ओंवी ॥ म्हणे आणारे माझें वेत्र ॥ वाचाळ बोले हा अपवित्र ॥ ऐसा निर्भर्त्सूनि राजपुत्र ॥ पुनः निजविद्या शिकविती ॥ ३६ ॥ साकी ॥ शिकविति कविसुत राजसुता मग कविता षड्गुणनिज नीती ॥ परिसे तो गुरु जवळि म्हणे परि वमनापरिमानीती ॥ ३७ ॥ गुरु पढवुनि मग नेति नृपात्मज भेटविती जनकातें ॥ तोहि विलोकुनि मुदित ह्रदय त्या बैसवि निज अंकातें ॥ ३८ ॥ श्लोक ॥ वसंत० ॥ बा शीकलासि गुरुपासुनि जो पसारा ॥ सारा असो तुजरुचे वद त्याच सारा ॥ गोष्टी वदे कुशल यावरि ज्या पित्याला ॥ त्या लागतील मधुरा न कदापि त्याला ॥ ३९ ॥ मालिनी ॥ श्रवण हरिकथेचे कीर्त्तनीं गात जावें ॥ स्मरण चरण सेवा अर्चनींही भजावें ॥ नमन करुनि दास्यें सख्य आत्मार्पणातें ॥ करिति तरति वाटे सार हें आपणातें ४० ॥ पद ॥ पिता फिरुनि रुचि पुसतांचि वदे जे ह्रदयीं शोधिली ॥ सदा यन्मति हरिनें वेधिली ॥ चाल ॥ कीं श्रवण कीर्त्तनादिक भक्ति नवविधा ॥ मज रुचे भवार्णविं तारक हेचि बुधा ॥ ऐकतांचि खवळे खळ करिमतित हुधा ॥ अनळ गरळ जल शैल पात गज बंध करी आळसा ॥ त्यजुनि तो दैत्य शिणे विफळ सा ॥ म्ह्णा० ॥ ४१ ॥ श्लोक ॥ पृथ्वीछंद ॥ हिरण्यकशिपु स्वयें परिसतां असी वैखरी ॥ म्हणे गुरुसुता तुझी कपट मित्रता हे खरी ॥ पुरोहित म्हणे नमीन जन अन्य हा भाव दे ॥ अजी सहज बुद्धि हे तव कुमार जेंजें वदे ॥ ४२ ॥ द्रुतवि० ॥ गुरुमुखें न अरे जरि शी कशी ॥ कुमति उद्भवली तुज हे कशी ॥ सुत म्हणे विषयांत सदा पित्या ॥ असि न बुद्धि नरासि कदापि त्या ॥ ४३ ॥ इंद्रव० ॥ हे तों गुरूपाप नरू म्हणावे ॥ अंधास वें अंध तसे गणावे ॥ देप्रीति कृष्णीं गुरु तोचि साच ॥ श्रुत्यर्थ इत्यर्थ असे असाच ॥ ४४ ॥ दिंडी ॥

१ छडी. २ वापास. ३ हर्षफक्त.

असें वर्णित वर्णित श्रीधराला॥ त्याच मांडीवरि समाधिस्थ जाला॥ न-
दा होउनियां रुष्ट त्या खळानें॥ अहो भूमीवरि लोटिला बळानें॥ ४५॥
इंद्रवज्रा॥ याचा वधी जो चुलता सखारे॥ हा त्यास पूजी तुम्हि यास
खारे॥ दांतें नखें पर्वत शस्त्रपातें॥ मारा म्हणे सत्वर निस्त्रपातें॥
॥४६॥ उपजा०॥ ते मारिती बाप म्हणेचि मारा॥ मारा न लागे तरि त्याकु-
मारा॥ न तोडितें खड्ग रुतेन भाला॥ भोलागते कीं नमहो नभाला॥ ॥
॥४७॥ आर्या॥ गीति॥ सेवक हो तनयाला होमा ज्वलनांत अन्य अंत
नघाला॥ दहनचि जेथिल यातें पावो कुमति पतंग जेविं लयातें॥ ४८॥
हा बकुधा मायावी हे पीडा माझिया न धामा यावी॥ या खलडिंभाजा-
रे घालुनियां शीघ्र लांकडें भाजारे॥ ४९॥ श्लोक॥ चंपू॥ जगदीशनि-
देश मंतरा दहनो नैष दहेत किंचन॥ यदि तत्र भवेत् स्वतंत्रता जठे-
रस्थो न दहेत किं वपुः॥ ५०॥ अर्थ– अग्नि हा जगदीश्वराच्या आज्ञे-
वांचून कांहीं एक जाळण्याला समर्थ नाहीं. जर त्याला स्वतंत्रता अ-
सेल तर मग जठराग्नि आपल्या शरीरास कां दग्ध करणार नाहीं ५०
॥ आर्या॥ गीति॥ ते निर्दय मानसखा यातें ऐसें वदून पवमान सखा
॥ लाविति परि तो यासी धाकें न शिवे तदा जसा तो यासी॥ ५१॥
चंपूगद्य॥ भो वन्हे त्वमिदानीमस्मत्कार्यं साधय सकल ब्रह्मांडद-
हन समर्थे त्वयि पलायमानोऽयमर्भकः किया नास्ते ततो निर्दग्धु
मुद्यतो वन्हिरपि प्रोच्छलदमर तरंगिणी जल कल्लोलायमानइव
हरेः प्रसादादासीत्॥ ५२॥ अर्थ– हे अग्ने, यावेळेस तूं आमची
कार्यसिद्धि कर॥ सकळ ब्रह्मांडें जाळण्यास समर्थ जो तूं त्या तु-
झ्याठायीं पळणारा हा बालक म्हणजे काय पदार्थ आहे? नंतर त्या-
स जाळण्याविषयीं अग्नि प्रवृत्त झाला असतांही श्रीहरीच्या प्रसा
दें करून भरून चाललेल्या भागीरथीच्या उदकांतील लहरीप्रमाणें
शीतळ झाला॥ ५२॥ श्लोक॥ शिखरिणी॥ अरे यासी बांधा भुजग
भुजपाशें करुनियां॥ समुद्रीं हा टाका चपळ करिशेंडी धरुनियां॥
गिराळीं लोटाहो अचळ शिखराग्रा वरुनियां॥ मला वाटे ऐसा कुमति

१ निर्लज्जातें. २ प्रकाश. ३ मुलास. ४ अग्नीस.

रून जावा मरूनियां ॥ ५३ ॥ **आर्या** ॥ नमरे यास्तव नेल्हा पर्वत शिरव-
रासि लोटिला खोली ॥ परि तो निर्भय चित्तीं वाहे नारायणासि लाखो-
ली ॥ ५४ ॥ **अभंग** ॥ बांधोनी पाषाण बुडवीला सागरीं ॥ वेषीयेल्याव-
री शिळा थोर ॥ ५५ ॥ **चंपू** ॥ वसंततिलका ॥ कुंभोद्भवेन मुनिनाब्धेतु शोषि-
तस्त्वं संपादितोऽसि हरिणांऽघ्रिजलैः पुनर्यत् ॥ मत्स्वामिनः स्मरसि
चेदुपकार मेतं न ह्यारिथ्ये मयि विधेहि कृपा मिदानीं ॥ ५६ ॥ **अर्थ** ॥ हे
समुद्रा पूर्वी तुला कुंभोद्भव मुनि जो अगस्त्य त्यानें प्राशन केलें हो-
तें परंतु पुनः माझ्या स्वामीनें आपल्या चरणोदकें करून तुला पूर्ण
केलें. तो उपकार जर तूं स्मरत असशील तर या वेळेस तूं मजवर कृ-
पा कर. ॥ ५५ ॥ **अभंग** ॥ आप नारायण रक्षी निजदासा ॥ लोटू-
नी सरसा कडे लावी ॥ २ ॥ न बुडेची कांहीं करितां उपाव ॥ रक्षी त-
या देव मागें पुरें ॥ ३ ॥ तुका म्हणे देव भक्तांसाह्यकारी ॥ रक्षी नाना
परी संकटीं तो ॥ ४ ॥ ५६ ॥ **ओंवी** ॥ राजा जाऊनि एकांता ॥ पाचारि-
ली निज कांता ॥ कयाधू परम पतिव्रता ॥ पती वचनार्थी सादर ५७
राजा म्हणे निष्ठुर देख ॥ तुज ऐकतां वाटेल दुःख ॥ परी मी बोल-
तो अवश्यक ॥ द्यावें विष प्रन्हादा ॥ ५८ ॥ तुज काय प्रन्हादाची चा-
ड ॥ किंवा वैधव्यपणाचें कोड ॥ दोहीं माजी कोण गोड ॥ जिवा हृद
आवडे ॥ ५९ ॥ येरी म्हणे राया सर्वज्ञा ॥ जन्मवरी केली नाहीं अव-
ज्ञा ॥ अवश्य करीन आजि आज्ञा ॥ अशुभ प्राज्ञा कां वदता ६०
॥ **दिंडी** ॥ असें बोलुनियां गरळ तें कयाधू ॥ सिद्ध करितां ये तनय
महा साधू ॥ म्हणे माता मग सख्या तुला तातें ॥ विष द्याया कथिय-
लें आजि मातें ॥ ६१ ॥ **साकी** ॥ ज्या हातें तुज दूध पाजिलें, लेव-
विलीं आभरणें ॥ कर्मगती अति दुर्घट सखया त्या हातें तुज मरणें
॥ ६२ ॥ **आर्या** ॥ मन्मातुरिंदिरायाः किंमुन जातं सहोदरं गरलंम्
॥ मातुलता सुपयातं तस्मां दस्मांस्क किं भयं भवेति ॥ ६३ ॥ **अर्थ**—
माझी सुरम्य माता जी लक्ष्मी तिचें विष हें सहोदर म्हणजे सख्खे
बंधु होय. कारण लक्ष्मी आणि विष दोन्हीही समुद्रांतून उत्पन्न
झालीं आहेत. अर्थात् विष हें नात्यानें माझें मातुल होतें. मग त्या

पासून मला भय काय आहे? ॥ अभंग ॥ वाटीभरी विष दिलें प्रल्हा-
दासी ॥ निर्भयमानसीं तुझ्या बळें ॥ भोक्ता नारायणें केलें तें प्राशन ॥ प्र-
तापें जीवन झालें तुझ्या ॥ २ ॥ नामाच्या चिंतनें विषाचें अमृत ॥ जाह्-
लें देखत नारायणा ॥ ३ ॥ तुका म्हणे ऐसें तुझें बडिवार ॥ शिणला भू-
धरवर्णवेना ॥ ४ ॥ ६४ ॥ श्लोक ॥ चंपू० ॥ न विषं विषमेव सर्वदा
न सुधा वाऽपि सुधा भवेद्धनः ॥ विषमप्यमृतं क्वचिद्भवेदमृतं वा वि-
षमीश्वरेच्छया ॥ ६५ ॥ अर्थ — विष हें सर्वकाळ विष होत नाहीं आणि
अमृतही सर्वकाळ अमृत होत नाहीं. तर ईश्वराच्या इच्छेनें विष हें
क्वचित् अमृत होतें आणि अमृतही क्वचित् विष होतें ॥ आर्या
॥ जे जे घात नियोजी तेथुनि वांचे नये क्षमा राया ॥ घाली तेल कटा-
हीं पाक कराया समक्ष माराया ॥ ६६ ॥ झालें तेल सुशीतळ नाम
श्रवणें मुरारिच्या सकळ ॥ ऐसें पाहुनि रागें अधिकाधिक तो क-
री तयास कळ ॥ ६७ ॥ जिकडे बांधुनि नेती तिकडे तो जाय परिन-
ये निधन ॥ कैंचीं विघ्न दरिद्रें येतिल असतां रमेश नाम धन ॥ ६८ ॥
॥ श्लो० ॥ वसंततिल० ॥ चिंतार्णवांत बुडतां असुरोत्तमातें ॥ वा-
टे तदा मरण[1] याचि निमित्तमातें ॥ तों नीतिनें करिति ते द्विज बोध
राया ॥ कीं बाळचेष्टित न योग्य मनीं धराया ॥ ६९ ॥ दिंडी ॥ बुडे
चिंता सागरीं असुरराजा ॥ म्हणे होइल यामुळें मृत्यु माजा ॥ त-
यीं वदती गुरुपुत्र महावीरा ॥ नसे चित्तीं चिंतेस हेतु धीरा ॥ ७० ॥
बाल चेष्टित हें काय मनिं धराया ॥ योग्य तुजला वद त्रिभुवनैकराया
या ॥ करिति बालक अनिवार अशा लीला ॥ नसति कारण या कु-
धिंच काळजीला ॥ ७१ ॥ श्लो० ॥ वसंतति० ॥ राजा म्हणे मग त-
याच पुरोहितातें ॥ कीं यास न्या स्वसदनीं शिकवा हितातें ॥ ऐसा-
करा त्वरित कीं धरि लोकरीती ॥ नेऊन ते द्विज घरास तसें करीती
॥ ७२ ॥ पद ॥ एक दिनीं गुरु विद्यासदनीं विद्यार्थी पढवितां ॥
निघे गृहकार्य सहज तत्वतां ॥ सांगुनि नियमित पाठ मुलांनां पा-
ठ कराया स्वतां ॥ होय निजकार्यवशें चालता ॥ संधि बघुनि तो सु

1 मरण.

बुद्धि नृपसुत सोडुनि गुरु शिक्षिता ॥ करीउपदेश दैत्य सुतहिता ॥ चा० ॥ हें जन्म सुदुर्लभ क्षणिकहि उपकारी ॥ बायांत भजावा ईश्वर कौमारीं ॥ कीं विषय लाभ हा सुलभचि संसारीं ॥ भुलूं नका तुह्मि अशा प्रपंचा क्षणमात्रीं विरसा ॥ सदा हरिहृदयीं चिंतुनि असा ॥ प्रल्हा० ॥ ५ ॥ भागवत श्लोक ॥ कौमार आचरेत्प्राज्ञो धर्मान् भागवतानिह ॥ दुर्लभं मानुषं जन्म तदप्यध्रुवमर्थदम् ॥ ७३ ॥ अर्थ—बुद्धिमान् पुरुषानें कौमारअवस्थेंतच भागवत धर्म आचरण करावे. कारण हें मनुष्य जन्म फार दुर्लभ आहे, आणि तें क्षणिक असून मोक्षरूप अर्थ देणारें आहे. ॥ पद ॥ गड्यानो घ्या हरिच्या नामा ॥ लिहितां कशास ओनामा ॥ ध्रु० ॥ सांगतों ऐका एक वर्म ॥ पहावे भागवती धर्म ॥ दुःखसें प्राप्त होय शर्म ॥ यत्न त्या कशासरे परम ॥ नपावे हरिवांचुनि क्षेमा ॥ लिहि० ॥ १ ॥ शरण सद्गुरुला जावें ॥ हरिभजनीं नच लाजावें ॥ हरीचें सगुण रूप ध्यावें ॥ निर्मळ भावें पुजावें ॥ सांडुन हृदयांतिल कामा ॥ लिहितां क० ॥ २ ॥ गृह धन जन यांची ममता ॥ धरुनी व्यर्थचि कां भ्रमतां ॥ हृदयीं वागवूनि समता ॥ हरिचे चरणांबुज नमितां ॥ नेइल हरि तो निजधामा ॥ लिहितां क० ॥ ३ ॥ ७४ ॥ पद ॥ कामक्रोधनिजबोधविघातक पातक मूळ खरें ॥ जिणावें आधीं पुरुषवरें ॥ लोभ कुमतिचा कोंभ करि मनः क्षोभनिजप्रसरें ॥ जयास्तव जीव तत्व विसरे ॥ नरकाचें हें द्वार त्रिविध हीनरजारि सुविचारें ॥ त्यजिल तरि होय सुखी बारे ॥ चाल ॥ यासाठिं सांगतों तुह्मां नका भवि गुंतूं ॥ हे विषय भोगिती सकळहि जिवजंतू ॥ तुह्मि हरिचरणा भजा नका धरूं किंतू ॥ संतुष्ट करा प्रभु कष्ट नसति बहु इष्ट जगीं हरिसा ॥ नसे त्या झगटारे परिसा ॥ ६ ॥ प्रल्हा० ॥ श्लोक ॥ द्रुतवि० ॥ उमजला मजला हरिच्या सुखें ॥ गुरुच तो रुचतो हृदयीं सुखें ॥ शिकवणें कवणें मज त्याविना ॥ निजपणीं जपणीं जड दाविना ॥ ७५ ॥ पद ॥ उदंड यापरि तत्वांडिं त्या शंडउभा राहुनी ॥ परिसतां चंड कोपतो मुनी ॥ तसाच गेला बहु रागेला असुर राजसदनीं ॥ वदे सुतवृत्त मुळापासुनी ॥ दैत्य तत्क्षणीं रक्तईक्षणीं होय रुष्ट मंदनी ॥ तया मग आणवि पाचारुनी ॥ चा० ॥ येतांचिक-

शी तो निजजनका प्रणती ॥ दुर्जनासि झाली अति दुःसह्यपणती ॥ हा प्रसंग दारुण दुरून जन ह्मणती ॥ तो अदांत खाउनि दांत करावा अंत ह्मणे अरिसा ॥ वदे मग क्रोधजवासरिसा ॥ प्रन्हा० ॥ ७ ॥ **श्लोक** ॥ उपजाति० ॥ गालिप्रदानीं नकरूनि घाणी ॥ वाणी वदे हो अपवित्रवाणी ॥ म्हणे खळा दैत्यकुळाधमातें ॥ मारीन जो तूंन भिशीच मातें ॥ ७६ ॥ इंद्रवज्रा ॥ मी क्रुद्ध होतां मज लोक सारे ॥ भीती भिशी एक न तूं कसारे ॥ याशासना लंघिशि दुर्गमातें ॥ कोणाबळें सत्वर सांग मातें ॥ ७७ ॥ ॥ **पद** ॥ शक्रहि भिवई वक्र पाहतां भीतमना भीतरीं ॥ नकसि मम्दीति तुला अंतरीं ॥ त्रिभुवननायक मी तूं जोडिसि मद्रोषा कां तरी ॥ निजायुःसूत्र न बाकांतरी ॥ कवणाचें बळ खळा असे तुज कोणाची खातरी ॥ सांग मी वधितों तुज नातरीं ॥ ॥ चाल ॥ प्रन्हाद वदे मग पित्या जयाच्या बळें ॥ पशुपक्षि मनुज देवता वृंद चळबळे ॥ बहु तेजज याचें सकळांहूनि आगळें ॥ त्याचें बळ मज तुम्हां जगासहि नचि संशयसहसा ॥ सत्य कीं अनृत श्रुतिला पुसा ॥ ८ ॥ प्रन्हाद० ॥ **श्लोक** ॥ वसंततिलका ॥ माझें तुझेंच बळ तो इतकेंच नाहीं ॥ त्याचेंच कीं बळ असे सकळां जनांही ॥ तूं शत्रु मानिसि तया असुर स्वभावें ॥ तो राखिसील मग देखसि आत्मभावें ॥ ७८ ॥ घनाक्षरी ॥ प्रन्हादाशीं दैत्य थोर ॥ म्हणे मज थोर थोर ॥ भीति बोलतां समोर ॥ भें न वाटे तुजला ॥ १ ॥ तूं नातरुण किशोर ॥ पांच वरुषांचें पोर ॥ म्हणसी साजण हे चोर ॥ नागविती मजला ॥ २ ॥ बोल बोलशी तिखट ॥ मरूं पाहसी फुकट ॥ मृत्यु आलासे निकट ॥ नाहीं तूज समजला ॥ ३ ॥ तुझा मी प्रत्यक्ष काळ ॥ हा कामारुन विशाळ ॥ आणि तुझा रक्षपाळ ॥ लपे जाणों लाजला ॥ ४ ॥ ७९ ॥ चंपू० ॥ स्रग्धरा ॥ यस्मादुत्पन्नशंकाः प्रतिभटपृथिवीनायकाः सायकांकाः कौपीनांकाः कथंचिद्गिरिवरशिखरे वासरान्वाहयंति ॥ नम्री भूतेंद्रसुरव्यामरमुकुटमणीराजिनीराजितांघ्रेर्मत्तोऽप्यास्ते परः कस्तव जगति विभुर्व्योमपुष्पायमाणः ॥ ८० ॥ अर्थ—माझे प्रतिस्पर्धी जे जे पृथ्वीपतिराजे ते माझ्या भीतीनें धनुष्य बाणादि चिन्हें टाकून कौपीन धारण

१ वेग.

करीत होत्साते पर्वताचे दरींत राहून कसेतरी दिवस घालवितात. आणि इंद्रादि देव नम्र होऊन आपल्या मुकुटांतील रत्नदीपांनीं ज्याच्या चरणांस नीराजन करतात त्या मजवांचून या जगांत आकाशपुष्यासारखा तुझा प्रभु कोण आहे? ॥ श्लोक ॥ द्रुतविलंबित ॥ त्रिभुवनेश्वर जो मज वेगळा ॥ तुजगमे सकळांहुनि आगळा ॥ जरि दिसेल अरे मज ईक्षणीं ॥ वधिन त्याचिपुढें तुज ये क्षणीं ॥ ८१ ॥ पद ॥ भुजंगसा मग खवळे दुर्जन नर्जन करुनि पुसे ॥ खळा वद कवणे स्थळीं तो असे ॥ प्रल्हाद म्हणे न वाद येथें स्थिर चर व्यापुनि वसे ॥ मनोजय करितां मग गवसे ॥ असुर म्हणे या स्तंभीं न दिसे तनय म्हणेचि दिसे ॥ करी मग मुष्टिघात भ्रमवशें ॥ घनाक्षरी ॥ अरे तुझा कोठें देव ॥ म्हणे सर्व वासुदेव ॥ विश्वपदीं स्वयमेव ॥ तंतु तोचि वसतो ॥ १ ॥ आर्या ॥ नष्टप्रज्ञा, वदरे कोठें जगदीश तो तुझा आहे ॥ प्रल्हाद म्हणे मत्प्रभु सर्वगत ज्ञानदृष्टिनें पाहें ॥ ८२ ॥ घना० ॥ दैत्य म्हणे अरे थांब ॥ गोष्टी ठेवी लांबलांब ॥ मज समोर हा खांब ॥ येथें कैसा असतो ॥ २ ॥ अभंग ॥ कोपोनियां पिता पुसे प्रल्हादासी ॥ सांगें हृषीकेशी कोठें आहे ॥ १ ॥ येरु म्हणे काष्ठीं पाषाणीं सकळीं ॥ आहे वनमाळी जेथें तेथें ॥ २ ॥ घना० ॥ म्हणे स्तंभ दारुरूपं ॥ दारूमध्यें चित्स्वरूप ॥ थीजलें नथापि तूप ॥ रसतो न भासतो ॥ ३ ॥ तरी दिसे न कां मज ॥ म्हणे भजोनि समज ॥ प्रत्यक्षही अधोक्षज ॥ दिसे ना तो दीसतो ॥ ८३ ॥ श्लोक० ॥ शिखरि० ॥ असे रे तो कोठें तुज बहु जयाचे भरवसे ॥ वसे सर्वांगायीं स्थिरचरपदीं तंतु गवसे ॥ दिसेना कां स्तंभीं मज दिसतसे तो नरहरी ॥ हरी तो दुष्टांचे त्वरित मद जो एकचि हरी ॥ ८४ ॥ असे स्तंभीं ऐसा श्रवणिं पडतां शब्द असुरा ॥ सुरापानीं मत्त स्वहितविषयीं जो निदसुरा ॥ सुराधीश द्वेषें करुनि हृदखड्गें क्षय करें ॥ करें हाणी मुष्टी वळुनि खळ खांबास निकरें ॥ ८५ ॥ अभंग ॥ खांबावरी मूठ मारिली दुर्जनें ॥ स्तंभीं नारायण प्रगटला ॥ ३ ॥ तुका म्हणे ऐसा खांब कडाडला ॥ ब्रम्हा दचकला सत्य लोकीं ॥ ४ ॥ ८६ ॥ आर्या ॥ आहे स्थाणूंत अ-

---

१ भय. २ स्तंभांत.

सीं ऐकुनि वाक्यें स्वरषड्ग महिवरला॥ उचली भेद कराया नेव्हां क्षीरो
दजेश गहिवरला॥ ८७॥ श्लोक॥ स्वागता॥ स्तंभ तो अवचिताचि क-
डाडी॥ अब्जजांड अवघेंचि खडाडी॥ अब्जजादि हृदयांत धडाडी॥ का-
लमेघ शतनाद गडाडी॥ ८८॥ घनाक्षरी॥ ध्वनी ऊठला अखंड॥ व्या-
पी द्वीप खंड खंड॥ वाटे करी खंड खंड॥ ब्रह्मांड विदारुनी॥ १॥ दिग्ग-
जांचे चंड चंड॥ भग्न होती शुंडा दंड॥ लेंडे टाकिती उदंड॥ पायू वायू
सारुनी॥ २॥ भ्याले दैत्य भंड भंड॥ दानवेंद्र मुंड मुंड॥ होती त्यांचे पिं-
ड पिंड॥ रोमांच उभारुनी॥ ३॥ रात्रिंचर कलमंड॥ झाले षंड षंड थंड
॥ जेव्हां सिंह रणशौंड॥ निघे हाक मारुनी॥ ४॥ ८९॥ श्लोक॥ उ-
पजाति॥ खरी कराया निज भक्त वाणी॥ आणीं स्वकीं व्यासिस हीन
वाणी॥ स्तंभीं सभे अद्भुत रूप दावी॥ मनुष्य ना सिंह तनू वदावी॥
॥ ९०॥ चाल॥ तत्क्षणीं कडाडुनि खांब अंबराया॥ ध्वनि जाय अंतरीं
भीति दैत्य राया॥ जाहला प्रकट नरसिंह भक्तराया॥ रक्षाया नखिं
असुर विदारी उरिं सायान्हीं नसा॥ विधीचा वरहि नुलंघे जसा॥ ९॥
चंपू०॥ लोकान्नाकुलयन्नभः कवलयन् दिक्कुंभिनः कंपयन्॥ भू-
गोलं चलयन् गिरीन्विदलयन्नंभोधि मुद्वेलयन्॥ दिग्वृंदं भ्रमयन्
मनो विकसयन् ब्रह्मांडमास्फोटयन् स्तंभादाविरभूद्रव प्रति रवैर्वै
कुंठे कंठीरवः॥ ९१॥ अर्थ— सर्व लोकांस व्याकुल करीत, आका-
शास ग्रासीत, दिग्गजांस भयानें कांपवीत, भूगोलास हालवीत,
पर्वतांस चूर्ण करीत, समुद्रांस उचंबळवीत, दश दिशांस भ्रमवी-
त, भक्तांचे मनास उल्हासवीत, आणि सकळ ब्रह्मांड मंडपास श-
ब्दांच्या प्रतिध्वनीनें फोडीत भगवान वैकुंठवासी विष्णू नृसिंहरू-
पानें स्तंभापासून प्रगट झाला॥ ९१॥ आर्या॥ कृतयुग माधव शु-
क्लीं भूततिथी मंदवार अनिलर्क्षी॥ वेळा संध्या सुख तैं स्तंभीं प्रगटे
मुकुंद हर्यक्ष॥ ९२॥ श्लोक॥ द्रुतवि०॥ मनुज रूप नव्हे नरकेसरी,
कनकवर्ण कटीं पट केसरी॥ सकळसृष्टि करूं न शके सरी॥ प्रगट होय
असा नरकेसरी॥ ९३॥ विधिवर प्रतिपाळक जो हरी॥ न दिवसांत निशीं

१ वैशाख. २ चतुर्दशी. ३ स्वाती. ४ नरसिंह.

तहि संहरी ॥ म्हणऊनि फक्त निशामुखिं तो करी ॥ मग वधी बुडतां रविलो-
करी ॥ ९४ ॥ न धरणीवरि मृत्यु नवा नभीं ॥ वर असा म्हणऊनिच तो न-
भी ॥ निजतनू वरि त्या खळशेखरा ॥ चिरि धरूनि करी वर तो खरा ॥
॥ ९५ ॥ नगेही न बाहेरि यालागिं दारीं ॥ बसे उंबरा पोट त्याचें विदारी
॥ सजीवें अजीवें मरेना तसाची ॥ चिरूनी नखें तो करी गोष्ट साची ॥
॥ ९६ ॥ चंपू० ॥ बह्वधा शिशुरुषे दनुः कृता न तदाऽप्यास दया मनागपि
॥ तदमुष्य दुरात्मनो मया त्हृदयं कीदृश मित्य वेक्ष्यते ॥ ९७ ॥ अर्थ-आ-
पल्या लहान मुलास यानें जेव्हां अनेक भयंकर यातना केल्या तेव्हां
याच्या मनांत अल्पही दया उत्पन्न झाली नाहीं. तर या दुरात्म्याचें हृ-
दय कसें आहे हें, मी अवलोकन करितों ॥ पद ॥ उग्र कृति मग मां
डी वरि त्या मांडी नरहरि खला ॥ तदा सुरसमूह बहु हरिखला ॥ जाणों
हरिनें धरुनि निजांकीं असुरपती जो खला ॥ म्हणे तो मज पडली शृं-
खला ॥ प्रखर नखीं रिपु उदरिं विदारुनि तद्रुधिरें माखला ॥ गळां धरि
अंत्रमनीं तोरखला ॥ चाल ॥ पाहून उग्रतनु भीती सुरसारे ॥ इंदिराजा-
हली त्हृदयीं विरसारे ॥ प्रल्हाद तृषित नरसिंह कृपांबु तुषारें ॥ सिक्त
होउनी सक्त पदांबुजिं भक्त दया सरसा ॥ नमी त्या शिरसा वामन-
सा ॥ १० ॥ प्रल्हादाचे सुजनाल्हादक० ॥ जयास्तव० ॥ श्लोक ॥ द्रुतविं०
॥ बुळबुळे निसटे करि तांतडी ॥ असुर तो हरि काढुनि आंतडी ॥ उ-
दर फाडुनि घालितसे गळां ॥ करि सुमंगल देव अमंगला ॥ ९८ ॥
आर्या ॥ जंघा धार नियोजुनि त्यानें स्वनखीं विदारिलें उदर ॥ जयज-
यकार नभीं बहु सुर करिति जयां मनांत ही नदर ॥ ९९ ॥ उठला तेथुनि
मग त्या प्रल्हादाला चहूं भुजीं कवळी ॥ रूपें क्रूर भयंकर पाहुनि को
णी नये तथा जवळी ॥ १०० ॥ श्लोक ॥ द्रुतविलं० ॥ स्वपित यास नहो
अधमा गति ॥ म्हणउनी विनवी शिशु मागुती ॥ हरि म्हणे सुत ज्या-
स असा असे ॥ सुगति पावति पातकि ही असे ॥ १०१ ॥ आर्या ॥ आ-
पण भक्तिसुखवास्तव परमानंदें तदीय गेहातें ॥ राहे निश्चळ मानस
तत्कृत पूजादि सर्व घे हातें ॥ १०२ ॥ तात्पर्य-प्रल्हादाच्या वचनाप्र-

माणें सर्वभूतांत परमात्म्याची व्याप्ति हें नारायणांनीं स्तंभांत अवतार धरून प्रगट केलें. यावरून जळस्थळ काष्ठ पाषाण इत्यादिकांत ओतप्रोत हरीच भरला आहे. हा आशय मनांत आणून रंगनाथस्वामी म्हणतात. अवघातूंनि हरी०॥ हेंचि दान देगा देवा॥ तुझा विसरन व्हावा॥ नलगे मुक्ति धनसंपदा॥ संतसंग देगा सदा॥ गुण गाईन आवडी॥ हीच माझी सर्व जोडी॥ ॥ आरती नृसिंहाची॥ कडकडिला स्तंभ गडगडिलें गगन॥ अवनी होत आहे कंपायमान॥ तडतडलीं नक्षत्रें पडताती जाण॥ उग्ररूपें प्रगटे तो सिंहवदन॥१॥ जयदेव जयदेव जय नरहरिराया॥ आरती ओंवाळूं महाराजया॥ ध्रु०॥ एकवीस स्वर्ग माळा डळमळली कैसी॥ ब्रह्म यावें वाटे अभिनव विन्नासी॥ चंद्र सूर्य दोनी लोपती प्रकाशीं॥ कैलासीं शंकर दचके मानसीं॥२॥ जय०॥ थरथरती त्या जदा जिव्हा लळलळित, तीक्ष्ण नखें तो दैत्य विदारित॥ अर्धांगीं कमलजा शेष छाया धरित। माधवदासास्वामी नरहरि शोभत॥३॥ जयदे०॥ कायेन वाचा मनसेंद्रियैर्वा बुद्ध्यात्मना वानुसृतस्वभावात्॥ करोमि यद्यत्सकलं परस्मै नारायणायेति समर्पयेतत्॥ अच्युतं केशवं रामनारायणं कृष्णदामोदरं वासुदेवं भजे॥ श्रीधरं माधवं गोपिकावल्लभं जानकीनायकं रामचंद्रं भजे॥ नारायण नारायण इति भजनं॥ पुंडलीक वरदे हरिविठ्ठल॥ पार्वती पते हरहर महादेव॥ जानकी जीवन स्मरण॥ जयजय राम॥ इति नृसिंहजन्माख्यानं संपूर्णम्॥

कथा ७वी.

पूर्वरंग निरूपणम्

श्रीमन्मंगलमूर्तयेनमः॥ अविरलमदजलनिवहं इत्यादि नमनं॥ शिवशंकर गौरीरमणा॥ कानये दिनाची करुणा॥ इति भजनम्॥ पुंडलीकवरदे हरिविठ्ठल॥ पार्वतीपते हरहर महादेव॥ जानकीजीवन स्मरण जयजयराम॥ पद॥ भज भज भवजलधि माजि मनुजा शिवाला॥ ध्रु०॥ सांडुनियां विषयवमन॥ झडकरि करि षड्रिदमन॥ पुजि मन हें करुनि स्र-

मन ॥ गिरिजाधवाला ॥ भजभज० ॥ १ ॥ घडिभरि तरी करुनि विमल ॥ धरिशिल हृद चरणकमल ॥ तरिच सकल पापशमल ॥ त्यज रे भवाला ॥ भज० ॥ २ ॥ सावध हो करिशि काय ॥ शंकर गुरु बाप माय ॥ चिंतुनि कवि रामपाय ॥ हृदयीं निवाला ॥ भज० ॥ ३ ॥ ॥ आदौ कीर्त्तनारंभीं कविवर्य रामजोशी जिवांनां संसार समुद्रांतून तरण्याविषयीं उपाय सांगतात. भजभज० ॥ १ ॥ हे मनुजा, तूं या भव समुद्रांत बुडतो आहेस यांतून पार होण्याची जर तुला इच्छा आहे तर शिवपरमात्मा जो याचें भजन कर. आतां 'भजभज' म्हणून जी द्विरुक्ति आहे तिचें तात्पर्य हेंच कीं, इतरव्यासंगांत प्राणी निरंतर सक्त झाले आहेत त्यांनां सावध करण्याविषयीं द्विरुक्तीनें म्हणतात. भजभज० ॥ आतां कोणी म्हणेल कीं, इतर देव सोडून शिवालाच भजावें याचें काय कारण? तर संकटांत धांवणारा शंकरावांचून दुसरा कोणी नाहीं. याविषयीं नीलकंठचंपूंत कवि म्हणतात ॥ श्लोक ॥ शार्दूल वि० ॥ दृष्ट्वा कौस्तुभमप्सरोगणमपि प्रक्रांतवादा मुहुर्गीर्वाणाः कति वा न संति भुवने भारादिवः केवलं ॥ निष्क्रांते गरले द्रुते सुरगणे निश्चेष्टिते विष्टपे मा भैष्टेति गिरो विरोसि धुरियो देवस्तमेव स्तुमः ॥ १ ॥ अर्थ — कवि म्हणतात. समुद्रमंथनाचे वेळीं जेव्हां कौस्तुभ, अप्सरा आणि अमृत इत्यादिक रत्नें निर्माण झालीं तेव्हां आपल्याला मिळावीं म्हणून एकमेकाशीं वाद करणारे असे केवळ स्वर्गलोकास भारभूत देव पुष्कळ आहेत. परंतु जेव्हां भयंकर कालकूट विष निघालें तेव्हां भयानें सर्व देव पळूं लागले. आणि त्रैलोक्य अचेतनप्राय झालें. अशा महत्संकटाचे समयीं जो 'भिऊं नका भिऊं नका' म्हणून सर्वांसमक्ष प्रगट झाला आणि विष प्राशन करून सर्वांचें संकट दूर केलें त्याच देवाची आम्ही स्तुति करतों. तात्पर्य सर्व देव स्वार्थनिष्ठ आहेत. शंकर तसा नाहीं. याकरितां हे मनुजा तूं अनन्य भावानें श्रीशंकराचेंच भजन कर. म्हणून कवि म्हणतात. भजभज० ॥ १ ॥ हा शंकर ऐहिक व पारमार्थिक या दोन्हीं सुखांचाही दाता आहे याविषयीं कवि चमत्कारानें वर्णन करितात ॥ श्लोक ॥ अनुष्टुप् ॥ पार्वती फणि बालेंदु भस्म मंदाकिनी युता ॥ पवर्गरचिता मूर्तिरपवर्गप्रदायिनी ॥ १ ॥ अर्थ-

शंकराची मूर्ति प वर्गानें युक्त आहे. पवर्ग म्हणजे प, फ, ब, भ आणि म त्यां त अर्धांगीं पकारयुक्त पार्वती. गळ्यांत व हातांत फणि (सर्प), मस्तकीं बालेंदु (बालचंद्र) सर्व शरीरास भस्म आणि जटांत मंदाकिनी (भागीरथी) याप्रमाणें पवर्गरचित जरी शंकराची तनु आहे. तथापी (अपवर्ग) पवर्ग नव्हे तो अपवर्ग म्हणजे मोक्ष देणारी आहे ॥ २ ॥ कोणी म्हणेल शंकर हा स्वभावानें, आचरणानें व वेषानें ही अमंगळ आहे तर याविषयीं पुष्पदंत म्हणतात ॥ श्लोक ॥ शिखरिणी ॥ श्मशानेष्वाक्रीडा स्मरहरपिशाचाः सहचराश्चिताभस्मालेपः स्रगपि नृकरोटीपरिकरः॥ अमंगल्यं शीलं तव भवतु नामैव मखिलं तथाऽपिस्मर्तॄणां वरदपरमं मंगलमपि॥ १ ॥ अर्थ:- हे (स्मरहर) मदनांतका शंकरा, श्मशानांत क्रीडा, पिशाच सोबती, चिताभस्माचें चंदन, आणि नरमुंडांची माला, याप्रमाणें तुझा स्वभाव स्थूलदृष्ट्या अमंगलासारखा वाटतो, तथापि जे तुझें स्मरण करतात त्यांस तूं परममंगलरूपच आहेस ॥ शिवेति मंगलं नाम ॥ यावरून ही सर्व अमंगल पदार्थांस मंगलत्व देणारा शंकर आहे. तरत्याचेंच भजन करावें, या आशायानें कवि प्रथम पदांत म्हणतात. भजभज ॥ १ ॥ शिवमूर्ति सर्व मनोरथ पूर्ण करणारी आहे याविषयीं कवि म्हणतात ॥ श्लोक ॥ कामदा ॥ छंदसि स्तुतां तां गरुश्रितां धूसरां सर्वत्वं यजाततां ॥ पंचबाणविश्रामकारिणीं विद्धि कामदां शंकराकृतिं॥ ॥ ४ ॥ अर्थ - हे मनुष्या तूं शंकराची जी आकृति आहे ती कामदा (सर्व मनोरथ पूर्ण करणारी आहे. असें समज ॥ ती कशी आहे तर छंद म्हणजे वेद यांच्याठिकाणीं स्तविलेली, गुरु जे अगस्त्यादि मुनि त्यांनीं आश्रयिलेली, सर्व जगद्व्यापक, पंचबाण जो मदन त्याचा नाश करणारी यद्वा शंकरमूर्ति कामदा (एक छंद) आहे असें समज. कामदा कशी. वेदांत सांगितलेली जिच्या आधीं रगण आहे व पुढें य, ज या गणांनीं युक्त असून गुरुवर्णानें आश्रयिलेली पांच पांच अक्षरांवर विसावा देणारी अशी आहे. याप्रमाणें शंकर सर्व मनोरथ पूर्ण करणारा असून इतरांला अनुसरणें हें कसें आहे याविषयीं अपय्या दीक्षित म्हणतात. ॥ श्लोक ॥ मालिनी ॥ त्वयिसति शिव दातर्यस्म दभ्यर्थितानामितरम-

नु सरंतो दर्शयंतो ऽर्थिमुद्रां ॥ चरमचरण घाते दुर्दुहं दोग्धुकामाः कलभ मनुसरामः कामधेनौ स्थितायां ॥ ५ ॥ अर्थ - हे शंकरा, तूं आमच्या मनोरथांस पूर्ण करणारा असून आम्हीं आपली दीनमुद्रा दाखवून इतरांस शरण जातों हें आमचें कृत्य जसें 'कामधेनू जवळ असतानां मागले पाय झाडीत असल्यामुळें ज्याचें दोहन करणेंही अशक्य अशा हत्तीच्या छाव्याचे मागें लागणें' तसें आहे. तात्पर्य, शंकरभजनावांचून कधींहि कामपूर्ती व्हावयाची नाहीं. तस्मात् स्त्रीपुत्रादि प्रपंचांत कितीही आयुष्य घालविलें तरी सुखाचा लेश न होतां संसारबंधमात्र दृढ होतो. याविषयीं कवि आपला उद्गार प्रदर्शित करतात ॥ **श्लोक** ॥ स्रग्धरा ॥ सारासारविचारा द्वयमहितपरा हंत दारान् भजामः कारागाराणि मारावनिपवशतरा स्त्यक्त जीवानुरागाः आरादाराधनीयं नखुमदनरिपुं जन्ममारांबुधारा पारावारावतारानुगुण मनुचरा रामभाराधयामः ॥ १ ॥ आम्हीं सार काय आणि असार काय याचा विचार न केल्यामुळें आपल्या हितास मुकलों आहों. आणि कामराजाच्या स्वाधीन होऊन कारागृहाप्रमाणें बंधहेतु ज्या स्त्रिया त्यांसच जीवापेक्षांही अधिक प्रीतीनें आम्ही भजतों. परंतु आराधन करण्यास योग्य आणि जन्ममरणरूप संसारसमुद्रांतून पार करणारा व भक्तांस आनंद देणारा असा जो शंकर त्याचें आराधन आम्ही करीत नाहीं. हर हर !! एवंच संसारभ्रमानें व्याप्त अशा पुरुषांनीं शंकरास भजणें हेंच युक्त आहे. याविषयीं कवि म्हणतात ॥ **आर्या** ॥ जातो जडप्रसंगाद्विस्मारयति भ्रमो ऽयमात्मानं ॥ शुभमघनार्द्ररसेन च सकरसं सेव्यं भजस्व चंडीशं ॥ १ ॥ अर्थ – हे प्राण्या, या जडरूप जगताच्या प्रसंगेंकरून झालेला हा भ्रम आत्मस्वरूपाचें विस्मरण करितो. यासाठीं कल्याणरूप आणि सर्व देवांस सेव्य जो शंकर त्याचें अनन्य प्रीतीनें भजन कर. यद्वा फार पाण्याच्या सेवनेंकरून उत्पन्न झालेली भोंड जरआगदीं बेसावध करिते तर मध आणि आल्याचा रस यांत चंडीशरस घे. म्हणजे ती भोंड नाहींशी होईल. तशीच स्वरूपविषयक भ्रांति शिवभजनेंकरून नाहींशी होईल. इत्यादि आशय मनांत आणून

कवि प्रथमपदीं ह्मणतात ॥ भज भज० ॥ शिवशिवशितिकंठा ॥ पुरविंविभो उत्कंठा ॥ भजनं ॥ पुंडलीकवरदे हरिविठ्ठल ॥ पार्वतीपते हरहरमहादेव ॥ जानकीजीवनस्मरण ॥ जयजयराम ॥ आतां शंकराचें भजन कोणी समजून मनःपूर्वक करील त्यावर शंकराची कृपा होईल यांत आश्चर्य नाहीं. परंतु न समजून सहज जरी शिवाराधन घडलें नशीहि त्याचा परमेश्वर उद्धार करितो. याविषयीं कवि व्याधचरित्र निरूपण करितात.

शिवरात्रिचरित.

पद ॥ ऐका हो शिवरात्रिकथा अतिसुरस दावि शिवपथा ॥ निवारुनि सकळमनाची व्यथा ॥ ध्रु० ॥ माघमास हा सोधजनाला तारक संसृतिपथिं तयांतहि कृष्णाचतुर्दशितिथी ॥ स्कंदपुराणीं स्कंदपित्याचा महिमा व्यासहि कथी ॥ महामति निगमांबुधिजो मथी ॥ चाल ॥ जो करी उपोषण साधुनि शिवरात्री ॥ आदरें शिवार्चन कमळ बिल्वपत्रीं ॥ कीं पाहे केवळ शिवलिंगहि नेत्रीं ॥ निष्पाप होति संताप नुरे त्यां ऐकति जे शुभकथा ॥ निवारुनि सकळ मनाची व्यथा ॥ ऐका हो० ॥ १ ॥ विंध्यनिवासीव्याध एक बहु बाधक जो पशुजना ॥ छळी खळ अति निर्दय सज्जनां ॥ कधीं एकदां पारधीस तो जाय वना निर्जना ॥ क्रूरधी मान्य सदा दुर्जनां ॥ चा० ॥ चालिला कराया विहंगमृगकदना ॥ पातला सुदेवें त्र्युकुनि शंभुसदना ॥ बहु येति जाति जन नमिति पंचवदना ॥ शिवरात्रिदिनीं किति यात्रिक सादर अर्चिति भूमिरथा ॥ म्हणे तो शिणति लोक हे वृथा ॥ ऐका हो ॥ २ ॥ १ ॥ ओंवी ॥ शुद्धरजततगटवर्ण ॥ देवालय झळके शोभायमान ॥ गगनचुंबितध्वजपूर्ण ॥ रत्नजडित कळस तळपताति ॥ १ ॥ मध्यें मणिमयशिवलिंग ॥ भक्तपूजा करिती सांग ॥ अभिषेकधारा अभंग ॥ विप्र धरिती रुद्रघोषें ॥ २ ॥ साकी ॥ कोइ गावत कोइ ताल बजावत कोइ ध्यावत शिवभोळा ॥ कोइ सुनत वह कोइ बखानत प्रभु शिवजीकी लीला ॥ ३ ॥ आर्या ॥ पाहुनि तें व्याध म्हणे काय अहो नवल सर्व मूढजन ॥ सोडुनि विषयसुखातें दगडाचें करिति जडमती भजन ॥ ४ ॥ ओंवी ॥ उत्तम अन्न सांडून ॥ व्यर्थ कां करिती उपोषण ॥ ऐसिया चेष्टा करीतसे थून ॥

१ पापी. २ शंकराचा. ३ वेदरूपसमुद्र. ४ शिवास.

काननाप्रती जातसे ॥ ५ ॥ **साकी** ॥ जयशिव हरजय गिरिजाप्रियकरक-रुणा करजयशंभो ॥ जयपन्नग वरहार गरलधर पालयमामनिशंभो ॥ ६ ॥ **ओंवी** ॥ लोकनामें गर्जतिवारंवार ॥ आपणहीविनोदें म्हणे शिवहरह-र ॥ सहजसव्य घालूनी शिवमंदिर ॥ घोर कांतारप्रवेशला ॥ ७ ॥ **श्लोक** ॥ मालिनी ॥ फिरतफिरत ऐसा व्याध गेलावनाशी ॥ धरुनि[1] हृदयिं वांच्छा आ-दरें जीवनाशीं ॥ दिनभरि नशिवे तो अन्न नाजीवनाशीं ॥ सुखिंशिवशि-वनामा घे अघें सर्व नाशी ॥ ८ ॥ मृगविहगतयाला एकही सांपडेना ॥ क्षु-धितवनिं फिरे त्या नी निराशा घडेना ॥ अरुण किरण माली जाय अस्ता-द्रिभागा ॥ वर्नचरहि सु दुःखश्रांत आला तडागा ॥ ९ ॥ द्रुतविलं० ॥ कुमुदि-नी मुदिता अजि त्यासरीं ॥ जलहि उज्वल त्यासि नसे सरी ॥ भ्रमरगुंजति मंजुल केसरीं ॥ रुचिरकोकिल कूजति कूसरी ॥ १० ॥ **दिंडी** ॥ तटीं अत्य-न्नत बिल्वतरू आहे ॥ चढुनि त्यावरि पारधी दूर पाहे ॥ म्हणे निघतिलसा-वजें निशेमाजी ॥ वधुनहोइन तन्मांस तृप्त आजी ॥ ११ ॥ तयातरुवरि बहु बिल्वदलें दाट ॥ खुडुनि टाकी निशि दिसावया वाट ॥ तळीं होतें त्या अ-चल दिव्य लिंग ॥ विधिस्थापित सुरपूज्य तें अभंग ॥ १२ ॥ पडति त्या-वरि तीं बिल्वदलें नीट ॥ क्षुधित टाकी जीं वरुनि व्याधधीट ॥ सहजजा-गरउपवास यास झाला ॥ लिंगपूजनही तोषवी शिवाला ॥ १३ ॥ **घ-नाक्षरी** ॥ निशाहोय एक याम ॥ नसे त्या धाविश्राम ॥ मुखीं उपहासें नाम ॥ घेत कामशत्रु चें ॥ १४ ॥ तयीं हरिणी जलपान ॥ करूं आली गर्भि-णी ॥ म्हणे ओढुनि मग बाण ॥ घेऊं प्राण इयेचे ॥ १५ ॥ **आर्या** ॥ व्याधें आकर्णा शरा ओढुनि तिस लक्षितांचि दीनमनें ॥ हरिणी भयचकितम्ह-णे आर्तरवें करुनि तत्पदीं नमनें ॥ १६ ॥ रथमित लघु जीववधें अजव-ध तच्छत समान वृष हनन ॥ शतवृषवधसमगोवध तच्छतिं तें द्विज वधींहि अघजननं ॥ १७ ॥ स्त्रीवध शतद्विजवधासम तच्छतगुणित गर्भिणी मरतां ॥ अघ होय म्हणूनि नसो मद्धननें त्वन्मती विकर्मर-ता ॥ १८ ॥ मी गर्भिणी अवध्या, त्यांतहि अन्याय काय बा केला ॥ म्हणु-नि वधाया मातें ओढिसि शर त्यजुनि पाप शंकेला ॥ १९ ॥ व्याध म्हणे अपरा

१ मला. २ सतत. ३ सूर्य. ४ व्याध. ५ दीनशब्दानें.

धन असो असो कीं क्षुधाचि अनिवार॥ मार तुज म्हणे पाहे वाट घरीं क्षुधि-
त सकळ परिवार॥ २०॥ **दिंडी** ॥ परी हरिणी तूं असुनि अशा गोष्टी॥ वद-
सि तेणें मज नचलगमे सृष्टीं॥ तुला पाहुनिं येतसे दया पोटीं॥ कोण अस-
सी वद उत्सुकता मोठी॥ २१॥ म्हणे हरिणी मी पूर्वभवीं रंभा॥ सकळ इ-
च्छिति सुरजिच्या परीरंभा॥ हरुनि सकळांच्या सुंदरत्व दंभा॥ स्वर्गिंहो-
तें बा पीनें सुकुच कुंभा॥ २२॥ **ओंवी** ॥ माझें गायन ऐकावयास रंग॥ सु-
धापानीं धांवती कुरंग॥ मी भोगीं स्वर्गींचे दिव्य भोग॥ स्वरूपें नमानीं को-
णासी॥ २३॥ मद अंगीं चढला बहुत॥ शिवभजन टाकिलें समस्त॥ शिव
रात्री सोमवार प्रदोषव्रत॥ शिवार्चन सोडिलें म्यां॥ २४॥ **आर्या** ॥ सोडु-
नि सुधा सुरारत झालें मग मी सुराहि सोडून॥ कनकासुरींच रतलें त-
त्संगें विषय भोग जोडून॥ २५॥ कनकासुर-कनक-सुरा-ज्यासंगेंवि-
सरलें महेशासीं॥ जो निजलीला चरितें सकल त्रिभुवन अकाम हें शा-
सी॥ २६॥ **ओंवी** ॥ एकदां मनीं वाटलें पूर्ण॥ कीं असुर गेला मृगयेला
गुन॥ इतुकियांत घ्यावें शिवदर्शन॥ म्हणोनि गेलें कैलासा॥ २७॥ म-
ज देखतां हिमनगजामात॥ पर मक्षो भोनी शाप देत॥ तूं परम पापिणी यथा-
र्थ॥ मृगी होई मृत्युलोकीं॥ २८॥ तुझ्या सख्या दोघीजणी॥ त्या होतील तु-
जसवें हरिणी॥ हिरण्यासुर माझिये भजनीं॥ असावध सर्वकाळ॥ २९॥
तोही मृग होऊन सत्य॥ तुम्हांशींच होईल रत॥ ऐक व्याधा सावचित्त॥ म-
ग म्यां शिव प्रार्थिला॥ ३०॥ **दिंडी** ॥ पंचवदना हे पंचशरामित्रा॥ पार्वती-
शापरमेश्वरा त्रिनेत्रा॥ मला देई उःशाप दीननाथा॥ तुझ्या चरणांबुजि
ठेवियला माथा॥ ३१॥ अशी माझी ऐकुनी दीनवाणी॥ मनीं द्रवला तत्काळ
शूलपाणी॥ म्हणे द्वादश वर्षांत असो शाप॥ पुढें मत्स्य दं पावाल विगत पाप
॥ ३२॥ **आर्या** ॥ श्रीशिववाक्यें आलों तत्काळचि हरिणयोनिजतुला हे॥ सं-
प्रति गर्भवती मी नवधीं प्रसवोर्ध्व हीच तनु लाहे॥ ३३॥ स्वस्थळिं जाउनि ठे-
उनि गर्भासी याच पाउलीं येतें॥ शास्त्रज्ञ म्हणाति नवपू संतानचि रक्ष्य निज
कुलीं येतें॥ ३४॥ परिसुनि तें व्याध म्हणे वदसि मधुर परि नयेचि विश्वास
॥ कीं रक्षिजे तनु मृषा वदुनि असें ज्ञान सकळ विश्वास॥ ३५॥ **ओंवी**॥

१ आलिंगना. २ पुष्ट. ३ हे मदनशत्रो.

तरी महत्पापें उच्चारून॥ शपथ वदे तूं यथार्थ पूर्ण॥ यावरी ते हरिणी दीन वदन॥ वाहते आण ऐकातें॥ ३६॥ **अंजनी गीत**॥ ब्राह्मण होऊनि न पढति वेदा॥ कीं पंक्तिस जे करिती भेदा॥ हरी हरांची अथवा निंदा उच्चारिती पापी॥ ३७॥ सोडूनि पति परसंगें जाती॥ न धरिति मनिं निजधर्म हि जाती॥ जाराशीं ज्या युवती रमती॥ दुर्मति स्वैरपणें॥ ३८॥ कीं जे जारण मारण करिती॥ देव ब्राम्हण धनासि हरिती॥ केल्या उपकारा नस्मरती॥ घेती दान दिलें॥ ३९॥ मातापितरांच्या वचनातें॥ नगणिति धरिती अभिमानातें॥ कीं कोणाचें गूह्य जनातें॥ उद्घाटित करिती॥ ४०॥ हरिणी बोले सुज्ञा आतां॥ सदना जाउनि परत न येतां॥ सारीं पापें माझ्यामाथां॥ बसतिल जाणरवरें॥ ४१॥ **ओंवी**॥ व्याध म्हणे पतिव्रते जाई आतां॥ सत्वर येई निशी सरतां॥ हरिणी म्हणे शिवपदासीं तत्वतां॥ पुण्यवंता जाशील॥ ४२॥ उदकपान करूनी वेगीं॥ निजाश्रमा गेली कुरंगी॥ इकडे व्याध दक्षिण भागीं॥ टाकी बिल्व दळें खुडोनियां॥ ४३॥ **दिंडी**॥ निशा त्यासमयीं दोन याम झाली॥ पडति लिंगावरि बिल्व दळें खालीं॥ शंभु दुसरी ही म्हणे यामपूजा॥ नाश झाला तें अर्धपापपुंजा॥ ४४॥ **ओंवी**॥ नामीं आवड जडली पूर्ण॥ व्याध करी शिवस्मरण॥ मृगी सुखें ऐकिलें निरूपण॥ सहज जागरण घडलें तया॥ ॥ ४५॥ **आर्या**॥ तों दुसरी हरिणी जलपान कराया तयास रास निघे॥ पाहूनि बुभुक्षित तिला व्याध वधाया शरा शरासनिं घे॥ ४६॥ करुणास्वरें कुरंगी त्यास म्हणे मजसिं पीडितो मार॥[1] यास्तव भोगुनि पतिशीं रति येतें मग मला सुखें मार॥ ४७॥ **घनाक्षरी**॥ व्याध म्हणे वाहीं शपथ॥ जाई सत्वर धरी सुपथ॥ सुरतीं संतोषवी नाथ॥ येई परत सुंदरी॥ ॥ ४८॥ **दिंडी**॥ गुरुसि निंदिति जे करिति मद्यपाना॥ महापुरुषा रोषिती दोष नाना॥ ब्रह्मवृंदाचा करिति मानभंग॥ धरिति दुर्जन जे नीच जातिसंग॥ ४९॥ श्राद्ध भोजन जे करुनि विप्र कामी॥ रति त्यासंगें होति दारगामी॥ तयां दुर्गति जे होय देवधामीं॥ मला होवो जरि न येईन गामी॥ ५०॥ **ओंवी**॥ व्याध मनांत शंकोन॥ म्हणे धन्य धन्य तुमचें

[1] मदन.

ज्ञान॥ सत्वर येई गृहास जाऊन॥ सत्य संपूर्ण सांभाळीं॥ ५१॥ घ-नाक्षरी॥ मृगी प्राशूनियां तोय॥ त्वरित निज सदना जाय॥ तोंचि आला मृगराय॥ तृषित होय फारसा॥ ५२॥ व्याध लक्षुनियां तीर॥ चापीं जोडूनियां तीर॥ करुनि दृष्टी बहु स्थीर॥ विलोकित चोरसा॥ ५३॥ आर्या॥ मृगराज दृष्टि पडतां शरओढी व्याध त्या वधायासी॥ तों मृग म्हणे सतीशीं येतों मी पुसुनि मग वधायासी॥ ५४॥ घनाक्षरी॥ हरि कीर्त्तनिंचा रंग॥ अधम करिती जे भंग॥ शूद्र करिती जे सांग॥ वेदकर्म आदरें॥ ५५॥ करिती मातृपितृद्रोह॥ मनीं धरिती संमोह॥ विकिती गायी संदेह॥ त्यजुनि दुष्ट अंतरें॥ ५६॥ ब्राह्मणाचा अपमान॥ करिति विप्र सुरापान॥ साक्षी देति अप्रमाण॥ विदित असुनही खरें॥ ५७॥ जरी न येइन परतून॥ सती लागीं विचारून॥ सकळ पापांपासून॥ नरक पतन मजसी हो॥ ५८॥ दिंडी॥ व्याध बोले मग जाय हरिणराया॥ येइ सत्यचि हें वचन बाकराया॥ असति तूझ्या बा पतिव्रता जाया॥ म्हणुनि नकरिन प्रतिबंध तुला जाया॥ ५९॥ पिउनि गेला मग मृगहि त्वरें पाणी॥ तोहि उच्चारी सुखें शूळपाणी॥ खुडुनि टाकी तो बिल्व दळें पाणी॥ चतुर्थाची ते शंभु मनीं आणी॥ ६०॥ असो कैसाही व्याध दुराचारी॥ शिवें त्याच्या मानिल्या पुजा चारी॥ पुढें अरुणोदय होय अल्प काळीं॥ नयीं तेथें तीसरी मृगी आली॥ ६१॥ आर्या॥ व्याध तिणें स्ववधोद्यत सशर धनुष्पाणि पाहिल्या वरतीं॥ चकित म्हणे मज आतां नवधिं वधी शिशूसि पाजिल्यावरतीं॥ ६२॥ वाहे आणा पाहे बाणासन सज्ज सभय नयनातें॥ करुणारवें धर्म वदे जोडी दावूनि विनय नयनातें॥ ६३॥ पद॥ व्याधा सोडिं मला ताता॥ आतां मारूं नको॥ ध्रु०॥ पाहे वाट घरीं कीं बाळ॥ होई त्याविषयीं कनवाळ॥ येतें स्तन पाजूनि तत्काळ॥ पुरवीं आळ हे माझी॥ व्याधा०॥ १॥ जाउनियां क्षणिं येइन जाण॥ वाहतें खरि परिसेंही आण॥ मिथ्या वदेन हें मनिं न आण॥ काढीं बाण चापींचा॥ व्याधा०॥ २॥ स्त्रीपुरुषांचा करिति वियोग॥ कीं कन्येशीं करिती भोग॥ होय तयां जो अघ संयोग॥ तत्फल भोग मजसि घडो॥ ३॥ व्याधा०॥ ६४

---

1 न्याय.

देषहूिज धन हरिती चोर ॥ मातापितरांवरि जे शूर ॥ गर्वे न गणिती साधू थोर ॥ पातक घोर मज त्यांचें ॥ व्याधा० ॥ ४ ॥ किंवा वधितां जीवहि लक्ष ॥ जें अघ तें मज हो प्रत्यक्ष ॥ देवा मनचि असो यासाक्ष ॥ कीं विरूपाक्ष दुसरा हो ॥ ५ ॥ व्याधा० ॥ ६४ ॥ **ओंवी** ॥ ऐसा धर्मा धर्म ऐकोन ॥ पारधी सद्गद बोले वचन ॥ स्वस्थळा जाई जलपान करून ॥ बाळासी स्तन देऊन येई ॥ ६५ ॥ ऐसें ऐकोन मृगी लवलाह्या ॥ गेली जलप्राशन करूनियां ॥ बाळें स्तनीं लावूनियां ॥ तृप्त केलीं तियेनें ॥ ६६ ॥ **आर्या** ॥ पहिली प्रसूत झाली दुसरी निजकांत सेज पावे ते ॥ मग मृग म्हणे चला जें वचन दिलें त्यास जपावें तें ॥ ६७ ॥ केलें प्रयाण सकळीं धृति धरुनि मनीं अपार धीरांनीं ॥ मरणो थ न गेले हो तो आहे जेथ पारधी रानीं ॥ ६८ ॥ मृग त्यासि म्हणे व्याधा आधीं तूं मज वधी कृपा करगा ॥ म्हणती मृगी कृपाळा आधिं कशि आम्हुची वपा करगा ॥ ६९ ॥ ते सुस्वभाव शावक म्हणति अगा व्याध नायका माजी ॥ तनु आधिं वधीं शिशूची स्थिति सोडुनि माय काय कामाजी ॥ ७० ॥ **साकी** ॥ सुनेजब मृग बचन व्याध वह दिल्मो झरर पझारे ॥ हरनोंके मारनसे उलटा शिवव्रत केहि उझारे ॥ ७१ ॥ **ओंवी** ॥ त्यांचीं वचनें ऐकतां क्षणीं ॥ व्याध सद्गद जाहला मनीं ॥ अश्रुधारा लोटल्या नयनीं ॥ लागे चरणीं तयांच्या ॥ ७२ ॥ **सवाई** ॥ व्याध म्हणे तुम्हिं धन्य कृतार्थचि बाधक्लेशविकधीं सुकृता ॥ साधक शोध्य अगाध सुबोधचि धर्मपथाहि अहो वदतां ॥ पातकसागर मी मृग घातक जोडुनि हात तुम्हां स्वहिता ॥ प्रार्थुनियां म्हणतों तुम्हि सज्जन मज्जन माय तसेंच पिता ॥ ७३ ॥ पुत्र कलत्रहि मित्र अमित्र मृषाचि परंतु अजाणपणें ॥ व्यर्थ भरीं भरुनी भरणार्थ निरर्थक हा जन फार शिणें ॥ काय अहो नरकाय मिळुनही जायउगें परमार्थिं सुणें ॥ श्रीशिवराज पदांबुज अंतरिं नाठविलें कधिं मोहगुणें ॥ ७४ ॥ **आर्या** ॥ यापरि पश्चात्तापें तप्त न त्यां व्याध सायका मारी ॥ तेंचि तया स्वविमान प्रेषी आणावयासि कामारि ॥ ७५ **साकी** ॥ पंचवदन दश बाहु शिवगण रविसम तेज तयाचें ॥ व्याघ्रांबर परिधान दिव्य तनु गाती यश गिरिशाचें ॥ ७६ ॥ **श्लोक** ॥ द्रुतवि० ॥ सुम-

१ मांदें. २ हस्तगत. ३ शिव.

नि भार तदां सुरवर्षती ॥ मृगमृगारिसवें मनिं हर्षती ॥ मुखिं नमो गिरिशाय शिवायते ॥ म्हणति चित्रचरित्र नकायतें ॥ ७७ ॥ स्वागता ॥ व्याध तो मगकरी नमनातें ॥ आठवूनि मदनोद्गमनातें ॥ दारपुत्र धन ही न मनातें ॥ आणिजेंवि वमिल्या वमनातें ॥ ७८ ॥ भुजंग० ॥ अहोस्पर्शतां स्पर्श देतो अयासी ॥ सुवर्णत्व जैसें सुवर्णत्व यासी ॥ दिलें शंकरें आत्मरूप प्रयासीं ॥ मिळे कष्टतां जें महायोगियांसी ॥ ७९ ॥ आर्या ॥ मग तो हरिणी शावक सहित हरिणराज दिव्य देहातें ॥ पावे काय सुदुर्लभ नत्र्मणाता जरि महेश देहातें ॥ ॥ ८० ॥ श्लोक ॥ शिखरिणी ॥ विमानीं व्याधातें बसवुनि मृगांही शिवगणीं ॥ नभः पंथें नेलें नसुकृत तयांचें कविगणी ॥ असे ते कैलासा सकळहि पळें शंभुसदना ॥ सुखें जाती होती मुदित बघतां पंचवदना ॥ ८१ ॥ तात्पर्य, या व्याधानें न समजून हेळनेनें जरी शिवाचें नामस्मरण केलें आणि वनांतील जनावरें दृष्टीस पडावीं म्हणून खुडलेल्या बिल्वदळांनीं जरी, त्यास अकल्पित शिवार्चन घडलें तथापी शंकरानीं त्याचा उद्धार केला. याकरितां सर्वांनीं आपली मुक्तता होण्यासाठीं काया वाचा मनें करून श्रीशंकराचें भजन करावें, म्हणून कवि म्हणतात ॥ भज भज भवजलधि० ॥ ॥ आरती ॥ लवथवती विक्राळा ब्रह्मांडमाळा ॥ विषें कंठीं काळा त्रिनेत्रीं ज्वाळा ॥ लावण्यें सुंदर मस्तकीं बाळा ॥ तेथुनियां निर्मळजळ वाहे झुळझुळां ॥ जयदेव जयदेव जय श्रीशंकरा ॥ आरती ओंवाळूं तुजकर्पूरगौरा ॥ ध्रु० ॥ १ ॥ कर्पूरगौर भोळा नयनीं विशाळा ॥ अर्धांगीं पार्वती सुमनांच्या माळा ॥ विभूतीचें उधळण शितिकंठ नीळा ॥ ऐसा शंकर शोभे उमावेल्हाळा ॥ जयदे० ॥ २ ॥ देवीं दैत्यीं सागर मंथन पैं केलें ॥ त्यामाजी अवचीता हळहळ सें उठिलें ॥ तें त्वां असुरपणें प्राशन केलें ॥ नीळकंठ नाम प्रसिद्ध झालें ॥ जयदेव० ॥ ३ ॥ व्याघ्रांबर फणिवरधर सुंदर मदनारी ॥ पंचानन मनमोहन मुनिजन सुखकारी ॥ शतकोटीचें बीज वाचे उच्चारी ॥ रघुकुळटीळक रामदासा अंतरी ॥ जयदेव जयदेव० ॥ ४ ॥ कायेन वाचा मनसेंद्रियैर्वा बुद्ध्यात्मना वा नुसृतस्वभावात् ॥ करोमि यद्यत्सकलं परस्मै नारायणायेति समर्पयेनतत् ॥ १ ॥ अच्युतं केशवं रामनारायणं कृष्णदामोदरं

१ परिस. २ लोखंडासीं. ३ आनंदित.

वासुदेवं भजे ॥ श्रीधरं माधवं गोपिकावल्लभं जानकीनायकं रामचंद्रं भजे ॥ २ ॥ पुंडलीकवरदे हरिविठ्ठल ॥ पार्वतीपते हरहरमहादेव ॥ सीताकांतस्मरणाजयजयराम ॥ ॥ इतिव्याधचरितं समाप्तम् ॥ ॥ ७ ॥

कथा ८ वी.

पूर्वरंगनिरूपणम्.

श्रीमन्मंगलमूर्तयेनमः ॥ अविरलमदजलनिवहं० ॥ इत्यादिनमनम् ॥ भजनम् ॥ जयकरुणासागरा ॥ दयाकरिवरदमयूरेश्वरा ॥ पुंडलीकवरदेहरि विठ्ठल ॥ पार्वतीपते हरहरमहादेव ॥ सीताकांतस्मरण जयजयराम ॥ ॥ ॥ **अभंग** ॥ वैष्णवतो म्हणों तया ॥ अवघी देवावरी माया ॥ १ ॥ पडतां जड भारी ॥ नेमानटळे निर्धारीं ॥ २ ॥ तुकाम्हणेजाती ॥ सर्वसुखाची वि श्रांती ॥ ३ ॥ ॥ आदौ कीर्तनारंभीं भागवतजनचूडामणि तुकारामाख्य साधु हे जीवांनीं परमेश्वराची अखंड अव्यभिचरितपणानें प्रेमलक्षणा भक्तीकरून अविनाशी आणि सर्वोत्कृष्ट असें महा सौख्य संपादन करावें ए तदर्थ कर्म,भक्ति आणि ज्ञान या तीन उपायांत सर्वमान्य आयासरहित व सर्वसुखप्रद जो भक्तिमार्ग तो यथार्थपणें सर्वांस समजावा याउद्देशानें तत्प्रवर्तक जे वैष्णव त्यांचें लक्षण निरूपण करतात. वैष्णव तो० ॥ ज्याच्या अंतःकरणाची प्रीति सर्व कायती देवावर त्यालाच आम्ही वैष्णव म्हणतों. याविषयीं शुकाचार्य म्हणतात ॥ **श्लोक** ॥ त्रिभुवनविभवहेतवे ऽप्यकुंठस्मृतिरजितात्मसुरादिभिर्विमृग्यात् ॥ नचलतिभगवत्पदारविंदाल्लवनिमिषार्धमपियः सवैष्णवाग्र्यः ॥ १ ॥ अर्थ– ज्याला भगवच्चरणाविषयीं अखंड स्मरण आहे तें असें कीं जो त्रिभुवनाचें ऐश्वर्य जरी मिळत असलें तरीही भगवन्मनस्क जे इंद्रादिक देव त्यांनीं शोधण्यासच योग्य अशा भगवच्चरणकमलापासून अर्धनिमिष ही चंचल होत नाहीं. त्यालाच वैष्णवश्रेष्ठ म्हणावें ॥ १ ॥ वैष्णवांस भगवच्चरणस्मरणाचा क्षणवियोग ही दुःखप्रद होतो याविषयीं तुलसिदासांनीं म्हटलें आहे ॥ दोहा ॥ तीनलोक चौदा भुवन एकसास कोमोल ॥ सोसास तुलसी कहे भजनविनामतखोल ॥ १ ॥ याप्रमाणें ज्यांची देवावर परम

प्रीति आहे त्यांनां वैष्णव म्हणावें. आतां देव कोणता याविषयीं सूत म्ह-
णतात ॥ श्लोक ॥ भागवत ॥ अथापि यत्पाद नखाव सृष्टं जगद्विरिंच्यो
पहृतार्हणांभः॥ सेशंपुनात्यन्यतमोमुकुंदात्कोनाम लोके भगवत्पदार्थः
॥२॥ अर्थ - ब्रह्मदेवानेंही अनेक पूजा द्रव्यें अर्पण करून ज्याचें पूजन
केलें असें, ज्याच्या चरणनखातून उत्पन्न झालेलें भागीरथीरूप उदक
शंकरासहित सर्व जगास पवित्र करतें त्यामुकुंदावांचून जगांत 'भगवा
न्' याशब्दाला आश्रय कोण आहे? अर्थात् कोणी नाहीं. तर एक श्री-
कृष्णाच भगवच्छब्दार्थ होय. त्यावर ज्याची पूर्णप्रीति तोच वैष्णव अ-
शा आशयानें तुकाराम म्हणतात ॥ वैष्णव ०॥ अथवा माया शब्द श्लिष्ट
आहे. एक अर्थानें माया म्हणजे प्रीति. दुसरा माया म्हणजे जगाला मो-
ह करणारी जी ईश्वराची अनादि शक्ति ती, यावरून हें सर्व घटपटात्मक
जगत् उत्पन्न करणारी व नाहींसें करणारी नामरूपात्मक जी माया ती दे-
वावरच म्हणजे 'दीव्यति प्रकाशत इति देवः' म्हणजे स्वयंप्रकाशमान
जो परमात्मा त्याच्या आश्रयानेंच आहे असें जो समजतो तोच वैष्णव
याविषयीं प्रमाण भागवत श्लोक - गृहीत्वापींद्रियैरर्थान् योनद्वेष्टि न हृ-
ष्यति॥ विष्णोर्मायामिदंपश्यन् सवैभागवतोत्तमः॥ ३॥ अर्थ - जो इं
द्रियांच्या योगानें शब्दस्पर्शादि विषयांनां ग्रहण करीत असतांही त्यांचा
हर्ष किंवा द्वेष मनांत आणीत नाहीं, तर हे सुखदुःख हेतु जे अनेक विषय
तत्प्रदर्शक ही भगवत्स्वरूप संबंधिनी माया होय असें जो पाहतो तोच
भागवतोत्तम म्हणजे भगवद्भक्त जे वैष्णव त्यांत उत्तम होय, म्हणून तु-
काराम म्हणतात ॥ वैष्णव ०॥ आतां देवावर प्रेम असणें हेंच वैष्णवांचें
लक्षण याविषयीं भागवतांत हरिनामक ब्रह्मनिष्ठाची उक्ति आहे ॥ श्लो०
॥ विसृजति हृदयं न यस्य साक्षाद्धरिरवशाभिहितोऽप्यघौघनाशः॥ प्र-
णयरशनयाधृतांघ्रिपद्मः सभवति भागवतप्रधानउक्तः॥ ४॥ अर्थ - अ-
स्वाधीन अवस्थेंतील पुरुषानें एकवार उच्चारण केलेल्या नाममात्रानें सक-
लपापसमुदायाचा समूल नाश करणारा साक्षात् हरीच ज्याचें हृदय
सोडून जात नाहीं. कारण त्यानें स्वहृदयांत हरीचे चरणकमल प्रेमरज्जू-
नें अत्यंत बद्ध केलें आहे, असा जो तोच भागवतांत म्हणजे वैष्णवांत मु-

रव्य होय. म्हणून तुकाराम म्हणतात वैष्णव०॥ याप्रमाणें त्या वैष्णवांचें अंतर्लक्षण झालें. आतां त्यांचीं बाह्यलक्षणें कशीं असतात याविषयीं कवि म्हणतात ॥ श्लोक ॥ येतापं शमयंति संगतिभृतां ये दानश्रृंगारिणो येषांरत्नमतीव निर्मलतरं येषांन भग्नंव्रतं ॥ येसर्वानपि तोषयंति सततं ते दुर्लभा वैष्णवा गंगावद्गजगंडवद्गगनवद्गांगेयवद्गेयवत् ॥ ५ अर्थ— जे आपली संगती करणाऱ्या लोकांचा ताप निवारण करितात कसें तर ॥ गंगावत् गंगा जशी आपल्या उदकाची स्नानादिरूपानें संगति करणाऱ्यांचा ताप निवारण करिते तसें आणखी जे सदां (गजगंडवत्) हत्तीच्या गंडस्थलाप्रमाणें दानश्रृंगारी असतात. म्हणजे औदार्यानें शोभायमान असतात. हत्तीचीं गंडस्थळें हीं दानोदकानें शोभायमान असतात. त्याप्रमाणें आणि ज्यांचा आचार गगनवत् म्हणजे आकाशाप्रमाणें निर्मळ असतो. जसें आकाशांत अनेक अभ्रें उत्पन्न झालीं तरी आकाशास स्पर्श नाहीं त्याप्रमाणें जे कर्म करीत असतांही निरभिमानपणामुळें लिप्त होत नाहींत. आणि गांगेय म्हणजे भीष्माचार्याप्रमाणें ज्यांचें व्रत म्हणजे प्रतिज्ञा कधींच भग्न होत नाहीं. जे गायन कलेप्रमाणें ज्ञान्यांस व अज्ञान्यांसही संतोष देतात. ते विष्णुभक्त असे सज्जन फार दुर्लभ आहेत. असो. अशा प्रकारचे जे वैष्णव त्यांना एक भगवच्चरणावांचून अन्य कांहीं एक प्रिय नसतें. याविषयीं श्रीकृष्णाच भागवतांत म्हणतात ॥ श्लोक ॥ नपारमेष्ठ्यं नमहेंद्रधिष्ण्यं नसार्वभौमं नरसाधिपत्यम् ॥ नयोगसिद्धीरपुनर्भवंवामय्यर्पितात्मेच्छतिमद्विनाऽन्यत् ॥ ६ ॥ अर्थ— भगवान् षड्गुणैश्वर्य संपन्न जो मी त्या माझेठायीं ज्यानें अंतःकरण अर्पण केलें आहे तो ब्रह्मलोक इच्छीत नाहीं स्वर्गाचें ऐश्वर्य किंवा पाताळाचें आधिपत्य अथवा पृथ्वीचें सार्वभौमराज्यही तो मागत नाहीं. तशाच अणिमादि अष्टसिद्धी किंबहुना मोक्षही त्यास इष्ट होत नाहीं. तर एक मीच त्यास प्रिय असतों. मजवांचून तो अन्य कांहींच वांछित नाहीं ॥ ६ ॥ आणि ज्यांची भगवच्चरणावर दृढ निष्ठा असते ती कसेंही संकट प्राप्त झालें तरी चंचळ होत नाहीं. तुकाराम म्हणतात ॥ पडतां जड भारी ॥ नेमा न टळे निर्धारीं ॥ याविषयीं महा-

वैष्णव प्रल्हाद याची दृढनिष्ठाप्रदर्शक उक्ति आहे. ज्यावेळेस प्रल्हादास शंडामर्क गुरूनीं बोध केला कीं, जरविष्णुभक्ति सोडली नाहींस तर हिरण्यकशिपु तुझा प्राण घेईल. त्यावेळेस प्रल्हादानें त्यास उत्तर केलें कीं, ॥ श्लोक ॥ नृसिंहचंपू ॥ असवो यदियांति यांतुमे परमानंदमुकुंदचिंतने। भवताप कदंब भंजने विरमेन्नैव कदापिमानसं॥ ७॥ अर्थ- परमानंद जो मुकुंद याच्या चिंतनांत माझे प्राण जातील तर जावोत. परंतु संसारतापाचा नाश करणारा जो नारायण त्याच्या चिंतनाविषयीं माझें मन कधींही विराम पावणार नाहीं ॥ ७॥ याचप्रमाणें मातुश्रीनें भगवन्नामस्मरण सोडण्याविषयीं पतीच्या आज्ञेवरून त्यास आग्रह केला त्यावेळींही त्यानें मातुश्रीस उत्तर दिलें ॥ श्लोक॥ नृसिंहचंपू ॥ किमिदं कटु भाषसे मृषा दनुवंशोपरि संतु वन्हयः॥ स्मरणीयमहर्निशंमयाकमनीयंजगदादिसंमहः॥८॥ अर्थ- आई, हें असें कर्णकटु मिथ्या काय बोलतेस? तुझें म्हणणें कीं, असुरकुळास हें योग्य नाहीं तर या अशा भगवत् पराङ्मुख दैत्यकुळाला आग कां लागेना? परंतु जगास आदिभूत, त्रिभुवनांत सुंदर असें जें भगवद्रूप त्याचें स्मरण मी कधींही सोडणार नाहीं. तररात्रंदिवस मी त्याचें चिंतन करीन॥८॥ तात्पर्य, असा ज्याचा दृढनिश्चय कीं, प्राण जावो, मातापितरांसी अंतर पडो. ऐहिक सर्व सुखांस अंतराय येवो, परंतु भगवच्चरणारविंदीं प्रेमानें एकनिष्ठ झालेलें मन कधींच चंचळ होत नाहीं, त्यास वैष्णव म्हणावें. आतां अवघी माया म्हणजे प्रीति देवावर, यावरून ज्यांचीं सर्वच इंद्रियें भगवत्पर असतात. याविषयीं एका भगवद्भक्ताचें आपल्या इंद्रियांस अनुवादरूपानें म्हणणें आहे॥ श्लोक॥ जिव्हे कीर्तय केशवं मुररिपुं चेतो भजश्रीधरं पाणिद्वंद्व समर्चयाच्युतकथां श्रोत्रद्वयत्वंशृणु॥ कृष्णंलोकय लोचनद्वय हरेर्गच्छांघ्रियुग्मालयं जिघ्रघ्राण मुकुंद पादतुलसीं मूर्धन्नमाधोक्षजं॥ ९॥ अर्थ- हे जिव्हे, तूं केशवाचें कीर्तन कर. हे मना तूं मुरारि जो श्रीकृष्ण त्याचें चिंतन कर. हे हस्तानों तुह्मीं श्रीधराची पूजा करा. कर्ण हो तुम्हीं अच्युतकथा श्रवण करा. नेत्रांनों, कृष्णास अवलोकन करा. हे चरण द्वया, तूं हरिमंदिराप्रत जा. हे घ्राणेंद्रिया, तूं मुकुंदपादसंबंधीं तुळशीचें अवघ्राण कर. हे मस्तका, तूं अधोक्षजास नमस्कार कर. यांत परिसंख्यारूपानें सर्वेंद्रियांस भगवत्स्वरूपा

ह्मन इतर विषयांचा निषेध करून एकतन्निष्ठताच दर्शविली आहे असे जे तेच वैष्णव. नाहीं पेक्षां पुष्कळ वैष्णव असतात ते असे-कवि म्हणतात श्लोक॥ वैष्णवा बहवः संति वासुदेवसुतेरताः॥ वैष्णवा विरलाः संति वसुदेवसुतेरताः॥ १०॥ अर्थ-वासुदेवाचा सुत म्हणजे पुत्र जो मदन याचे ठिकाणीं रत असणारे वैष्णव पुष्कळ आहेत. परंतु वसुदेवसुत जो श्रीकृष्ण त्याचे ठिकाणीं रममाण होणारे वैष्णव फार थोडे आहेत. याविषयीं तुकाराम म्हणतात॥ पद॥ तेथें सुख नाहीं २ लागे गुरुपायीं॥ ध्रु० टिळाटोपी घालुनि माळा म्हणती आम्हीं संत॥ परनारी देखुनि डोळां॥ चंचळ झालें चित्त॥ १॥ तेथेंसु०॥ कलियुगीं घरोघरीं संत झाले फार॥ वीतभर पोटासाठीं हिंडति दारोदार॥ २॥ तेथेंसु०॥ संत म्हणति करितो, निंदा न्हो हे भाई॥ तुका म्हणे अनन्य भावें संता शरण जाईं॥ तेथेंसु०॥ ३॥ याकरितां असे जे दांभिक, लोकांस ठकविण्याकरितां वैष्णव झालेले त्यांपासून कांहीं तरणोपाय होणार नाहीं. किंबहुना भगवच्चरणपराङ्मुख अशा महान् विद्वान् ब्राम्हणांपेक्षांही भगवन्निष्ठ नीच कुळांतला असला तरी श्रेष्ठ होय. कारण केवळ विद्वान असतात ते स्वतःच भवसमुद्रांत गटंगळ्या खातात. मग दुसऱ्याला काय तारितील. याविषयीं भागवत सप्तमस्कंधीं प्रल्हाद म्हणतात. हे लक्ष्मीनृसिंह मला असें वाटतें कीं॥ श्लोक॥ विप्राद्द्विषड्गुणयुतादरविंदनाभपादारविंदविमुखाच्छ्वपचं वरिष्ठं॥ मन्येत दर्पितमनोवचनेहितार्थ प्राणं पुनाति सकुलं न तु भूरिमानः॥ १॥ अर्थ-हे भगवन् मी असें मानितों कीं, शमदमादि द्वादशगुणसंपन्न असाही ब्राह्मण जर भगवच्चरण कमलाचे ठिकाणीं विमुख आहे तर त्यापेक्षां ज्यानें आपलें मन, वाणी, इच्छा, द्रव्य आणि प्राण ही भगवंतास अर्पण केलें आहेत. असा जरी नीच (श्वपच) चांडालही वरिष्ठ होय. कारण तो भगवद्भजनें करून आपला व सर्व कुळाचा उद्धार करितो. आणि पूर्वीं सांगितलेला ब्राह्मण आपणाच उद्धरत नाहीं. मग कुळाचा उद्धार तर दूरच आहे. तात्पर्य इतकेंच कीं, ज्याची द्रव्य व प्राण यापेक्षांही प्रीति परमेश्वराचे चरणीं आहे तोच वैष्णव. अशा अभिप्रायानें तुकाराम म्हणतात॥ वैष्णव तो म्हणों०॥ १॥ याप्रकारचे जे वैष्णव आहेत त्यांनां आलेली सर्व सं-

कडे निवारण करून परमात्मा त्यांस सर्व स्फुरवें देतो. याविषयीं कवि गणपति जन्मचरित्र वर्णन करितात.

अथगणपतिजन्माख्यानप्रारंभः

श्लोक. ॥ मालिनी ॥ निजमति कथिगाथा सूत तो शौनकातें ॥ गजमुख शुभ जन्मस्पष्ट कीं आयकातें ॥ रसभरित कथा हे बोलिली व्यासवाणी ॥ कथिन गुरुकृपेनें वर्णिली जे पुराणीं ॥ १ ॥ ॥ इंद्रवज्रा ॥ ब्रह्म्यास जृंभा सहजांत आली ॥ वक्त्रांतुनी मूर्ति निदानि घाली ॥ तो दैत्य जृंभासुर उग्र जाला ॥ तूं कोण धाता पुसतो तयाला ॥ २ ॥ उपजाति ० ॥ ये रूम्हणे मी तव पुत्र नाना ॥ ठेवी तया सिंदुर नामा धाता ॥ प्रार्थीतिदा सिंदुर कंज जातें ॥ अजिंकऐसें करितात मातें ॥ ३ ॥ इंद्रवज्रा ॥ क्रोधें मदालिंगन होय ज्यासी ॥ तो मृत्यु पावो वदयावरासी ॥ लोकत्रयीं सुंदर योग्य नारी ॥ ती प्राप्त व्हावी मज सौख्यकारी ॥ ४ ॥ **केकावली** ॥ विरिंचि वदला तथास्तु मग दैत्य तो चालिला ॥ समोर मुनि नारदाख्य सहज स्थिती पाहिला ॥ वदे असुर नारदा मजसि भेटि दे लोकरी ॥ वरप्रतिति पाहुं दे मुनि तदा वदे त्यावरी ॥ ५ ॥ ठकी विधि तुला पहा प्रतिति हे स्थळीं जाउनी ॥ खरें म्हणुनि दैत्य ये चपळ ते स्थळीं धावुनी ॥ वदे विधिस भेटि दे मरसि तूं तरी तूं खरा ॥ मृषा घडलिया तुला वधिन मी विचारी बरा ॥ ६ ॥ **आर्या** ॥ कमलासन बोलतसे कां रे मन्मृत्यु कल्पिसी दुष्टा ॥ तरि तूं गणेश हस्तें मरसी मच्छाप घे वृथा पुष्टा ॥ ७ ॥ ब्रह्मा करित पलायन वैकुंठीं विष्णु तें समग्र कथी ॥ त्यातें विष्णु निषेधी तो आला शूलयुक्त खल कुपथीं ॥ ८ ॥ हरि गौरवून बोले वैदिक धाता करीतसे सृष्टी ॥ पालन पडुना माझी दोघे नेणों कदापि शरवृष्टी ॥ ९ ॥ योद्धा बलवान् तुजशीं कैलासपती भिडेल तो कुशल ॥ जो शस्त्रास्त्रविशारद रक्षीकरिं परशु चाप शर मुसल ॥ १० ॥ तत्कांता कनकलता भुवनत्रयिं सुंदरी असे धन्य ॥ सर्वार्थ लभ्य तेथें जा चित्तीं मात नाणिजे अन्य ॥ ११ ॥ **सवाई** ॥ ऐकुनि उत्तर तो रजनीचर शंकरमंदिर सन्निध पावे ॥ ध्यानिं असे शिव तो खळ देखत ने घडिवेळ तथा बरि फावे ॥ स्कंधिं बळें नगजे प्रति घेउनि जाय-

---

१ ब्रह्मदेवास. २ मिथ्या.

नदागणरोदति सारे ॥ ओशिवसावध पार्वतिला हरि दुष्टतपीं रतलासिक-सारे ॥ १२ ॥ सावध होय दयाधन पाहुनि युद्ध करीन मनीं खळ कांहीं ॥ मूर्छित शंकर पाहुनि नेत जगज्जननीप्रति दानव पाहीं ॥ दीर्घरवें गिरिजा करिगर्जन धांव रमापति सज्जनपाळा ॥ संकट वारुनि सोडविं तूं मज वेग करी जगदीश कृपाळा ॥ १३ ॥ पद ॥ आतां धांव हरी धांव त्वरें दुःख हरीरे ॥ ध्रु० ॥ सिंदुर हा दैत्य क्रूर ॥ नेई सख्या मजसी दूर ॥ असुनि पक्षपातीं शूर ॥ मजसि तूंहि दुष्ट हरीरे ॥ आतां धांव ॥ १ ॥ धांव धांव जनोद्धार ॥ यांतुनि करीं मदुद्धार ॥ तूजवीण निराधार ॥ दीन मी असें ही खरीरे ॥ आतां धां० ॥ २ ॥ गंगाधर शिव हि कृत्य ॥ करितां अति तुमुल कृत्य ॥ नाटोपे खळ अवस्थ ॥ बद्धम-जमदांध करीरे ॥ ३ ॥ आतां धांव० ॥ हे माधव दीनबंधु ॥ धांव त्वरित कृपासिंधु ॥ हे वामन मानसेंदु ॥ तूंचि ताप सर्व हरीरे ॥ आतां धांव हरी० ॥ ४ ॥ श्लो० ॥ कामदा छंद ॥ श्रीहरी तदा शीघ्र धांवला ॥ पार्वतीपुढें वेगिं पातला ॥ विप्र होउनी पावला हरी ॥ दैत्यतिष्ठवी केविं यावरी ॥ १४ ॥ शूर होउनी वस्तु चोरिसी ॥ श्लाघ्य सिंदुरा नाहिं हें तुसी ॥ तो म्हणे रणीं जिंकिलें हरा ॥ नेत सेशिवा जाणसत्वरा ॥ १५ ॥ चामर ॥ बोलिला जगन्निवास साक्षि कोणि ही नसे ॥ भूनते असाक्षिकर्म यावरी भिडां कसे ॥ जो पडेल तो नयोग्य पाहिलो इचा पती ॥ मानली खळासि गोष्ट ठेविली नळींसनी ॥ १६ ॥ भीडती बळें नदा नमानि दैत्य माजला ॥ जर्जरीत शंभु होय अंतरांत लाजला ॥ भ्यालि कालिकामनीं म्हणे नसे बरी गती ॥ रक्षिं रक्षिं माधवा दयार्णवा रमापती ॥ १७ ॥ ॥ श्लोक ॥ अनुष्टुप्छंद ॥ क्षपाचर महायोद्धा आकर्षे न हरामती ॥ नारायण जगत्प्राण करी युद्ध महामती ॥ १८ ॥ हस्तीं घेऊनि परशु सिद्ध झाला असे हरी ॥ हर्षे तु कवि दैत्याचे मारी शीघ्र शिरावरी ॥ १९ ॥ तेणें आली गिरिगिरी उनाणा पडला खळ ॥ पडला पडला दैत्य गाजिला ध्वनि तुंबळ ॥ ॥ २० ॥ पलायन करी तेव्हां त्रपायुक्त[1] निशाचर ॥ वर्णिती भगवल्लीला महोत्साहें उमावर ॥ २१ ॥ घनाक्षरी ॥ विष्णु तुष्ट सानुराग ॥ म्हणे अंबिकेसि माग ॥ वदे येरी पुत्र चांग ॥ तूंचि होई आमुचा ॥ २२ ॥ मला फार दिला त्रास ॥ तया मारी सिंदुरास ॥ ऐकतां रमाविलास ॥ बोलिला तथास्तु हें ॥ २३ ॥

---

१ लज्जा.

कांहीं लोटतांचि काळ ॥ गर्भी येत वेदपाळ ॥ मोद वाटला विशाळ ॥ होती दिव्य दोहदें ॥ २४ ॥ श्लोक ॥ विबुधप्रिया ॥ सिंदुरें जग गांजिलें खळ आत्ममंदिर पावला ॥ घेउनी स्वकरीं विणा सहजांत नारद पातला ॥ दैत्य बोलत अग्रजा मज सांग तूं स्वहित स्वयें ॥ देत उत्तर त्यास नारद ऐकरे हित निश्चयें ॥ २५ ॥ पार्वती उदरांत गा तव शत्रु वाढतसे बरा ॥ मारिसी तरि सौख्य पावसि यावरी करिजे त्वरा ॥ ऐकतां खळ धांवला मग पार्वती जठरीं शिरे ॥ छेदि गर्भशिरासि सत्वर घेउनी गगनीं फिरे ॥ २६ ॥ दिंडी ॥ नर्मदोदकिं त्यागिलें शिरामाजि ॥ त्याचे झाले नर्मदे गणपती ॥ नवमासहि पूर्ण ते पावताती ॥ सती प्रसवे वेदना फार होती ॥ २७ ॥ ओंवी ॥ भाद्रपदमासींचा शुक्लपक्ष ॥ चतुर्थीस जन्मला सर्वाध्यक्ष ॥ ऐकतांची पातला शंभुदक्ष ॥ शिरहीन देखिला तो ॥ २८ ॥ श्लोक ॥ शार्दूलविक्री० ॥ आश्चर्ये शिव कोंदला मनिं म्हणे हें काय जालें असें ॥ नोहे प्रेत सजीव हें दिसतसे आतां करावें कसें ॥ नंदी प्रेषुनि देव सर्व सजेवें आमंत्रुनी आणित ॥ सारे पाहुनि बोलती कुतुक हें आश्चर्य सेंमानित ॥ २९ ॥ इंद्रवज्रा ॥ ब्रह्मा म्हणे त्याग करा सुताते ॥ दुर्गा वदे त्यावरि आयकातें ॥ ब्रह्म्या तुला भ्रांति अशी नसावी ॥ ही कोण मूर्ती मनिं ओळखावी ॥ ३० ॥ प्रहर्षिणी ॥ तेव्हां तो स्तवित असे तया विधाता ॥ बाळा तूं दिससि कबंध कोण ताता ॥ तत्काळीं ध्वनि उमटे विशिष्टमिष्ट ॥ मी आहें सकळ जगाद्यकीं वरिष्ट ॥ ३१ ॥ साकी ॥ गणेश नामक पूर्वी कृतयुगि तव उदरीं मी झालों ॥ सकळ जगाचा ईशहि मी सति व्यक्त तनू प्रति आलों ॥ १ ॥ श्लोक ॥ त्रेतायुगीं यापरि मीच माते ॥ झालों मयूरेश्वर हीच मातें ॥ ख्याती जगीं होउनि शुक्लवर्णी ॥ केलीं चरित्रें बहु कोण वर्णी ॥ ३३ ॥ षड्बाहु मी तें तुज बोलिलों कीं ॥ द्वापारिंही मी तव पुत्र लोकीं ॥ होऊनि सिंदूर सुरवासुरांसी ॥ मारूनियां देइन सौख्यराशी ॥ ॥ ३४ ॥ मी बोलल्यापरि समग्रहि सिद्ध केलें ॥ झालों तुझा तनय जे भजनीं भुकेले ॥ देऊनि त्यांस सुख मारिन दानवांसी ॥ भूभारही हरिन मी शिवलोकवासी ॥ ३५ ॥ आर्या ॥ सिंदुर मथनिं कराया अवतरलों मी भ-

---

१ आनंद. २ डोहळे. ३ वेगानें.

सिद्ध निजलीला ॥ मच्छिर हरिलें देत्यें घेवुनियां पार्वतीस निजलीला ॥ ३६ ॥
वधिला शिवें गजासुर तच्छिर लावा तयासि वर आहे ॥ होइन सिद्धि गजान
न सिंदुर मर्दिन तयावरी पाहें ॥ ३७ ॥ गेले सुर उचलिनि शिर परि नुचले
परतुनी तदा आले ॥ कथिती ब्रह्म्यापाशीं गतमद हतवीर्य सर्वही झाले ॥
॥ ३८ ॥ बाळक वदला तरि हें धड माझें नेउनी शिरा लावा ॥ तेंहि कदापि न
उचले पुनरपि कथिवाळ ते घडी देवां ॥ ३९ ॥ **केकावली** ॥ जरी उचलि माउली
तरि मि पुष्पसा होइन ॥ शिरासि धड लावितां सशिर होउनी येइन स
शुंड गजतुंड मी वितत कर्ण गंडोन्नम ॥ प्रचंड भुज दंड ज्या विमल दंत व-
ज्रोपम ॥ ४० ॥ **आर्या** ॥ परिसुनि निशिशुची वाणी ते शर्वाणी करें शरीरा-
सी ॥ उचली नोंतीस गमे कीं तूलाचीच काय हे राशी ॥ ४१ ॥ मग नेउनि त्या
सन्निध लावुनियां निज सुरवास गजवदन ॥ परतूनि ये सुरांस ह र्षें मोदें
कोंदलें नि शिवसदन ॥ ४३ ॥ भाद्रपदीं नागानन शुद्ध चतुर्थीस सिद्ध सु-
खसकळां ॥ देवर्षि तिहर्षेसुर कुसुमें गंधर्व दाविती स्वकळा ॥ ४४ ॥ **श्लो-
क** ॥ नदंग मृदु तुंदिलोदर पदांबुजें कोमळ ॥ जगज्जननि लोचनीं निर-
खि मूर्ति ते सोज्वळ ॥ गजानन असा विलोकुनि सुखी शिवा माउली ॥ ध-
री हृदयसंपुटीं करित अंचळें साउली ॥ ४४ ॥ **नाहणी** ॥ गजमुख नाह-
तसे ॥ सुरगण कौतुक पाहतसे ॥ ध्रु० ॥ शिवमस्तकिंचें पाणी घेउनि च-
लपाणी गिरिबाळा ॥ उल्लासानें कैलासावरि ते न्हाणी निजबाळा ॥ गज
मु० ॥ १ ॥ स्तुत्य गीत सह नृत्य करिति त्या सुर किन्नर गणि काही ॥ दुंदुभि
पणवादिक आनंदें वाजविती गणि कांहीं ॥ २ ॥ गजमु० ॥ माखुनि तैल
सुगंध सिद्धिसह न्हाणितसे शर्वाणी ॥ वाणी विधिहि महोत्सव तो किति
वर्णिल वामन वाणी ॥ गजमु० ॥ ३ ॥ **श्लोक** ॥ जातकर्म करि षष्ठिसुपूज-
न ॥ द्वादशाह्निं धृत नाम गजानन ॥ पालखीं निजविती शुभकामिनी ॥
गाति मंगल समग्र सुरवासनी ॥ ४६ ॥ **पाळणा** ॥ जो जो जो जोरे गजव-
दना ॥ पतीतपावना ॥ निद्रा करि बारे ॥ गजानना ॥ मृत्युंजयनंदना ॥ ध्रु० ॥
पाळणा बांधिला जडिताचा ॥ पालख या सोन्याचा ॥ चांद वालाविला मोत्यां-

---

१ कापुसाची. २ हर्षानें.

चा॥ बाळक निजवी साचा॥ जो जो॥१॥ दोर धरोनियां पार्वती॥ सखियासह गीत गाती॥ नानापरिगुणा वर्णिती सुस्वरें आळविती॥ जो०॥२॥ निद्रा लागली सुमुखाला॥ सिंदुरदैत्य आला॥ त्यातें चरणानें ताडिला॥ दैत्य तो मारिला॥ जो जो जो०॥३॥ बाळक तान्हें हें बहुकारी॥ दैत्या वधिलें मारी॥ करिती आश्चर्य नरनारी॥ पार्वती लोण उतरी॥ ४॥ ऐसा पाळणा गाईला॥ नानापरि आळविला॥ चिंतामणि दासें विनवीला॥ गणनाथ निजवीला॥ जो०॥५॥ श्लोक॥ इंद्र०॥ स्वानंदलें देवगण गायनारद॥ गंधर्व गाती मनिं चिंतुनी पद॥ सर्वाप्सरा सुस्वर गीत गर्जती॥ वत्तारिवाचा स्तविती यथामती॥ ४८॥ शालिनी॥ खेळे रंगें चालतां मिष्ट बोले॥ पुत्रोत्साहें शैलजा शर्व डोले॥ स्वामी राया राम कृष्णात्मरंगा॥ स्वानंदानें तारिलें पांडुरंगा॥ ४९॥ तात्पर्य॥ शंकर आणि पार्वती यांची अंतःकरणांतून श्रीविष्णूच्या चरणांवर प्रीति असल्याकारणानें सिंदुरासुरास मारण्याकरितां स्वतः पार्वतीच्या उदरीं जन्म घेऊन त्याचा नाश केला. व त्याउभयतांला अतिशय सुख दिलें. याप्रमाणेंच जे कोणी भगवच्चरणावर प्रेम ठेवणारे वैष्णव आहेत त्यांनां परमात्मा सुख देतो. परंतु ते नामधारी वैष्णवमात्र नसावेत. केवळ बाह्य चिन्हांनीं वैष्णवत्व येत नाहीं तर वैष्णवाचें मुख्य लक्षण हेंच. तुकाराम म्हणतात। वैष्णव तो म्हणों तया०॥ आरती गणपतीची॥ जयदेव जयदेव जयवक्रतुंडा॥ सिंदुरमंडितविशाळसुरवर भुजदंडा॥ ध्रु०॥ प्रसन्न भाळा विमळा करिं घेउनि कमळा॥ उंदिरवाहन दोंदिल नाचसि बहुलीला॥ रुणझुणरुणझुणरुणझुण करि घागरिया घोळा॥ सताल सुस्वर गायन शोभति अवलीळा॥ जयजय०॥१॥ सारिगमपधनी सगरीसम स्वर भेदा॥ धिमिधिमिधिमिधिमिकिटमृदंग वाजतिगतिछंदा॥ तानथैतानथैनृतें करिसि आनंदा॥ ब्रह्मादिक अवलोकितितवपदारविंदा॥ जयदेव०॥२॥ अभय वरदा सुखदा राजीवदलनयना॥ परशांकुशधर लाडू शोभति शुभरदना॥ ऊर्ध्व दोंदिल उंदिर कार्तिकेश रचना॥ मुक्तेश्वरचरणांबुजिं अलिपरिक्रिभ्रमणा॥ जयदे०॥३॥ कायेन वाचा मनसेंद्रियैर्वा बुद्ध्यात्मना वानुसृतस्वभावात्॥ करोमि यद्यत्सकलं परस्मै नारायणायेति समर्पयेतत्॥ अच्युतं केशवरामनारायणं कृष्णदामोदरं वासुदेवं भजे॥ श्रीधरंमाध-

वंगोपिकावल्लभं जानकीनायकं रामचंद्रं भजे ॥ गजाननगणराज ॥ भजनं ॥ पुंडलीकवरदे हरिविठ्ठल ॥ पार्वतीपते हरहर महादेव ॥ सीताकांतस्मरण जयजयराम ॥ मंगलमूर्त्ती मोरया ॥ इति गणपतिजन्मचरितं समाप्तम् ॥ ॥

कथा ९वी.

पूर्वरंगनिरूपणम्.

श्रीमन्महागणाधिपतये नमः ॥ अविरलमदजलनिवहं० ॥ इत्यादि मंगलाचरणम् ॥ विठाबाइमाउली दयाकर विठाबाईमाउली ० ॥ इति भजनम् ॥ पुंडलीकवरदे हरिविठ्ठल ॥ पार्वतीपते हरहर महादेव ॥ जानकीजीवनस्मरण जयजयराम ॥ जगन्माताकीजय ॥ पद ॥ रंगनाथस्वामीचें ॥ सदाश्रीहरिचें नाममुखीं गातजारे ॥ ध्रु० ॥ वर्णाश्रमविहितकर्म ॥ करणें हा सुस्व्यधर्म ॥ निरहंकृति कंजनयन ॥ ध्यातजारे ॥ १ ॥ सदा० ॥ सत्संगें शास्त्रश्रवण ॥ श्रवणाचें करुनि मनन ॥ निजध्यासें पूर्णसुखीं राहतजारे ॥ २ ॥ सदा० ॥ निरतिशयनिजानंद ॥ हाचि अहर्निशीं छंद ॥ अंतरंगिं नाचि जगीं पाहतजारे ॥ ३ ॥ सदा० ॥ आदौ कीर्त्तनारंभीं भगवज्जनावतंस कविप्रवर रंगनाथस्वामी हे जीवांस आत्मसाक्षात्कार होऊन त्यांनीं अखंड स्वानंदसमुद्रांत निमग्न असावें. या उद्देशानें क्रमें करून वर्णाश्रमधर्म, परमेश्वरचिंतन, सत्संगति आणि तद्द्वारा श्रवण मनन व निदिध्यासन त्या कर्तव्य गोष्टींचा उपदेश करीत होत्साते सर्व कर्मांची पूर्णता करणारें व मनादिकांस विश्रांति देणारें जें भगन्नाम त्याच्या निरंतर कीर्त्तनाविषयीं उपदेश करतात. सदाश्रीहरि० ॥ हे प्राण्या, तूं सर्वकाळ श्रीहरीचें नाम मुखें करून गा. कारण भगवन्नाम गायन हें सर्व पुरुषार्थास देणारें आहे. त्याविषयीं कवि म्हणतात ॥ श्लोक ॥ मायासं कुरु वायुरोधनविधौ माऽरण्यमासेव्यतां ॥ कार्यं वर्जितभोजनव्रततया मा कार्श्यमापादय ॥ पंचाग्निप्रचुरेण चर्मदहनं नैवाचर क्रूरशं ॥ सानंदं कुरु रामनामभजनं स्थास्यन्तेनेसर्वेप्सितं ॥ १ ॥ अर्थ— तूं प्राणायामादि साधनें करून वायुरोध करण्याविषयीं आयास करूं नकोस, अरण्यांतही जाऊं नकोस. तसेंच भोजनादिकांचा त्याग करून उपवासादिकांनीं शरीर कृश करून-

कोस. अथवा पंचाग्निसाधनादिकांच्यायोगानें शरीरचर्म व्यर्थ जाळून घेऊं नकोस. तर एकजें श्रमनामाचें भजन तें मात्र आनंदयुक्त होउनकर म्हणजे त्यायोगानें सर्व इच्छा पूर्ण होतील. भगवन्नाम पातकांचा नाश करणारें आहे, याविषयीं ह्मटलें आहे. ॥श्लोक॥ नाम्नोऽस्ति यावती शक्तिः पापनिर्दलने हरेः॥ तावत्कर्तुं न शक्नोति पातकं पातकी नरः॥२॥ अर्थ-हरिनामांत पातकांचा नाश करण्याविषयीं जितकी शक्ति आहे तितकी पापी लोकांस पातक करण्याविषयीं शक्ति नाहीं यावप्रमाणें वामन पंडितही ह्मणतात॥श्लोक॥ नकळतां पद अग्निवरी पडे॥ नकरि दाह असें नकधीं घडे॥ अजितनाम वदो भलत्यामिषें॥ सकळ पातक भस्म करीतसे॥१॥ अर्थ-अग्नीवर नकळत जरी पाऊल पडलें तरी तो जाळीत नाहीं, असें कधींही होत नाहीं. याप्रमाणें अजित जो परमेश्वर त्याचें नाम कोणत्याही मिषानें जरी मनुष्यानें घेतलें तरी तें सर्व पातकांचा नाश करतेंच. याविषयीं कवि म्हणतात॥श्लोक॥ वनेचरा मो वसुचाहरामो नदीस्तरामो न भयंस्मरामः॥ इतिब्रुवंतोऽपि वने किराता मुक्तिंगता रामपदानुषंगात्॥१॥ अर्थ-कोणीएक किरात ह्मणजे भिल्ल लोक हे आपआपल्यांत आपल्या कर्माचा अनुवाद करीत असतां असें म्हणूं लागले कीं, "वयं वनेचरामः" आम्ही वनांत फिरतों. "वसुच आहरामः" लोकांचें द्रव्य हरण करतों. तसेंच "नदीः तरामः" नद्या उल्लंघन करतों. परंतु "भयं न स्मरामः" कधींच भयाचें स्मरणही करीत नाहीं. कवि म्हणतात. याप्रमाणें हें भाषण आपल्या निंद्य कर्माची प्रौढी दाखविण्याकरितां जरी ते भिल्ल करीत होते तरी प्रतिवाक्यांत रामः या नामाचा आनुषंगिक (सहज) उच्चार होत गेला. या कारणानें ते किरात मुक्तिप्रत प्राप्त झाले. याकरितां सर्व पाप हारक अशा हरिनामाचा उच्चार सर्व काळ करीत असावें अशा अभिप्रायानें रंगनाथस्वामी म्हणतात॥ सदा श्री हरीचें नाम ०॥ आतां कोणीं म्हणेल कीं वर्णाश्रमोदित नित्यनैमित्तिक कर्मे करून चित्तशुद्धिद्वारा आत्मज्ञान संपादन केल्यानें मोक्ष प्राप्ति होते येथें नामाचें काय प्रयोजन आहे, कारण रामचंद्राची लक्ष्मणास उक्ति

१ ज्याचा महिमा कधींही कमी होत नाहीं.

आहे ॥श्लोक॥ आदौ स्ववर्णाश्रमवर्णिताः क्रियाः कृत्वा समासादितशुद्धमानसः॥ समाप्य तत्पूर्वमुपात्तसाधनः समाश्रयेत्सद्गुरुमात्मलब्धये॥४॥ ॥अर्थ– आरंभीं आपल्या वर्णाश्रमास उक्त जीं कर्में तीं करून चित्तशुद्धि संपादन करावी. नंतर शमदमादि साधनें संपादन करून कर्मांची समाप्ती करावी. मग आत्मज्ञानाकरितां सद्गुरूचा आश्रय करावा॥४॥ तर निरर्थक नामस्मरण कशास पाहिजे असें म्हटल्यास याविषयीं समाधान यांतच आहे. रामानीं कर्माची संपूर्णता करावी म्हणून सांगितलें आहे. संपूर्णता तर भगवन्नामानेंच होते याविषयीं स्मृतिवाक्य आहे. ॥श्लोक॥ यस्य स्मृत्या च नामोक्त्या तपोयज्ञक्रियादिषु॥ न्यूनं संपूर्णतां याति सद्यो वंदे तमच्युतम्॥५॥ याचा अर्थ वामनपंडितांनीं केला आहे.॥श्लोक॥ वसंततिलका॥ ज्याच्या स्मृतीकरुनि आणि तसेंच नामें॥ जें न्यून तेंहि परिपूर्णपणासि नेमें॥ पावे तया करिन वंदन अच्युतातें॥ ऐसें रहस्य पहिल्यांत निरूपिजेतें॥६॥ अर्थ–तर सर्व कर्मांची पूर्णता करणारें भगवन्नामच आहे. कर्म मंत्र तंत्र इत्यादिकांनीं व्यंग असलें तरी ईश्वराच्या नामसंकीर्तनानें पूर्ण होतें. याकरितां रामचंद्रानीं कर्मसमाप्तीविषयीं जें सांगितलें त्यावरूनच नामस्मरणाही सांगितलेंच. कारण नामस्मरणावांचून कर्मांची समाप्तीच नाहीं. याविषयीं एका कवीनें म्हटलें आहे ॥श्लोक॥ द्व्यर्थ॥ देव स्मृतात्पन्नगराट्समूहेन त्विंद्रवज्रोपमितां तवाख्यां॥ येन द्वयं हि प्रथमं तथांते तां मुच्चरामो जगरूपदिष्टां॥७॥ अर्थ– हे देवा, तुझें नाम हें पातकरूपी पर्वताच्या समुदायाचेठायीं इंद्रवज्राप्रमाणें आहे. म्हणजे पातकांचा नाश करणारें आहे. म्हणून आम्हीं कर्माच्या आरंभीं व शेवटीं गुरूनीं उपदेशकेल्याप्रमाणें त्या तुझ्या नामाचा उच्चार करतों. यद्वा पन्नगराट् म्हणजे पिंगल नाग त्याच्या छंदःशास्त्रांत जी इंद्रवज्रा (एकवृत्त) त्याप्रमाणें तुझें नाम आहे. ती कशी आहे. यत्तद्द्वयं० जी दोन तगण प्रथम धारण करिते. आणि पुढें ज व दोन गुरु जींत सांगितले आहेत ७ एवंच कर्मांतील न्यूनता पूर्ण करणारें आणि चित्तांतील सर्व पापमळाचा नाश करणारें एक भगवन्नामच आहे. याकरितां निरंतर भगव-

न्नामोच्चार कल्याणेच्छु पुरुषांनीं करावा . याविषयीं मोरोपंत म्हणतात ॥ केकावली ॥ तुझें कुशलनाम हें मन हळू हळू आकळी ॥ दुरत्यय असा महा खळहि यास भी हा कळी ॥ हरी व्यसन पाप हें बहुक शास काया धवा ॥ परी त्वरित भेटवी तुजचि योगमायाधवा ॥ ८ ॥ अर्थ – हे परमेश्वरा, हें आमचें मन हळू हळू जर तुझें नामग्रहण करील तर महा दुरत्यय खळ जो कळी तोही यांत शिरण्यास भय पावेल . हें नाम सर्व दुःखें व तन्मूलभूत पापें यांचा नाश करितें . फार कशाला . हे योगमायाधवा, योगमायेस नियमन करणाऱ्या प्रभो, हें तुझें नाम प्रल्हादाप्रमाणें सर्वांस तुझें दर्शन करवितें . म्हणून रंगनाथ स्वामी म्हणतात ॥ सदा श्रीहरिचें नाम० ॥ आतां श्रवणमननादि ज्ञानसाधनें किंवा प्राणायामादि योगसाधनें त्यांतही भगवन्नामस्मरण पाहिजेच ॥ भगवन्नाम म्ह० रामकृष्णा-इत्यादि अवतार संकेतच नव्हे तर आत्मा ब्रह्म ॐ तत्सत् इत्यादि सर्व भगवन्नामेंच होत . याविषयीं गीतेंत श्रीकृष्णाची उक्ति आहे . ॥ श्लोक ॥ ओंतत्सदिति निर्देशो ब्रह्मणस्त्रिविधः स्मृतः ॥ ब्राह्मणास्तेन वेदाश्च यज्ञाश्च विहिताः पुरा ॥ ९ ॥ अर्थ – ॐ, तत् आणि सत् हा तीन प्रकारचा निर्देश (नाम) ब्रह्मवस्तूचाच आहे म्हणून त्या त्रिविध निर्देशानें ब्राह्मण, वेद, आणि यज्ञ हे प्रवृत्त झाले आहेत . याविषयीं ज्ञानेश्वर म्हणतात ॥ ओंवी ॥ तें कीर अनाम अजाति ॥ परि अविद्यावर्गाचिये राती ॥ माजी ओळखावया श्रुती ॥ खूण केली ॥ १ ॥ उपजलिया बाळकासी ॥ नांव नाहीं तयापाशीं ॥ ठेविलेनी नामेसी ॥ ओ देत उठी ॥ ॥ २ ॥ कष्टले संसारशिणें ॥ जे देवा येती गाऱ्हाणें ॥ तया ओ दे नांवें जेणें ॥ तो संकेतु हा ॥ ३ ॥ ब्रह्माचा अबोला फिटावा ॥ अद्वैतलें तो भेटावा ॥ ऐसा मंत्र देखिला कणवा ॥ वेदें बापें ॥ ४ ॥ तरी या नामींचीं अक्षरें तिन्ही ॥ कर्मा आदि मध्य निदानीं ॥ प्रयोजावीं पैं स्थानीं ॥ इहींचि तिहीं ॥ ५ ॥ हेंचि एकी हातवटी ॥ घेऊनि हन किरीटी ॥ आले ब्रह्मविद भेटी ॥ ब्रह्माचिये ॥ ६ ॥ तात्पर्य – ब्रह्मज्ञान किंवा योगाभ्यास यांत ओंका-

---

१ खरोखर. २ अज्ञानसमूहाच्या. ३ उठतो

शदि भगवन्नामानुसंधानावांचून कृतकृत्यता होत नाहीं. याकरितां सर्व साधनांचें सार हेंच कीं, आपण कोणत्याही अवस्थेंत कोणत्याही व्यापारांत असलों तरी हरिनामाचें अनुसंधान अंतःकरणांत असावें म्हणजे त्यायोगानें अनायासें करून कृतार्थता होते. कारण जगदंतर्यामी जो ईश्वर तो त्या नामनिदिध्यासामुळें आपले हृदयांतच स्फुरद्रूप होतो. मग अर्थातच स्वानंदसमुद्रांत निरंतर अवगाहन होतें या आशयानें परम दयालु रंगनाथस्वामी जीवांस उपदेश करतात॥ सदाश्रीहरि०॥ पुंडलीकवरदे हरिविठ्ठल॥ पार्वतीपते हरहरमहादेव॥ जानकीजीवनस्मरण॥ जयजयराम॥ याप्रमाणें भगवन्नामाचा निरंतर निदिध्यास केला असतां सर्व पुरुषार्थ प्राप्त होतात. महत्संकटें जरी आलीं असलीं तरी निवारण होतात. पहा महिषासुर किती प्रबळ झाला होता आणि त्यानें देवांनां अति त्रास दिला होता. परंतु भगवत्स्मरणानें त्यांचें तें संकट क्षणांत निवारण झालें याविषयीं कवि देवीप्रादुर्भावचरित निरूपण करितात.

अथ देवीप्रादुर्भावचरितं प्रारभ्यते.

श्लोक॥ स्रग्धरा॥ पूर्वी देवासुरांचा प्रखर समर जो जाहला कीं शतार्द्धे॥ होता जेथें सुरांचा अधिपसुरचमूमाजि तो नाथ शद्धें॥ दैत्यांचा माहिषाख्य प्रभु बल जलधी त्यांत दैत्यानुगानीं॥ जिंकूनी देवसेना स्वपतिस दिधला तोष रंभादिगानीं॥ १॥ आर्या॥ समरीं असुर पराजित अमरांसह अमरपति पितामहतें॥ जाति हरिहरांसन्निध निश्प्रभ जे शत्रुनीं पितामहतें॥ २॥ कथिति सविस्तर महिषासुरचेष्टित ते मुरांधकरिपूंस॥ समरजित अमरमानी किंकरन कथीं सुरांध कारिपूस॥ ३॥ सूर्येंद्र मारुतानल चंद्र वरुण यम सुरस्वाधिकारातें॥ महिष हरी हरिहर हो नहशता तसि न बाधिकारातें॥ ४॥ सकळाधिकार चाळवि आपण हांकून लोक पाळांसी॥ मनुजापरि अवनीवरि फिरणें ये आमुच्या कपाळासी॥ ५॥ श्लोक॥ द्रुतविलंबित॥ कथियले महिषासु-

---

१ शंभरवर्षे. २ ब्रह्मदेव. ३ तेज. ४ हरिहरांस.

रक्षोपिता, शरणपायचि हे अति कष्टता ॥ अजि करा सुविचार वधा खला ॥ जि णुनि निर्जर जो बहु तोखला ॥ ६ ॥ भुजंगप्रयात ॥ असी आयकूनी बहू दीन वाणी ॥ धरी रोषचित्तीं हरी शूलपाणी ॥ तदा भ्रूयुगें वक्रवल्कें ज- यांचीं ॥ अती उग्र हो लक्षणें हीं जयाचीं ॥ ७ ॥ आर्या ॥ तें अति कुपि- त हरीच्या वदनांतुनि तेविं शिवमुखांतून ॥ तेजमिषें क्रोधनिघे कींगे- ला दैत्य फार मातून ॥ ८ ॥ तेसे ब्रह्मेंद्रादिक सकल विबुध देहजन्य तेज निघे ॥ जाणों महिष वधार्थचि तेजोमय अमरवृंद तें जंनि घे ॥ ९ ॥ ना- र्याकृति एकवटुनि तें दिसलें ज्वलित पर्वतापरितें ॥ झालें अरिनाशो- द्यत सुरहृदय त्यजनि सर्व ताप रितें ॥ १० ॥ जें शांभु तेज तेणें सुख यास्यें कचहि बाहु हरि तेजें ॥ चांद्रें कुचयुग झालें ऐंद्रें कटि हरिमदा- सि हरितेजे ॥ ११ ॥ जंघोरू वरुणाच्या तेजें निपजे नितंब जगतीच्या ॥ चरणहि विरंचि तेजें चरणांगुलि रविमहेंचि मग तीच्या ॥ १२ ॥ वसुतेजें हस्तांगुलि कौबेरें नासिकाहि दंत तिचे ॥ घडले प्रजापतिमहें नयनत्र- य पावकांश संततिचें ॥ १३ ॥ संध्या द्युतिनें भ्रुकुटि श्रवण समीरणमह प्रभवतीचे ॥ यापरि अन्यावयवहि झाले इतरांश जन्य भवतीचे ॥ १४ ॥ श्लोक ॥ द्रुतविलं० ॥ सकल तेजसमुद्भव ते शिवा ॥ बघुनि भाविनि भाविमनें शिवा ॥ शिव तिला मग शूलहि दे करीं ॥ निजरथांगज चक्रत- सें हरी ॥ १५ ॥ वरुण शंख हुताशन शक्ति ला ॥ पवन चापहि तूणहि दे तिला ॥ पविसुराधिप देइ तदा नदा ॥ तसिच घांट भयंकर दानवा ॥ १६ ॥ रथोद्धता ॥ धर्म दंड निरखून कालिका ॥ दक्ष देत निज अक्षमालि- का ॥ ब्रह्मदेवहि कमंडलुत्वरें ॥ देखी तनुसि कांति मंत्वरे ॥ १७ ॥ वसं- ततिलका ॥ देखड्ग काल तिस निर्मल चर्म हातें ॥ क्षीराबुधी विमल हार नवांबरातें ॥ चूडामणी कटक कुंडल केयुरातें ॥ दे अर्धचंद्र पद कांसह नूपुरातें ॥ १८ ॥ दे मुद्रिकामणिमया तिस विश्वकर्मा ॥ अस्त्रें अनेक परशूहि अभेद्य वर्मा ॥ अम्लान जीस कुसुमें नवमालिकाही

---

१ जन्म. २ केश. ३ कटिपश्चाद्भाग. ४ तेजें. ५ देवीचे. ६ कल्याणास. ७ स्वचक्रोत्पन्न. ८ भाला. ९ वज्र. १० तेजस्वीपणा. ११ ढाल. १२ कवच.

देसिंधुपंकज असें अतिरम्य पाहीं ॥१९॥ आर्या ॥हिमनगसिंहमणि-
हिते धनद सुरा पूर्ण पानपात्रातें ॥ शेषहि अहिमणि माला दे चक्रचिहो-
य दान पात्रा ते ॥ २०॥ यापरि आयुध भूषण-दानें तिस दानवारि मानव
ती॥ तंव तीव्र अट्टहासें गर्जे अंबर भरूनि मानवती॥२१॥अंबुधिउच्चंब
ळति तें कांपति भूगिरिन शक्ति लोकांतें ॥ जय म्हणति मुदित सुरमु-
नि तीतें स्तविति त्यजुनि शोकातें ॥२२॥ घनाक्षरी ॥ असा होय अ-
ट्टहास ॥ गमे दानवांस त्रास ॥ जवें घेती आयुधांस ॥ मुखें श्वास सो-
डिती ॥२३॥म्हणे तैं च दैत्यराय॥ महिष कोपें हें काय॥ शब्दपथें स-
बळ जाय॥ जेथें माय जगाची ॥२४॥ दिंडी ॥ चरणभारें वसुमती
कांपताहे॥ मुकुट कोटी अंबरा टोंचताहे ॥ धनुःशब्दें पाताल तल-
क्षोभे ॥ दिशाव्यापुनि भुजशतीं सती शोभे ॥२५॥ जिचें लोकत्रय
भरुनि तेज आहे॥ तया देवीतें दैत्य पाहताहे ॥ होय देवीसह स-
मर दानवाचें ॥ शस्त्र अस्त्रें चमकती नभीं साचे ॥२६॥ आर्या ॥म-
हिषासुर सेनापति चिक्षुर चतुरंगसहित चामर हो ॥ षष्टिसहस्र
रथ्यांसह युद्ध करी तो उदग्र पामर हो ॥२७॥ अयुतसहस्र बलां
सह वेदीं समरीं महा हनुतिला हो॥ कोट्यर्ध चमूसह ये असिलो-
मापरि न योग्य नुतिला हो ॥२८॥ धांवे बाष्कळ बाष्कल अयुतें
घेउनि साहशें कटकें ॥ रथ कोटिसह बिडालहि पवि भेदायास सा-
हसें कटकें ॥२९॥ यापरि अयुतावधि किति नागीं तुरगीं किती र-
थावरि ते ॥ भट झटुनि कटुनि देवी सह झाले समरिं यमपथावरि-
ते ॥३०॥ शतकोटि दंति रथ हय नियुतसहित दितिजराज महिष
खरा॥ मृगराजवाहिनीपरि मनिंनगणी त्या महाज महिष खरा॥
॥३१॥ किति भिंदिपाल तोमर पट्टिश किति शक्ति पाश मुशलांतें
॥ परशूर परशु हाणिति परि उच्छेदी क्षणांत कुशला ते ॥३२॥ ली-
लेनें असुरबळीं सोडी शस्त्रास्त्रजाल माय नभी ॥ असुरहि वर्षति

१ मान्य अशी देवी. २ हर्षित. ३ स्तवीला. ४ दहा हजार. ५ वज्र. ६ हातांतील कड्यानें.
७ गजांवर. ८ वीर. ९ लक्ष. १० बोकड. ११ गोफणगुंडा.

निजवरि तो शरसमुदाय काय माय नभीं ॥ ३३ ॥ मग अति कुपित मृगाधिप झाडुनियां मान असुर सेनाशी ॥ झगटे वनीं दव तसा दनुज वरांचे हि असुरसेनाशी ॥ ३४ ॥ श्लोक ॥ स्वागता ॥ झुंजतां तुमुल दैत्य कदंबा ॥ श्वाससोडि समरीं जगदंबा ॥ होति ते गण सहस्र वरीती ॥ युद्धरीति बघतांचि वरीती ॥ ३५ ॥ भिंडिपाल परशू किति पट्टे ॥ घेति देति असुरां रणिं रट्टे ॥ वाजवूनि पटहादिक हट्टें ॥ पाडिती किति कराग्रति घट्टे ॥ ३६ ॥ इंद्रवज्रा ॥ देवी त्रिशूलें बहु दानवांतें ॥ मारी किती शक्तिगदानिपातें ॥ खड्गप्रहारें किति छिन्न केले ॥ घंटास्वनें मोहित अन्य ठेले ॥ ३७ ॥ वसंत० ॥ आकर्षिले किति क घालुनि पाश कंठीं ॥ ओकीत रक्त मुशलाहत काळकंठी ॥ कोणी,शरींच खिळिले मरती रणीं ते ॥ कित्येक पाडुनिच अद्भुतकारिणी ते ॥ ३८ ॥ शार्दूलविक्रीडित ॥ कोणाचें शिर कंठ बाहु हि तसे छेदी स्वयें अंबिका ॥ दैत्यांचे किति पीनें देह चिरिते मध्यें जशा तुंबिका ॥ बाहूएकपदाक्षिकर्ण हि तसे खंडें अशीं तो किती ॥ खड्गानें करि तें कबंध उठती शस्त्रां किती फेंकिती ॥ ३९ ॥ आर्या ॥ जेथें अति तुमुल असंहाय महा युद्ध तें दिनीं वारे ॥ पतित गजाश्व शवांहीं दुर्गम अत्यन्य मेदिनी वाटे ॥ ४० ॥ असुरगजाश्वतनूद्भव शोणित पूरा नद्या शतावधि त्या ॥ दुर्गा वाहवि न मिती तें ज्यांते रिपुचमू शतावधि त्या ॥ ४१ ॥ तो सिंह हि अति दारुण गर्जे झाडी स्वकेसरां वेगें ॥ ते गण हि म्हणति करितो क्षणरणतां कालिके सरावें गे ॥ ४२ ॥ प्रमथांचा असुरांचा तें चित्रप्रद महा समर जाला ॥ प्रमथगणीं कुसुमांतें पाहुनियां वर्षती अमर ज्याला ॥ ॥ ४३ ॥ श्लोक ॥ स्वागता ॥ जर्जरा सकळ दानवसेना ॥ अंतरीं समर धैर्य वसेना ॥ सैन्यरक्ष मग चिक्षुर धांवे ॥ अंबिके समरिं भावि वधावें ॥ ४४ ॥ वर्षला शरसमुच्चय तीनें ॥ तें गणी श्रम न लेश हि नीते ॥ मेरु जेवि न गणी जलधारा ॥ अंबिका शरतसे अवधारा ॥ ४५ ॥ आर्या ॥ चिक्षुरशर जगदंबा छेदुनियां सहज तद्रथा वाजी ॥ वाहनि त्यांसह सारथि वधितो विक्रम किती कथा वाजी ॥ ४६ ॥ छेदुनि चापध्वज हीं.

---

१ प्राण. २ वीररसानें. ३ समूहास. ४ पुष्ट. ५ गणांचा. ६ आश्चर्यकारक.

सर्व शरीरास निशित शर जाली ॥ विंधूकरुनि रणरंगीं निजविक्रम तीव्र दाविती जाली ॥ ४७ ॥ यापरि विरथ विधन्वा व्यश्व विसारथि धरूनि तलवारी ॥ कालाहूतचि धांवे देवीवरि कोण त्या इतर वारी ॥ ४८ ॥ हरिनें असुर असीनें शिरिं हाणुनि देविच्याहि सव्य भुजा ॥ खड्गप्रहार कुरिखल झडपी जेसा पतंग हव्य भुजा ॥ ४९ ॥ श्लोक ॥ इंद्रवज्रा ॥ तो खड्ग देवी भुज पावला जों ॥ तों भंगला तें खळ कां न लाजो ॥ कोपें महाशूल झुगारि तीतें ॥ जेसूर्य बिंबापरि हे रितीनें ॥ ५० ॥ माल्यभारा ॥ निजशूल तयावरी शिवा हे ॥ तथि सोडी निजशक्तिच्या प्रवाहें ॥ शतधा करि शूल ही चुरानें ॥ अरिधाडी शमनाचिया पुरातें ॥ ५१ ॥ दिंडी ॥ असाचि क्षुर मारितां चामरासी ॥ युद्ध वांच्छा उपजली पामरासी ॥ गजारूढचि धांवला महाशक्ति ॥ शक्ति लक्षुनि तो सोडि पहा शक्ति ॥ शक्ति दुर्गा हुंकार जवें पाडी ॥ धरेचा मग शूल तिला धाडी ॥ शरें तोडी अंबिका केसरी तो ॥ नवल वाटे या विक्रमा करी तो ॥ ५२ ॥ गंडभित्तीव रि चढुनि तो गजाचे ॥ करी असुरांसह युद्ध हरिभुजांचे ॥ असे झुंजति केसरी असुर साचे ॥ धरे उतरुनि रण करिति समरसाचें ॥ ५३ ॥ पुढें हरिनें उड्डाण करुनि हातें ॥ चामराचें शिर छेदिलें पहा तें ॥ शिलाद्रुमहीं हाणून उदग्रातें ॥ रणीं अंबा वधि वीर्य समग्रातें ॥ ५४ ॥ श्लोक ॥ वळूनी हदा मुष्टि हाणी कराला ॥ करी दंश दंतीं वधी त्या कराला ॥ गदेच्या प्रहारीं तया उद्धतातें ॥ करी चूर्ण अंबा रणीं उद्धतानें ॥ ५५ ॥ वधी भिंदिपालें व त्या बाष्कलातें ॥ शरीं ताम्रका अंधका बाष्कलातें ॥ महाहानु उग्राननां उग्रवीर्या ॥ त्रिनेत्रा त्रिशूलें वधी उग्रवीर्या ॥ ५६ ॥ आर्या ॥ दुर्धर दुर्मुख दनुजा शर जालें अति बळा बिडालातें ॥ छेदी सहज असीनें हरि वहना काय भी बिडालातें ॥ ५७ ॥ ऐसें क्षीण निज बळ प्रेक्षुनियां महिष फार रागावे ॥ जें नाम तीच आकृति धरि मग तच्चरित कायसांगावें ॥ ५८ ॥ कोणा मुख प्रहारें कोणास खुरीं करी विदारण हो ॥ कोणासि लांगुलें करि शृंगांनीं त्या गणीं न दारण हो ॥ ५९ ॥ कितिवे-

---

१ पराक्रम. २ अश्वरहित. ३ अनीला. ४ यमाच्या. ५ देवी. ६ मांजरास. ७ शेपूट.

गें किति नादें भ्रमणें श्वासेंचि किति गणासरणीं॥ यापरिसकळप्रमथां मथन करी महिष करूनि बहुसरणी॥६०॥ मग सिंहास बधाया धांवेजें महिष तो विलज्जरणीं॥ तें कोप अंबिकेला ये कीं अति दुःसहाचि हे करणी॥६१॥ श्लोक ॥रथोद्धता॥ तोहि माहिषमदेंचि मातला॥ जोरखुरीं करित चूर्ण भूतला॥ शृंगिं शैल उचली अहो बळें॥ लांगुळें जलनिधी उचंबळे॥६१॥ वसंततिलका॥ शृंगें करूनि गगनीं घन भिन्न होती॥ श्वासें किती द्रुम उडोनि न भास जाती॥ ऐसा मदांध महिषासुर ये हरीनें॥ मारावया मति तयासि शिवा धरीते॥६२॥ स्वागता॥ पाश घालुनि तया धरिमाय॥ तोंचि तो त्यजुनि माहिष काय॥ होय सिंह तयिं पूर्ण रुषानें॥ मारिलें निनिरखी पुरुषातें॥६३॥ खड्गचर्म धरल्या पुरुषासी॥ अंबिका निजशरीं जंव ग्रासी॥ तें चि होउनि महागज राहे॥ ओढुनी हरिस गर्जत आहे॥६४॥ शालिनीवृत्त॥ शुंडेनें जों ओढि सिंहासनीचा॥ देवी पाहे रूढ सिंहासनींच॥ छेदी खड्गें सोंडती आलियाची॥ तों तो घेई आकृती हालियाची॥६५॥ त्रैलोक्यातें तो खल त्रास भारी॥ देवी सर्वांत्या गणांसी निवारी॥ तें पाहूनी क्रुद्ध ते लोकमाता॥ मद्यप्राशी शालिनी शत्रुघाता॥६६॥ द्रुतवि०॥ अरुणनेत्र सुघूर्णित दीसती॥ पिउनि पान अति स्फुट हांसती॥ महिषही स्वमदें करि गर्जना॥ उपजवी भय तें सकळा जनां॥६७॥ स्वागता॥ रोउनी महिं तो निजशृंगें॥ ऊपडोनिहि महागिरिशृंगें॥ चंडिकेवरि झुगारि बळानें॥ नाशिलें अमित तीस खळानें॥६८॥ बाण सोडुनि तदा जगदंबा॥ चूर्ण त्याहि करि शैलकदंबा॥ मद्यघूर्ण नयनाचि स्फुरातें॥ पीत त्या रणि वदे असुरातें॥६९॥ सवाई॥ गर्जन तर्जन सर्व करी क्षण जोंवरि पीत असें मदिरा मी॥ मूढमते तुज या रणिं मी वधिं निर्जर गर्जति तें स्फुरधामीं॥ वा बरि [illegible] त्या असुरा वरि देवि चढे पद ठेउनि कंठीं॥ दानव तें पदभार [illegible] पळाहि रुगासम कंठीं॥७०॥ आर्या॥ पाहे तिच्या पदांतुनि माहिष रूपा या निघे मुखांतून॥ अर्धोद्गता ह्मणे ती भजसी आतां जगत्सुखांतून॥७१॥ बाहेरि आंत अर्धा, करितो स्पर्धा धरूनि समराशी॥ छेदुनि

---

१ फद्दमार्ग. २ देवी.

असिनें मूर्धा देवी देतैं प्रमोद अमराशीं ॥ ७२ ॥ महिष पडे तैं हाहाकार करुनि असुर सकळ पळतीच ॥ पळतीच एक समरीं मृतशेष द्रुत पुन्हां न वळतीच ॥ ७३ ॥ स्तविती मग मुदित विबुध जें आर्याचरित वासवा सहित ॥ गंधर्व गाति अमरीं नाचति बलि देति आसवासहित ॥ ७४ ॥ **पद** ॥ तारि मला जगदंब ॥ दुर्गेता० ॥ ध्रु० ॥ त्वच्चरणाविण देवि नसे मज ॥ अन्यजगीं अवलंब ॥ दुर्गेता० ॥ १ ॥ तनुभद महिष मला छळि निशिदिनिं ॥ सोडवि न करिं विलंब ॥ दुर्गेता० ॥ २ ॥ अंब तुझ्या चरणांबुजिं रुंजो ॥ वामनमन रोलंब ॥ दुर्गेता० ॥ ३ ॥ **श्लोक** ॥ द्रुतविलंबि० ॥ त्रिपुरसुंदरिच्या चरणांबुजा ॥ नमुनि आठवुनी वदनांबुजा ॥ त्रिविधताप शमास्तव जो महा ॥ ग्रथिशिवाजय वामन नाम हा ॥ १ ॥ एवंच देवीनें महिषासुराचा नाश करून सर्व देवानां अपरिमित सुख दिलें. त्यांचे सर्व अधिकार महिषासुरानें हरण केलेले त्यांस देऊन स्वर्गवासाचे भोग पुनः दिले. याचें कारण इतकेंच कीं, ते सर्व देव अंतःकरणानें हरिहरांसशरणागत होऊन वाणीनें त्यांचें नामगायन करून महिषासुर दत्त दुःख निवेदन करिते झाले. म्हणून हरिहरांच्या देवपक्षपातमूलक रोषाच्या तेजापासून तसेंच अन्य देवांच्याही क्रोधतेजापासून भगवती प्रगट झाली. त्यामुळें अनिष्टपरिहार आणि इष्टप्राप्ति हीं दोन्हीं फळें देवांस प्राप्त झालीं. तसेंच जे अनन्यशरण होऊन भगवन्नामस्मरण अखंड करतात त्यांच्या अंतःकरणांत भक्तपक्षपातजन्य भगवत्तेजापासून विद्याशक्तीचा उदय होऊन महिषरूप देहाभिमानजनित संसार दुःखाचा ती नाश करत्ये. याकरितां रंगनाथस्वामी म्हणतात. बापानो, नित्य दुःखरहित होऊन स्वानंदसमुद्रांत निमग्न असावें, अशी इच्छा असल्यास हें करीत जाकीं, – सदा श्रीहरिचें नाम मुखीं गात जा ॥ **आरती देवीची** ॥ दुर्गे दुर्घटभारी तुजविण संसारीं ॥ अनाथनाथे अंबे करुणाविस्तारीं ॥ वारीं वारीं जन्ममरणातें वारीं ॥ हारी पडलों आतां संकट निवारीं ॥ १ ॥ जयदेवी जयदेवी महिषासुरमथिनी ॥ सुरवर ईश्वरवरदे तारकसंजिवनी ॥ जय

---

१ भ्रमर.

देवीजयदेवी महिषासुरमथनी॥ सुरवरईश्वरवरदे तारक संजिवनी॥ ध्रु० त्रिभुवनभुवनीं पाहतां तुज ऐसी नाहीं॥ चारी श्रमले परंतु न बोलवे कांहीं॥ साही विवाद करितां पडले प्रवाहीं॥ ते तूं भक्तांलागीं पावसिल वलाहीं॥२॥ जयदेवी०॥ प्रसन्नवदने प्रसन्न होसी निजदासा॥ क्लेशापासुनि सोडीं तोडीं भवपाशा॥ अंबे तुजवांचून कोण पुरविल आशा॥ नरहरि तल्लिन झाला पदपंकजलेशा॥३॥ जयदेवी०॥ कायेन वाचा मनसेंद्रियैर्वा बुद्ध्या त्मना वानुसृतस्वभावात्॥ करोमि यद्यत्सकलंपरस्मैनारायणायेति समर्पयेतत्॥ अच्युतं केशवं रामनारायणं कृष्णदामोदरं वासुदेवं भजे॥ श्रीधरं माधवं गोपिकावल्लभं जानकीनायकं रामचंद्रं भजे॥ पालय पालय मां जगदंब॥ दीनमनाथ दयासरिदंब॥ इति भजनं॥ पुंडलीकवरदे हरिविठ्ठल॥ पार्वतीपते हरहर महादेव॥ जानकीजीवनस्मरण॥ जयजयराम॥ जगज्जननीकीजय॥ इति श्रीदेवीचरितं समाप्तम्॥ ॥श्रीमज्जगदंबार्पणमस्तु॥ ॥ ॥

कथा १०वी.

पूर्वरंगनिरूपणम्.

श्रीमन्महागणाधिपतयेनमः॥ इत्यादिनमनं॥ विठाबाइ माउली॥ दयाकरि विठाबाई माउली॥ इति भजनं॥ पुंडलीकवरदे हरिविठ्ठल॥ पार्वतीपते हरहरमहादेव॥ सीताकांतस्मरण॥ जयजयराम॥ अभंग ॥ गोकुळींच्या सुखा॥ अंतपार नाहीं लेखा॥ ॥ध्रु०॥ बाळकृष्णानंदाघरीं॥ आनंदल्या नरनारी॥१॥ गुढिया तोरणें॥ करिती कथा गाती गाणें ॥२॥ तुका म्हणे छंदें॥ मनमोहिलें गोविंदें॥३॥ अभंग झाल्यावर ध्रुवपद म्हणून पुनः पुंडलीकवरदे हरिविठ्ठल॥ पार्वतीपते हरहरमहादेव॥ सीताकांतस्मरण॥ जयजयराम॥ आदौ कीर्तनारंभीं भगवद्भक्तचूडामणि तुकारामाख्य साधु गोकुलवासी लोकांचें महाभाग्य वर्णन करितात॥ गोकुळींच्या०॥ गोकुळांत वास करणारे जे गोप गोपी यांचें जें सुखतें अवर्णनीय आहे. कारण इतर जीं सुखें आहेत त्यानां उत्तरक्षणीं नाश आहे, व इयत्ता आहे. आणि गोकुळवासी लोकां-

त्या सुखाला अंत व पार नाहीं म्हणून म्हणतात. ॥ अंतपार ना० ॥ या विषयीं भागवतांत दशमस्कंधीं ब्रह्मदेवाची उक्ति आहे ॥ श्लोक ॥ तद्भूरिभाग्यमिह जन्म किमप्यटव्यां यद्गोकुलेऽपि कतमांघ्रिरजोभिषेकं ॥ यज्जीवितं तु निखिलं भगवान्मुकुंदस्त्वद्यापि यत्पदरजः श्रुतिमृग्यमेव ॥ १ ॥ अर्थ — ब्रह्मदेव म्हणतात. हे श्रीकृष्णा, गोकुळांत किंवा जवळ एखादे अरण्यांत वल्लीचें किंवा तृणाचें जन्म प्राप्त होणें हें महद्भाग्य होय. कारण ज्यांत गोकुळवासी लोकांपैकीं कोणाचे तरी चरणरज मस्तकावर पडेल. तुह्मी म्हणाल कीं, गोकुळवासी लोकांच्या रजाचें इतकें काय माहात्म्य आहे? तर (यज्जीवितं०) ज्याचे चरणरज अद्यापी सर्व वेदशोधितच आहेत, परंतु त्यांस प्राप्त होत नाहीं. असा जो भगवान् षड्गुणैश्वर्यसंपन्न मुकुंद तोच ज्यांचें सर्व जीवन आहे. म्हणून त्या गोकुळांतील लोकांच्या चरणधुळीचा अभिषेक ज्या तृणादि जन्मांत आपल्याला होईल तसें जन्म प्राप्त होणें महद्भाग्य होय. यांत संशय नाहीं. शुकाचार्यही म्हणतात ॥ श्लोक ॥ अहो भाग्यमहो भाग्यं नंदगोपव्रजौकसां ॥ यन्मित्रं परमानंदं पूर्णं ब्रह्म सनातनम् ॥ २ ॥ अर्थ — नंदगोप आणि इतरही गोकुळवासी जे लोक आहेत त्यांचें भाग्य मोठें आश्चर्यकारक आहे. कारण (यन्मित्रं०) परमानंदघन अविनाशी जें पूर्णब्रह्म श्रीकृष्ण हा ज्यांचा परममित्र आहे. हा आशय धरून तुकाराम म्हणतात. ॥ गोकुळींच्या सुखा० ॥ ब्रह्मस्तुतींत ब्रह्मदेव म्हणतात कीं, या गोपगोपींचा साक्षात् षड्गुणैश्वर्यसंपन्न भगवान् ही ऋणी आहे. मग त्यांचें भाग्य काय वर्णन करावें? ॥ श्लोक ॥ एषां घोषनिवासिनामुत भवान् किं देव रातेति नश्चेतो विश्वफलात् फलं त्वदपरं कुत्राप्ययन्मुह्यति ॥ सद्वेषादिव पूतनाऽपि सकुला त्वामेव देवापिता यद्धामार्थसुहृत्प्रियात्मतनयप्राणाशयास्त्वत्कृते ॥ अर्थ — हे देवा, श्रीकृष्णा, या गोकुळवासी लोकांना तूं काय फळ देशील? हा विचार करतांना आमचें मन सर्व ठिकाणीं फिरून शेवटीं मोहांत पडतें. कारण सर्व फळांत श्रेष्ठ फळ काय तें तूंच, मग तुजवांचून त्यांस देण्यासारखें कांहीं दुसरें फळ नाहीं. याकरितां त्यांचें

ऋण तुझ्यावर राहणार आहे. आपण म्हणाल त्यांनां मी आपलें सायुज्य दे-
ईन, आणि ऋणमुक्त होईन, तर त्यानेंही ऋण फिटणार नाहीं, कारण
पूतनाही साध्वीचा वेष मात्र धरून तुला मारण्याकरितां आली होती.
तिलाही तूं तिच्या स्तनांतील विष प्राशन करून सायुज्य मुक्ति दिली-
स. मग तीच जर गोपगोपींनां दिली तर त्यांत काय अधिक आहे?
आपण म्हणाल, त्यांच्या सर्व कुलांस व इष्टमित्रांसही सायुज्य मु-
क्ति देईन. तर पूतनेलाही तिच्या कुळासकट म्हणजे अघासुर बका-
सुर यांसहित मुक्त केलें. मग तसेंच गोपगोपींस केल्यांत कांहीं अधि-
क नाहीं. आतां आपण म्हणाल कीं, म्हणूनच मी त्यांच्या पुत्रादि रू-
पानें वागून त्यांस निरतिशय सुख देत आहे. तर ज्या गोपगोपींनीं आप-
लीं घरें, द्रव्य, इष्ट, मित्र, देह, पुत्र, प्राण आणि अंतःकरण हीं सर्व तु-
ला अर्पण केलीं आहेत. असें अकृत्रिम प्रेम ठेवणारे जे व्रजवासी त्यांस
आपण कपटानें पुत्रादि रूप होऊन सुख दिलें तरी त्यांच्या निर्मल व निर्हे-
तुक भक्तीचें ऋण फिटणार नाहीं. याकरितां हे भगवन् तुह्मीं सर्वथा त्यां-
चे ऋणी आहां. तात्पर्य—साक्षात् भगवान् जर ऋणी आहे तर त्यांचें
भाग्य व सुख काय वर्णन करावें? ह्मणून तुकाराम म्हणतात ॥ गोकु-
ळींच्या सुखा०॥ त्या गोकुळांत नंदगृहीं श्रीकृष्ण जन्मल्यामुळें ल-
क्ष्मीचें वास्तव्य घरोघरीं झालें. याविषयीं कवि म्हणतात ॥ आर्या ॥
नारायणएकस्मिन् नंदगृहे नंदनंदनो न्यवसत् ॥ निलये निलयेलक्ष्मी
र्गोष्ठे त्वंभोधिनंदिनी ववृधे ॥ ४ ॥ अर्थ ॥ गोकुळांत एका नंदाच्या घ-
रींच श्रीकृष्ण वास्तव्य करिता झाला. परंतु समुद्रकन्या जी लक्ष्मी
ती गृहागृहाचेठायीं वरचेवर वृद्धिंगत होत चालली आहे ॥ आर्या ॥
वामनपणीं अदितिला कौसल्येला नजें नृपाळपणीं ॥ तेंसुख गोपींला-
देशतदा दिवसांत देव बाळपणीं ॥ ५ ॥ अर्थ—पूर्वी वामनावतारांत अदितिला (देवमातेला)
किंवा रामावतारीं कौसल्येला जें सुख दिलें नाहीं तें सुख श्रीकृष्णानें बा-
ळपणीं ज्या यशोदेला दिवसांतून शंभर वेळां द्यावें. तिचें भाग्य किती
वर्णन करावें. याचप्रमाणें इतर गोपींनांही. नारायणांनीं अत्यंत सुख दि-
लें त्याचें वर्णन शेषासखुद्धां करतां येणार नाहीं. याविषयीं लीलाशुकम्ह

णतात ॥ ॥श्लोक॥ पुष्पिता० ॥ परमिमसुपदेशमाद्रियध्वंनि गमेवनेषुनितांतचाररिवन्नाः॥विचिनुत भवनेषु बल्लवीनामुपनिषदर्थ मुलूखले निबद्धं॥५॥अर्थ– कवि मुमुक्षुजनांस उद्देशून म्हणतात. बापानों, तुह्मी निगमवेद्य वस्तूचें ज्ञान व्हावें ह्मणून वेदहींच कोणीए- क वनें यांत अतिशय परिभ्रमण करून थकलेले आहां. याकरितां तु- ह्मांला एक अत्युत्कृष्ट उपदेश मी सांगतों. याचा आदर करा. तो कोणता म्हणाल तर ह्या वेदांचे शिरोभाग जीं उपनिषदें त्यांतील मुख्य प्रतिपा- द्य जो अर्थ तोच गोकुळांत गोपीचे घरीं उखळाशीं बांधला आहे. ते- थेंच तुम्हीं शोध करा म्हणजे तुम्हाला मिळेल. तात्पर्य पूर्णब्रह्म सगु- णरूपानें रात्रंदिवस जेथें क्रीडा करीत आहे त्या गोकुळवासी लोकां- चे सुखाला अंत व पार नाहीं. ह्या आशय मनांत आणून तुकाराम म्ह- णतात. गोकुळींच्या सुखा०॥ एवं सर्व गोकुळवासी लोकांच्या सुखा- ला अंत पार नाहीं. त्यांत विशेषेंकरून यशोदानंद यांचें भाग्य तर व- र्णन करण्यासही अशक्य आहे. कवि म्हणतात ॥आर्या॥ यद्रोमरं- ध्रपूर्तौ वभवन्समापि जलधयो शक्ताः॥ तन्नंदगोपपत्नी स्नापयतिस्वां- जलिस्थतोयेन॥६॥ अर्थ– ज्या परमेश्वराच्या एका रोमरंध्राची पूर्ण- ता करण्याविषयीं सात समुद्रही समर्थ नाहींत. त्याला नंदपत्नी य- शोदा आपल्या ओंजळींतील पाण्यानें नाहूं घालत्ये. काय आश्च- र्य आहे? तसेंच ॥आर्या॥ यस्येतु नामोच्चारात्कालोपिहि बाधतेनै भक्तजनान्॥जनदृग्भीत्याजननी तस्य कपोले व्यधात्मषीतिलकम्॥२॥अर्थ- काळही ज्याच्या नामोच्चारास भिऊन भक्तजनांस पीडा करीत नाहीं. त्या- च्या गालास, लोकांची दृष्टि लागूं नये म्हणून यशोदा काजळानें बोटला- वत्ये. पहा भगवंतांनीं भक्तांकरितां आपलें महत्व सोडून मानुषनाट्या- नें अनेक बाललीला कौतुक ज्या गोपगोपींस दाखवून अतिशय सुख दिलें. त्यांचें तें सुख खरोखर अनंत अपार आहे. म्हणून तुकाराम म्हणता- त ॥ गोकुळींच्या सुखा ॥ अंतपार नाहीं देखा॥१॥ पुंडलीकवरदे हरि विठ्ठल॥ पार्वतीपते हरहर महादेव॥ जानकीजीवन स्मरण॥१॥ आतां नारायणांनीं गोपगोपींस सुख देण्याकरितां कोणकोणतीं चरित्रें के-

ळीं तीं समजण्याकरितां कवि कांहीं बाललीला वर्णन करून गोपाल कालाचरित्र वर्णन करितात.

गोपालकाला.

साकी ॥ आनंदें करि नंद सुतोत्सव देइ द्विजां गोदानें ॥ विप्र दरिद्रा, तैल हरिद्रा लावि पशुसि मोदानें ॥ १ ॥ हरि जननी व्रजजन हरिखनि बहुन स्मरती घरदार ॥ दारसहितनिज सदनिं येति त्या पूजी नंद उदार ॥ २ ॥ दहि दुध लोणी परस्परांवर उधळिति शिंपिति गोळी ॥ रुचिराभरणें वसनें धरिती जयिं प्रगटे सुरमोळी ॥ ३ ॥ श्लोक ॥ वसंततिलका ॥ ये रीकडे स्वसुत ठेवुनि नंदकन्या ॥ नेली तिलाहि धरि कंसमतीन अन्या ॥ जों आपटी तंव निघोनि नभींच गेली ॥ देवी वदे परिसतां मति मूढ ठेली ॥ ४ ॥ **आर्या** ॥ नष्टा सज मारुनि फळ काय तुझा काळवेगळा आहे ॥ कोठें तरि वादतसे वधिल तुला उक्ति मनिं धरीं गा हे ॥ ५ मग कंसें माराया शिशु निर्दश कीं अनिर्दश खळानें ॥ आज्ञापिले स्वसेवक दनुज तदा मृत्युभीत चपळानें ॥ ६ ॥ भव्यस्वरूप घेउनि कपटें तों पूतना व्रजीं आली ॥ व्याली परीस उग्रा जी केवळ मृत्युचीसयें आली ॥ ७ ॥ दे उग्र विषरस स्तन अंकीं घेउनि लोकपाळाला ॥ हा त्या वदनीं घाया आला रस काय हो कपाळाला ॥ ८ ॥ यज्ञपति विष म्हणे ना झांकुनि नयनें जगज्जनक थानीं ॥ रुचि आणुनि पी तिस दे अमृत म्हणुनि वधिले जनक थानीं ॥ ९ ॥ वपु पुष्प दाम सें तें गुरु होतां अंकपीडिता आर्या ॥ भी भूमीवरि ठेवी मग जों कांहीं गृहीं करी कार्या ॥ १० ॥ ते व्हांचि कंसहितकर दुष्ट तृणावर्त दैत्य ने त्यातें ॥ विश्वाच्या ब्रह्म्याच्या प्रबळा काळाचियाहि नेत्यांतें ॥ ११ ॥ यमभट शताभ्यधिक खळ गेला गगनीं अशांत हरि त्यातें ॥ गरुता स्वीकारुनि धरि हृदकंठीं आपणासिं हरि त्यातें ॥ १२ ॥ न सुटे मिठी न चाले बळ खळ बळहीन जाहला रडला ॥ स्वनयनयुगसह हरखर शरह तपुरसा शिळातळीं पडला ॥ १३ ॥ **ओंवी** ॥ तेथें एकदां गर्गमुनी ॥ वसुदेवाचें संमत घेउनी ॥ आ

---

१ सर्पिण. २ सखी. ३ मोक्ष. ४ हार. ५ जड. ६ शास्त्यास. ७ योद्धे. ८ तीक्ष्ण. ९ दगडाखालीं.

ले तयां नंद नसुनी॥ जातक करवी गुप्तस्थळीं॥ १४॥ आर्या॥ स्कन्न
स्थापी एका संकर्षण राम बळ अशीं नावें॥ तो कृष्ण वासुदेव प्रमुख
बहु दुजा सुतास सद्भावें॥ १५॥ साकी॥ देतिल अति सुख जन गो
द्विज सुखसंगोपुनि धर्मातें॥ स्थापुनि भुवनत्रयिं यश करतिल अति
अद्भुत कर्मातें॥ १६॥ आर्या॥ नवपल्लव मृदुकर पद विभु रांगति कर्द
मांत ही तुच्छें॥ वत्सांची अवलंबुनि ते जगदवलंब चालती पुच्छें॥ १७॥ गह्लीं
चुंबिति भेटति नाचविति. सुशब्द पढविती ब्रह्मा॥ गोपी शिकविति न-
तियति पतिमति रतिदा यदात्मज ब्रह्मा॥ १८॥ अभंग॥ मेळवुनि
सोंगडे सांगतो तयांस॥ चलारे गोरस देतों तुम्हां॥ १९॥ ओंवी॥॥
घ्यारे सामग्री चोरवट॥ खडे सराटे काठ्या नीट॥ माज बांधारे बळक
ट॥ शब्द कटकट न करावी॥ २०॥ वस्त्रगाळीव मृत्तिका॥ घेऊन प्र-
वेशा शंकू नका॥ सकळ गृहींचा आवांका॥ मज ठाउका असेची॥ २१
भीतरीं प्रवेशोनि येकीकडे॥ सव्यापसव्य टाकावे खडे॥ पात्र वाज-
तां कडाडे॥ जावोनी शेकडें आणावें॥ २२॥ सांचल ऐकतां गवळणी
॥ वेगें येतील धांवोनी॥ तंव सराटे पसरारे अंगणीं॥ पाय चुबकोनी
गुंतती॥ २३॥ तेही चुबकोनी येती बाळा॥ तंव मृत्तिका टाकावी डोळां
॥ नेत्र चोळती तंव पळा॥ नवल कळा सांगीतली॥ २४॥ अभंग॥ गे-
ली असे एक गोळणी जळाला॥ सांगती गोपाळां तेथें जाऊं॥ २५॥
॥ पद॥ सख्या हरी चोरी चालकरूं॥ ध्रु०॥ पालथिलें गृह गोरसपु-
ष्कळ॥ गोप मिळोनि हरूं॥ १॥ दधि भरणीसी टोंचुनियां तळीं॥ वदनीं
धार धरूं॥ २॥ उद्धव चिह्न अद्वय गोरस॥ उरलें अंग भरूं॥ ३॥ २६
॥ श्लोक॥ संपूर्ण भाग्योदय होय जीचा॥ तीच्या घराये सुत नंद-
जीचा॥ जो चिंतनें सर्व भया हरी तो॥ ऐका पुढें काय करी हरी तो॥
॥ २७॥ अभंग॥ कोणी पिती दूध कोणी खाती दहीं॥ आली लवला-
हीं गवळीण॥ १॥ नपूरेची हात दूध शिंक्यावरी॥ करावें मुरारी काय येथें
॥ २॥ पादावरी पाद रची वनमाळी॥ पाडीतसे डूळी मूरलीनें॥ ३॥ बडबू-
निदोरी नाचतसे पेंदा॥ भलीरे गोविंदा युक्ती केली॥ ४॥ उदालेल्या वेत्या
तुळू नसो दल बला॥ थंबालीरे गोला लोनी याचा॥ ५॥ गोपी अहर्निशीं ज-

पे धरायासी॥ आतां कैसा जासी चोरटिया॥ ६॥२८॥ श्लोक॥ तदा माधवें अंतरीं आठवीलें॥ सुरवीं दूध होतें बहू सांठवीलें॥ मुकुंदास गोपी धराया निघाली॥ तिच्या लोचनीं दुग्ध फुंकोनि घाली॥२९॥ कडे घेउनी कृष्णनाथा उदारा॥ गृहद्वारदेशीं उभी नंददारा॥ मिळे बायकोमात्र तेथें व्रजाची॥ म्हणे पुत्र तूझा अगे ती व्रजाची॥३०॥ कडे तूझिया दीसतो साधु हागे॥ सुते उंबरा आमुच्या आणि हागे॥ पडे नेणतां पाय हो त्याचिमाजी॥ करी हास्य तेव्हां मुलींच्या समाजी॥३१॥ पद॥ यशोदे बाई॥ गाऱ्हाणीं सांगूं काई॥ ॥ध्रु०॥ माझे सुनेसि चाळवीलें॥ कुंजवनामाजी नेलें॥ म्हणोनी[1] म्यां दटावीलें॥ फोडिली डेई॥१॥ दुसरी सांगे घरासि आला॥ कोणा नाहीं तेव्हां[1]प्याला॥ संचित गोरस माझा व्याला॥ सोडिल्या गाई॥२॥ ऐसें बाटे माझे जिवें॥ तुझ्या नगरा सोडुनि जावें॥ शिवदिन म्हणे लागे भावें॥ केसरीपायीं॥३॥ श्लोक॥ मातेसही बोलतसे हरी तो॥ तीचें तयांचें मन जो हरीतो॥ माते म्हणे हें लटिकेंचि सारें॥ याबायकांचीं वचनें असारें ॥३२॥ पद॥ अयि मा शृणु तन्मात्रास्ति तथ्यवाक् का ऽपि॥ मजवरि हे पें घेतात तुफानें गोपी॥ ध्रु०॥ किं दारिद्र्यं मम सद्मनि यत् प्रचुरामि॥ भोजनाकरितां कीं नित्य पयः प्रचुरामी॥ गोक्षुरहेतोः किं पंगूर्गा विदधामि॥ किति ल्हाचर ही पसरिले म्हणाति जी धामीं॥ दधि नवनीतं बत पीतं नच पश्यामि॥ कशिं हीं तुफानें उठविति या मेघ श्यामीं॥ जातुचिदहमपि वद मातः किमसत्लापी॥ मजवरि हे०॥३४॥ अयि मा०॥ अप्यधिरथ्यं क्रीडतः कंदुकं सा मे॥ लेके छुपावत बिन दर्द जलद चोली मे॥ गतवति याता मयि सदनं कंदुककामे॥ द्वार लगाके चिप झूट बैगी न्हानीमें॥ अहमभयो ऽगामन्यतो दिनांतिमर्यामे॥ चेंडू ले आयो तकसीर किसीकी इसीमें

---

१ आई तें कांहीं तूं ऐकूं नकोस. कांकीं यांत खरें बोलणारी कोणीं नाहीं. २ आई माझ्याघरीं दारिद्र्य आहे काय? म्हणून मी चोरी करीन. ३ यांत गोक्षुर म्हणजे सरांटेदारीं पसरितो असें गोपींचें म्हणणें. कृष्ण गोक्षुर याचा गायींचे खूर असा अर्थ करून म्हणतो कीं मी गोक्षुराकरितां आपल्या गायी लंगड्या करतों की काय? ४ अयि यशोदे, दहीं, लोणी, दूध हें पीतं म्ह० पिवळें कधीं मी पाहिलें नाहीं. गोपींच्या वाक्यांत पीतं प्याला असा अर्थ आहे. ५ हे मातः मी कधींतरी असत्य भाषण करतों काय? सांग. ६ मी रस्त्यावर खेळत असतां माझा चेंडू ती गोपी— ७ मी आपला चेंडू घेण्याकरितां तिच्याकडे गेलों असतां ती माझ्यापुढें घरा-

॥ नमृषाब्रूयां व्रजजने सदाऽस्यनुकंपी॥ भजवरि०॥२॥ अयि०॥ यमुनातीरं यांतं मां काऽपि वधूटी॥ कहे मोहन जी मेरी नजर तुम पर बैठी॥ दश दशन-छदमिदमपरा प्राह स्केकंठी॥ कोणी म्हणे घरि ये देइन दुधाची वाटी॥ अं-बेकं मां गोपीनाम गृणोत्कोर्षी ॥ कोइ कुच्छु कोई कुच्छु बोली ये बातन झूटी ॥ वामनभावं दृष्ट्वा कुर्मामसि पापी॥ भजवरि हैं पें घेतात तुफानें गोपी॥ ३५

अभंग॥ येके दिनीं सायंकाळीं॥ नंदा पुसे वनमाळी॥ १॥ उद्यां जाई-नमी राना॥ घेवोनियां गोधना॥ २॥ ३६॥ पद॥ मनमोहन मुरलीवाला॥ हृदयीं आला॥ ध्रु०॥ रुचली उच्च घोंगडी त्याला॥ प्रियकोमळ तुळसी-च्या पाला॥ चारित वृंदावनिं वत्साला॥ वाटे प्राणसखा हा चिमण्या गो-पमुलाला॥ मनमोहन मुरली०॥ १॥ गोरस गोपवधूंचे प्याला॥ ढेंकर दे-उनि उदरीं घाला॥ चिन्हें शुभ्र दिसति अधराला॥ त्याकुनि वरि कलगी नवरा खुलला गुच्छाला॥ मनमोहन०॥ २॥ पाहुनि वत्स व्रजवनितांला॥ कर-तळिं ठेवित दहिं भाताला॥ अंगुलिकांवरि शाकफळाला॥ कारवे वेतादी हरि खोंवित जठरीं वंशाला॥ मनमोहन०॥ हृदयीं०॥ ३॥ पाहुनि श्रीस-द्भागवताला॥ आशय पुसुनि बरा संताला॥ भूतमात्रीं भगवंताला॥ पाहतां अमृतेश्वर हरि अथवा एकचि झाला॥ मन०॥ हृद०॥ ४॥ ३७॥

घनाक्षरी॥ उपर एक समे शाम॥ धरे खेलनका काम॥ लिये गोवलसह राम॥ जमुनाधाम पारहा॥ १॥ ३८॥ श्लोक॥ वामनी॥ भुजंगप्रयात ॥ ह्मणे कृष्ण त्या बाळसंताप हारे॥ अरे या स्थळीं सर्व संताप हारे॥ करी ठाव खेळाचिया संपदा हा॥ जया बाळवंदीं घडे संपदा हा॥ ३९॥ पहा हे महा शीतळ स्वच्छ वाळू॥ रुचे अन्न येथें क्षुधा तुच्छ वाळू॥ पहा साउली दाट केवीं द्रुमाची॥ नव्या पल्लवीं श्री पहा विद्रुमाची॥ २ ॥ ४०॥ शार्दूलविक्रीडित॥ झाडें पुण्यफळें करूनि सुफळें केलीं ब-

---

सगेलो. ८ मग मीहि दिवस महरभर होता म्हणून निर्भयपणें दुसऱ्या वाटेनें तिच्या घरीं गेलों.
१ मातुश्री मी कधींही खोटें बोलावयाचा नाहीं. आणि गोकुळांतील सर्व लोकांवर माझी कृपा आहे. २ मी यमुना तीरावर क्रीडा करण्यास गेलों असतां कोणी एक स्त्री.
३ दुसरी म्हणाली कृष्णा, माझ्या ओंगस तूं चाव. ४ आई, याप्रमाणें मला एकट्याला कोठ्यावधी गोपींनीं वेढा घातला. ५ मी लहान आहें असें पाहून गोपी मला म्हणाल्या कीं, कृष्णा, तूं पापी आहेस.

ळीं पोफळें ॥ नारळें सजळें विचित्र उजळें हीं रम्य सीताफळें ॥ तैसीं हीं प्रबळें स्वसंचितबळें जीं तुंबळें जांबळें ॥ पुष्पें हीं विमळें अशोकबकुळें कुंदादिकांचीं कुळें ॥ ४१ ॥ दिंडी ॥ कृष्ण बोले गोपाल बालकांतें ॥ बसुनि येथें अजि करूं भोजनातें ॥ वत्स सोडा वनि चरावया पाणी ॥ तया पाजुनियां म्हणे चक्रपाणी ॥ ४२ ॥ बरें बोलसी कृष्णा जी तूं जसारें ॥ तसें वर्तुं निं लक्षितो तूजसारें ॥ असे जेविनिसोडून वासरांतें ॥ नभीं झालें आश्चर्य तें सुरांतें ॥ ४३ ॥ द्रुतवि० ॥ श्लोक ॥ बहु खुजे अति वामन होगडी ॥ तनु जशा भवसागर सांगडी ॥ स्वनिकटत्व तयां बहु देवदे ॥ कवळ दे निजगम्य तयां वदे ॥ ४४ ॥ आर्या ॥ व्रज बालकदळभागीं केशव कोशस्थळीं विराजतसे ॥ तें यमुना पुलिन नलिन कृत्रिम परिरुचिर नजळ कंज तसें ॥ ४५ ॥ तेथें पाजुनि पाणी वत्सचरायासिं सोडिले जवळी ॥ पुलिनीं बसूनि भोजन करि हरि घेऊनि पंक्ति लागवळी ॥ ४६ ॥ श्लोक ॥ भुजंगप्र० ॥ असे कर्णिकीं अंबुजामाजि जेवीं ॥ सुलां मध्य भागीं बसे कृष्ण जेवी ॥ मुखीं ग्रास सप्रेम उल्लास होतीं ॥ दहीं भात हे देवलीला पहाती ॥ ४७ ॥ आर्या ॥ सुख काय तें वदावें प्रथम ब्रह्माचिया मुखीं कवळ ॥ घालिति मग आपुलिया चाखिति रस तेहि जो तयांजवळ ॥ ४८ ॥ देती मिटक्या दाविति अन्योन्य स्वस्वभोज्य रुचिरमती ॥ हांसति भोजन करितां हांसविति प्रभुसि गोप रुचिरमती ॥ ४९ ॥ वामकरीं दध्योदन अंगुलिसंधींत लवण शाक फळें ॥ धरिशृंगवेत्रकक्षीं जठरपटीं वेणु भक्तभाग्यबळें ॥ ५० ॥ यज्ञाचा भोक्ता करि भोजन घेऊनि पंक्तिला बाळ ॥ दूरुनि अवलोकुनि तें ब्रह्मादिक देव घोटिती लाळ ॥ ५१ ॥ श्लोक ॥ भागवत ॥ मंदाक्रांता ॥ बिभ्रद्वेणुं जठरपटयोः शृंगवेत्रे च कक्षे वामे पाणौ मसृण कवलं तत्फलान्यंगुलीषु ॥ तिष्ठन्मध्ये स्वपरिसुहृदो हासयन् नर्मभिः स्वैः स्वर्गे लोके मिषति बुभुजे यज्ञभुक् बालकेलिः ॥ ५२ ॥ शार्दूलवि० ॥ वंशीनादनटी तिला कटितटीं खोवूनि पोटीं पटीं ॥ कक्षे वामपुटीं स्वशृंग निकटीं वेत्रादि ही गोमटी ॥ जेवीं नीरतटीं तरुतळवटीं श्रीशाम देहीं उटी ॥ दाटी व्योमघटीं सुरांसुरव

१ तट. २ कमळ. ३ कमळ.

लुटी घेती जटी पूर्जटी ॥ ५३ ॥ **श्लोक** ॥ वामनी ॥ स्वागता ॥ वत्ससर्व शुक भागवतांत ॥ श्रीपती स्वशिशु भागवतांत ॥ जेवि तो म्हणनि भागवतांत ॥ स्वात्मतारस विभागवतांत ॥ ५४ ॥ ॥ **कृष्ण अरण्यांत असतां गोपींची उक्ती** ॥ **पद** ॥ धांव धांवबा धांव सांवळ्यारे ॥ दावि दावि पाय तुझे करिशि काय असूनि गोंवळ्यारे ॥ ध्रु० ॥ गोपिकाजन प्राणवल्लभारे ॥ मयूरपिच्छ धरिशि शिरीं श्रवणिं गुंज मुक्त पोंवळ्यारे ॥ धांव धांव० ॥ १ ॥ व्रजशिशूंसवें ग्रास भक्षिसीरे ॥ वृंदावनिं जाउनियां वळिसि गायि नीळपींवळ्यारे ॥ धांवधांवबा० ॥ २ ॥ कृष्ण तनुजहा विनविती तुलारे ॥ धरुनि हात दावि वाट मायबाप कुता आंधळ्यारे ॥ धांव धांव० ॥ ३ ॥ **पद** ॥ गोधनें चारितां दाविती शक्ति ॥ हुतुतू हमामा घालुनी घेती कुस्ती ॥ ध्रु० ॥ एक नाचती बिलगती थउक्या देती ॥ एकमेकां मानेंत बुक्या देती ॥ १ ॥ एक जानूचें मांदळ वाजवीती ॥ एक नाकींचे चंग धुधुकार करिती ॥ २ ॥ **हमामा** ॥ हमामारे पोरा हमामारे ॥ ध्रु० ॥ हमामा घालीं सोई ॥ फोडिन तुझी डोई ॥ १ ॥ हमामा घालीं नेटें ॥ मोडिल तुझीं बोटें ॥ २ ॥ फुगडी दोन हातांची ॥ लई लई लाखोटा ॥ माझा भाऊ गोमटा ॥ १ ॥ भावा शरण गेलिये ॥ सुखरूप जालिये ॥ २ ॥ भाऊ माझा वडील ॥ मजला मोती घडील ॥ ३ ॥ प्रेमतान्हें भावाचें ॥ पडिये माझ्या जिवाचें ॥ ४ ॥ महावाक्य गूज गे ॥ केशव सांगे तूज गे ॥ ५ ॥ **फुगडी उभ्याची** ॥ फुगडी फूगे ॥ मागेंपुढें थूगे ॥ १ चिदानंदीं रंगे ॥ साधूचेनि संगें ॥ २ ॥ देहमदें फूगे ॥ भाग्यमदें फूगे ॥ ३ विषयमदें फूगे ॥ तिच्या तोंडा थूगे ॥ ४ ॥ **जातीण** ॥ **अभंग** ॥ फूगडी फूगडी खेळताती गडी ॥ लोटिताती घडी सार्थकाची ॥ १ ॥ देऊडे ते कर धरिती करानें ॥ चरणिं चरण जोडिताती ॥ २ ॥ प्रेमाच्या भरानें फिरती गरगरां ॥ फुंकिती फुंकारा सुखरस ॥ ३ ॥ **पिंगा** ॥ घाली पिंगा बाळे ॥ सांडी विषय चाळे ॥ १ ॥ कामसंगा सोडी ॥ माजबोरी मोडी ॥ २ नाहीं समाधान ॥ हालवूं नको मान ॥ ३ ॥ सोहं प्रेम बोधें ॥ केशवीं ब्रह्मानंदें ॥ ४ ॥ **लपंडाव** ॥ अभंग ॥ मिळोनी सकळ हरीचे सांगाती ॥ प्रीतीनें खेळती लपंडाव ॥ १ ॥ लाभाच्या विंदानें पळती फिरती ॥ पायांत शिर-

ती एक मेका ॥ २ ॥ फेंतोनी पडली मायेच्या पाउलीं ॥ लपतां जालीं हिंपुटीं हो ॥ ३ ॥ कैसी खेळों लपंडाई रे कान्होबा ॥ पद ॥ चेंडू ॥ झेलारे झेला वरच्येवरी झेला ॥ ध्रु० ॥ वृत्तिशून्य गोळा करिति गोपाळ ॥ मांडीयेला खेळ ॥ वृंदावनीं ॥ १ ॥ गोपाळांचे वृंद चेंडू ते खेळती ॥ हरीचे लोळती अंगावरी ॥ ॥ २ ॥ भूमीसी टाकुनी उडवीती अंतरीं ॥ वरिचा वरी करीं धरीताती ॥ ३ हरीचे पृष्ठीसी बैसती आपण ॥ कमठस घन पृष्ठी ज्याची ॥ ४ ॥ टिपरी ॥ अभंग ॥ प्रेमाची टीपरी भावानें घेवोनी ॥ म्हणावें वदनीं नामसार ॥ १ ॥ उद्धाराचे टोले दणादण हाणा ॥ दणादण जाणा माराउड्या ॥ सिंभिमातीरीं येक वसलें नगर ॥ त्याचें नांव पंढरपूर ॥ १ ॥ नंतर दहींहंडी फोडावी ॥ अस्तु याप्रमाणें वृंदावनांत व गोकुळांत अनंत लीला करून गोपींस व गोपांस व लहान मुलांसही भगवंतांनीं अत्यानंद दिला. असे श्रीकृष्णाचे निरंतर सहवासी जे गोकुळचे लोक त्यांच्या सुखाला अंत पार नाहींत. या अभिप्रायानें तुकाराम म्हणतात ॥ गोकुळींच्या सुखा ॥ अंतपार नाहीं लेखा ॥ १ ॥ हेंचि दान देगा देवा ॥ तुझा विसर न व्हावा ॥ गुण गाईन आवडी ॥ हेचि माझी सर्व जोडी ॥ नलगे मुक्ति धनसंपदा ॥ संतसंग देगा सदा ॥ तुका म्हणे गर्भवासीं सुखें घालावें आम्हांसी ॥ ४ ॥ ॥ आरती कृष्णाची ॥ ॥

ओंवाळूं आरती मदनगोपाळा ॥ श्यामसुंदर गळां वैजयंतीमाळा ॥ ओंवा० ॥ ध्रु० ॥ चरणकमल ज्याचे अतिसकुमार ॥ ध्वजवज्रांकुश ब्रीदाचा तोडर ॥ ओंवाळूं आरती मद० ॥ १ ॥ नाभीकमळीं ज्याच्या ब्रह्म्याचें स्थान ॥ हृदयीं पदक शोभे श्रीवत्सलांछन ॥ ओंवाळूं० ॥ २ ॥ सुखकमळ पाहतां सूर्याच्या कोटी ॥ मोहियेलें मानस कोंदियेली दृष्टी ॥ ओं० ॥ ३ ॥ जडित मुकुट ज्याचा देदीप्यमान ॥ तेणें तेजें कोंदलें अवघें त्रिभुवन ॥ ओंवाळूं० ॥ ४ ॥ एकाजनार्दनीं देखियेलें रूप ॥ रूपचि पाहों जातां झालें तद्रूप ॥ ५ ॥ ओंवाळूं आरती मदनगोपाला० ॥ कायेन वाचा मनसेंद्रियैर्वा बुध्ध्यात्मना वानुसृतस्वभावात् ॥ करोमि यद्यत्सकलं परस्मै नारायणायेति समर्पयेतत् ॥ १ ॥ अच्युतं केशवं रामनारायणं ॥ कृष्णदामोदरं वासुदेवं हरिं ॥ श्रीधरं माधवं गोपिकावल्लभं जानकीना-

यकंरामचंद्रं भजे॥२॥पुंडलीकवरदे हरिविठ्ठल॥पार्वतीपते हरहरमहादेव॥जानकीजीवन स्मरण॥जयजय राम॥ श्रीकृष्णाजीकी जय॥ इति गोपालकालाख्यानं समाप्तम्॥ श्रीकृष्णार्पणमस्तु॥ ॥

कथा १२ वी.

पूर्वरंगनिरूपणम्.

श्रीमन्महागणाधिपतयेनमः॥ अविरलमदजल० इत्यादिमंगलाचरणम्॥रामचंद्रमहाराजजयजयरामचंद्रमहाराज॥ इतिभजनम्॥पुंडलीकवरदेहरिविठ्ठल॥पार्वतीपते हरहरमहादेव॥ जानकीजीवनस्मरण जयजयराम॥ अभंग ॥ऐशा दात्या विसरावें॥ तोंड कोणापसरावें ॥ध्रु०॥तोहा लक्ष्मीचापती॥ सर्वसुखाची विश्रांती॥१॥ ऋद्धिसिद्धी ज्याच्या दासी॥ भक्तिमुक्ति पायांपाशीं॥२॥ तुका म्हणे साई॥ राहीं पुरोनियां पायीं॥३॥ पुंडलीकवरदेहरिविठ्ठल॥ पार्वतीपतेहरहरमहादेव॥ सीताकांतस्मरण॥जयजयराम॥आदौकीर्तनारंभीं भगवत्प्रिय, भक्तचूडामणि तुकारामाख्य साधु हे प्रभूची अनुपम दातृत्वशक्ति मनांत आणून आणि सर्व प्रकारें दीनअशा या किंचिज्ज्ञजीवांची रात्रंदिवस अंतःकरणांतील अतृप्तिमूलक तळमळ पाहून यांनीं एक लक्ष्मीपती जो नारायण त्यासच शरण जावें म्हणजे सर्व कामना पूर्ण होतील असा विधिव्यतिरेक मुखानें स्वकृत अभंगांत प्रतिपादन करतात ॥ ऐशा दात्या विसरावें ॥ तोंड कोणापसरावें॥ बापानों, ज्याच्या मनांत वैषम्य कधींच नाहीं. शत्रुत्वानें अथवा मित्रत्वानें गणाऱ्यांसही जो सद्गतीच देणारा, ज्याच्या औदार्यासही जगांत तुलना नाहीं, जो अक्षय्य षड्गुणैश्वर्यसंपन्न अशा दात्याला (श्रीनारायणाला) जर विसरावें? तर कोणापासून इच्छा तृप्त होणार? तर नारायणावांचून याच्या करण्यास अन्य स्थलच नाहीं. भगवंतानें दातृत्व वैषम्य विवर्जित आहे याविषयीं भागवतीं शुकाचार्य म्हणतात॥श्लोक॥ अहो बकीयं स्तनकालकूटं जिघांसयाऽपाययदप्य

साध्वी॥ लेभेगतिंधात्र्युचितांततोऽन्यं कंवा दयालुं शरणं व्रजेम॥ १॥
॥अर्थ॥ अहो आश्चर्य॥ यद्यपि असाध्वी दुष्ट अशी पूतना श्रीकृष्णा-
ला मारण्याच्या इच्छेनें स्तनसंबंधीं कालकूट ह्मणजे विष पाजिती
झाली. तथापी मातेला योग्य जी गति ती ज्या श्रीकृष्णापासून ति-
ला प्राप्त झाली. त्यावांचून अन्य कोण दयाळू आहे? कीं त्याला आ-
ह्मीं शरण जाऊं? तात्पर्य, श्रीकृष्ण हाच दयाळू व सर्व देण्यास समर्थ
आहे. त्यावांचून कोणाला याच्या करावी? याअभिप्रायानें तुकाराम
म्हणतात ॥ ऐशा दात्या वि०॥ आतां प्रभूनें आपल्यास काय दिलें आ-
हे म्हणाल तर पहा, सर्व पुरुषार्थोपयोगी हा देह परमेश्वरानें दिला
आहे ही देणगी काय सामान्य आहे; परंतु आपण जीव किती प्रमत्त
झालों आहों कीं त्या नारायणाचें स्मरणही आपण करीत नाहीं. या-
विषयीं कवि म्हणतात — श्लोक॥ दत्तो मानुष देह एष भगवंस्त्वत्तोषणं
नाचरन्॥ सत्तो यादिभिरर्हणैरस्तु दिनं यत्ताविलासो दिषु॥ वित्तोपास्ति
परोऽभवंनच भवेच्चित्तःकदा श्रीपते त्वत्तो नास्ति दयानिधिर्नरहरे मत्तो
नमत्तोऽधिकेः॥२॥ अर्थ — हे श्रीपते तूं मला हा अलभ्य नरदेह दिला आ-
हेस परंतु मी तुझ्या संतोष होण्यासारखें कधींही आचरण केलें नाहीं. त-
र उत्तमस्रक्गंधयुक्त पाणी मिष्ट भोजन इत्यादि विलासाविषयीं उद्युक्त होऊ-
न वित्तोपार्जन करण्यांत मात्र तत्पर राहिलों. परंतु तुझें चिंतन कधींच के-
लें नाहीं. तथापी तूं आमची उपेक्षा करीत नाहींस. यावरून तुझ्या सा-
रखा दयाळू कोणी नाहीं. आणि माझ्यासारखा दुसरा कोणी नत्त ना-
हीं.॥२॥ तात्पर्य परमेश्वरानें आपल्यास हा देह दिला आहे हीच ईश्व-
राची केवढी देणगी आहे याचा विचार केला असतां अन्य दाते अग-
दीं तुच्छ दिसतात. परंतु याचा उपयोग जीवांनीं विपरीत केला आहे
याविषयीं वेंकटाध्वरी म्हणतात — श्लोक॥ कुक्षिशल्यांग कृते ऽर्पितेन क-
रण व्यूहेन देहेनच स्वानर्थं बत जंतुरार्जयति चेन्मंतुर्नियंतुः कुतः॥
शस्त्रे शत्रुजयाय नेजगुरुणा दत्ते ऽथ तेनैव चेत्पुत्रो हंति निजं वपुः क-
थं परै तत्रापराधी गुरुः॥३॥ अर्थ — परमेश्वरानें सर्व दुःखांचा नाश
व्हावा म्हणून दिलेला जो इंद्रियसमुदाय, देह त्यांच्यायोगानें हा जी

व जर आपला अनर्थ संपादन करील तर यांत ईश्वराचा काय अपराध आहे? अहो, पित्यानें शत्रूंस जिंकण्याकरितां दिलेल्या शस्त्रानें पुत्र जर आपल्या शरिरावरच प्रहार करील तर त्याविषयीं अपराधी कोण? अर्थात् पुत्रच.॥ तात्पर्य - परमेश्वराच्या देणगीचा यथायोग्य उपयोग केला असतां प्राणी कृतकृत्य होतो यांत संशय नाहीं. अशा दात्याला सोडून इतरांजवळ तोंड पसरणें अगदीं अज्ञान आहे म्हणून तुकाराम म्हणतात - ऐशा दात्यावि०॥ याविषयीं एका कवीची उक्ति आहे ॥श्लोक॥ मोचारसवाचाकथमाचारविहीनान् काचानिव याचामि दुराचार समर्थान्॥ वाचामधिपाचार्य कवाचारस हीनान् माचालयमाचालय माचारुपदाब्जात्॥ ४॥ अर्थ - हे परमेश्वरा तूं सर्व वाणींचा अधिप जो बृहस्पति किंवा ब्रह्मदेव त्याचाही गुरु आहेस तर माझी प्रार्थना इतकीच आहे कीं, हे भगवन् मला तुझ्या सुंदर चरणकमलांवरून चंचल करूं नकोस. कारण तुजवांचून मी या केळीच्या (कदली फळाच्या) रसाप्रमाणें मधुर अशा वाणीनें आचारहीन व दुराचरणांत निष्णात असे कांचेप्रमाणें तुच्छ जे धनिक लोक यांस कसा याच्ना करूं? तात्पर्य ईश्वरावांचून अन्य कोणी दाता नाहीं. जे आहेत त्यांचें दान म्हणजे॥ शाकाय वास्याल्लवणाय वास्यात्॥ याप्रकारचें होय. याविषयीं कवींनीं चमत्कारिक वर्णन केलें आहे॥ श्लोक॥ संजल्पत्यसुदानजातकुतुकंजीमूतवाहं शिबेर्व्यर्थसंप्रतिपादनं नच कविप्रीत्येकु दानं बलेः॥ अर्थी हंत दधीचि भानुसुतयोरद्यापि सत्राशनोदातृत्वं धरणीसुतेश भवतो नाहं विजाने तथा॥ ५॥ अर्थ - असुदान म्हणजे प्राणदानाचे योगेंकरून ज्याला मोठें कौतुक वाटलें अशा जीमूतवाह राजाचें कांहीं लोक वर्णन करतात. परंतु श्लेषार्थानें कवि म्हणतो तें दान मोठें आश्चर्य मानण्याजोगें नाहीं. कारण मुळींच तें असुदान म्हणजे चांगलें दान नव्हे. तसेंच शिबिराजाचें जें दान तें व्यर्थच होतें. म्हणजे वि म्हणजे पक्षी तदर्थ होतें. याविषयीं भारतीं कथा आहे. शिबिराजानें सत्व पाहाण्याकरितां इंद्र व अग्नि श्येन आणि कपोत या पक्ष्यांच्या रूपानें त्याजवळ गेले तेव्हां कपोत राजास शरणागत होऊन म्ह-

णाला हा श्येन मला मारतो आहे. यापासून मला वांचीव. श्येनही म्हणाला माझें ईश्वरनिर्मितभक्ष्य मला दे. नाहींपेक्षां याच्या वजनाइतकें तूं आपलें मांस दे. त्यावेळीं त्या श्येनपक्ष्यास शिबानें आपलें मांस दिलें. श्लेषस्पष्टच आहे कीं, असेंही शिबीचें दान परंतु तें व्यर्थ म्हणजे निरर्थक होय. याचप्रमाणें बळीचें जें कुदान म्हणजे पृथ्वीदान त्यापासूनही कवींचा (शुक्राचा) संतोष झाला नाहीं. पक्षीं मुळींच कुदान (वाईट दान) त्यापासून कविसंतोष कसा होईल? आणखी दधीची ज्यानें वज्र करण्याकरितां आपल्या अस्थि देवांस दिल्या तो. तसाच कर्ण हे मोठे प्रसिद्ध दाते पण या दोघांचा याचक जो इंद्र तो अद्यापी सत्राशन म्हणजे यज्ञभाग भक्षण करणारा आहे. पक्षीं अन्नसत्रांत भोजन करणारा आहे. मग कसलें तें दातृत्व! याकरितां कवि म्हणतो हे धरणीसुतेश प्रभो रामचंद्रा, तुझें दातृत्व कसें आहे कीं, एक वेळ ज्यास तूं दिलेंस तो दुसऱ्याची याञ्चा करीत नाहीं. असें दातृत्व कोणासही नाहीं. हाच आशय मनांत आणून तुकाराम म्हणतात ॥ ऐशा दात्या विसरावें ॥ तोंड कोणां पसरावें ॥ पुंडलीकवरदे हरिविठ्ठल ॥ पार्वतीपते हरहरमहादेव ॥ सीताकांतस्मरण जय जयराम ॥ सबसंतनकी जय ॥ पहा प्रभू रामचंद्र सिंहासनारूढ असतां प्रभूकडे अनेक याचक आले आणि त्या सर्वांचे मनोरथ प्रभूनीं पूर्ण केले. याविषयीं कवि ललिताख्यान निरूपण करितात.

ललिताख्यान प्रा०

॥ अथ ललितपदानि लिख्यंते ॥ **अभंग** ॥ रत्नजडितसिंहासन ॥ वरी शोभे रघुनंदन ॥ १ ॥ वामांकीं ते सीताबाई ॥ जगज्जननी माझी आई ॥ २ ॥ पश्चाद्भागीं लक्ष्मण ॥ पुढें अंजनीनंदन ॥ ३ ॥ भरतशत्रुघ्न पाहीं ॥ चवरें ढाळिति दोहीं बाहीं ॥ ४ ॥ नळनीळ जांबुवंत ॥ अंगद सुग्रीव बिभीषण भक्त ॥ ५ ॥ देहबुद्धी सांडुन पाहीं ॥ दास अंकित रामपायीं ॥ ६ ॥ **भालदार** ॥ **पद** ॥ सुनस्कुन बेहया ॥ भालदारपदपाया ॥ ध्रु० ॥ लियारामनामका भाला ॥ कामक्रोध कुमार डाला ॥

सुन० ॥ १ ॥ रामनामका घोडा ॥ येतो तीन लोकमें बडा ॥ सुन० ॥ २ ॥ त्रि-
कुणशिखरपरजाना ॥ व्हांरामनामजपजपना ॥ सुन० ॥ ३ ॥ कहतकबी-
रसुनप्यारा ॥ चुकालेजन्ममरनकाफेरा ॥ ४ ॥ सुन० ॥ सद्गुरूधावामसा-
दनीझडकरी ॥ ध्रु० ॥ चोपदार ॥ कबित ॥ श्रीरामराजाकी सभा
घनदाट मजालस थाट भरपूर भरिहैं ॥ ब्रह्मा विष्णु शंकर चंद्र सुरज
गुरु व्यास ऋषी आये हे ॥ इंद्र सिंगासन बैठे अरुण वरुण ऋद्धिसि-
द्धिपवन चोकीदार खडे है ॥ ते हेतीसकोटी देव सुरनर गंधर्व यक्षना-
ग किन्नर मुनिजन वालखिल्य चोसष्ट जोगनी सहस्रकोटी कात्या-
यनी ॥ अष्टभैरव अष्टदिक्पाल खडे हे ॥ नारद तुंबर करत गायन उद्ध-
वा क्रूर प्रल्हाद भक्त बिराजे ॥ गणपत करे नृत्य शारदा संगिन गावे ब्रा-
ह्मण क्षत्रिय वैश्य शूद्र अठरा बरनके थाट मिलकूं आवे ॥ वासुदेवदिं-
डीगाण बाळसंतोष जगत लगावे ॥ पांगुळ करे पुकार जोगी कनफ-
टा आवे फकिर बहित बैरागी ग्यान ध्यान गावे ॥ गोंधड गोंधली ग-
वालन श्रीकृष्णलीलागावे ॥ भुत्या वाघ्या नाचे डाकुलता होरा बत-
लावे ॥ सारमंडळ करे ख्याल केके आहिर आवे पंडित करे बिचार ॥ बा-
आगीर तुरगावे महार करे जोहार ॥ सब याचक प्रसाद मागनकुआ-
वे ॥ तन्हातन्हाके नृत्य गावे बजावे अनंत मजालसमों लोक प्रेमभरि-
त चरण भजावे तननं तननं धिगट धिगट धिमताल मृदंग बजावे कहे
प्रेमळदास करो गुरुबचनकी आस सुनो सुजन आदमसे कदम
तमाम चोपदार ललकारे ॥ बडिजाव महाराज ॥ पद ॥ हुकुमसाहेब
का २ मैंतो चोपदार उनका ॥ ध्रु० ॥ रामलछीमन भरत शत्रुघन सीता
माई देखा ॥ जांबुवंत हनुमान मिलाकर लूटदियी सब लंका ॥ हुकूम
॥ १ ॥ ब्रह्माविष्णुमहेश प्रभुका अवतार खासा ॥ इंद्रचंद्र और पावक भा-
स्कर वाचस्पति गुरुका ॥ हुकूम सा० ॥ २ ॥ दत्तगुरु यज्ञवल्की अगस्ती वि-
श्वामित्र देखा ॥ देव सनकादिक नारद तुंबर खडा रेहे अब तुका ॥ हुकूम
सा० ॥ ३ ॥ पद ॥ दालिबंद नोकर तेरा विठुजी मैं दालिबंद नोकर तेरा ॥ हर
दम मुजरा मेरा ॥ विठुजी० ॥ ध्रु० ॥ पांच हतियार एक बंध बांधु थाटथाट ब-
डु मेरा ॥ विठुजि० ॥ १ ॥ रामनामकी समशेर बांधू ॥ सारखूं दरवाजा तेरा ॥ वि

तुजी०॥२॥स्मरतनुरतका कोट बनाऊं॥ येही चाकर तेरा॥ वि०॥३॥ कहतकबीरा सुन मेरे लाला॥ हरदम मुजरा मेरा॥ वि०॥४॥ प्रसाद॥ पद॥ सद्गुरु द्यावा प्रसाद जी झडकरी॥ ध्रु०॥ वासुदेव दिंडीगाण। प्रसादमागें आले जाण॥ आणिक आले कोण कोण॥ नांवें ऐकावीं त्यांचीं॥ सद्गुरु०॥१॥ ब्राह्मण क्षत्रिय शूद्र वाणी॥ मागूं आले चारी खाणी॥ लिहिणार पंडित ज्योतिषि आणि॥ थाटभाट आले ते॥ सद्गुरु०॥२॥ गोंधळ डफकर भेरवजोगी॥ बाळसंतोष आणि बैरागी॥ फकिर डंकुलता तो वेगीं॥ कानफाडा आला तो॥ स०॥३॥ अंध पंगुळ बहिरा मुका॥ कैकैस वरी मुंडा देखा॥ भाटकिन्नर जटिल ऐका॥ तिष्ठताती प्रसादा॥ सद्गुरु द्यावा प्रसादजी झडकरी॥४॥ जंगम सराफ आणि गारुडी॥ वाघ्या मानभाव हात जोडी॥ सोनार सुत्या घडो घडी॥ नरवा पुढें नाचतसे॥ सद्गुरु०॥५॥ सारे मंडपीं आले असे॥ रावविनोदें बोलतसे॥ महारजोहार करीतसे॥ प्रसाद द्या द्या म्हणउनी॥ सद्गुरु०॥६॥ ऐसे अपार भक्त आले॥ प्रसाद देउनि तृप्त केले॥ मेघश्यामाचीं पाउलें॥ यदुविरवंदितसे कीं॥७॥ सद्गु०॥ वासुदेव॥ पद॥ गोविंदारामा हो॥ गोपाळारामा जी॥ ध्रु०॥ सद्गुरु देवाजीचे॥ आम्हीं पाय वंदिले जी॥ भवभयसंशयो हे॥ दुर्लक्ष छेदिले जी॥ अलक्ष लक्ष बाणें॥ संधान साधिलें जी॥ गोविंदारामा हो॥ गोपाळारामा जी॥१॥ त्या संतसज्जनांचीकसि सभा बैसली जी॥ दर्शनें आस बेडी तात्काळ तूटली जी॥ जीवकीं शिवकीं हे अशी भ्रांती फिटली जी॥ भावीका साधकांची गुरुमाय भेटली जी॥ गोविंदारामा०॥२॥ चिह्नांद्वैत देवा तुझें नाम चांगलें जी॥ गाईन टाळ घोळें मन माझें रंगलें जी॥ सांवळें रूपडें हो असें ध्यान लागलें जी॥ उद्भवें स्मरत तेव्हां अनंत भोगिले जी॥ गोविंदारामा०॥३॥ पद॥ गुरुनाथ निरंजन हो॥ अपरूप देखिलें जी॥ ध्रु०॥ पाहतां रूप तें बा॥ मायालोभ आटला जी॥ संसार बद्ध आशा॥ भवपाश तुटला जी॥ कल्पनाद्वैत कामा॥ तात्काळ आटली जी॥ गुरु०॥१॥ अहंता हि त्रिविध ताप॥ सर्व ही जाळिले जी॥ नेलेसे ब्रह्मभुवना॥ अक्षयें दाटलें जी॥ हा ब्रह्मरस प्याला॥ घोंटुनी पाजिला जी॥ विश्रांतीझा-

ढी तेणें ॥ जीवपणा मुकलोंजी ॥ गुरु० ॥ २ ॥ त्रिकुटावरी जातां ॥ श्रीहाट देखिलेंजी ॥ गोल्हाट औटपीठ ॥ पाहोनी त्यागिलें जी ॥ ब्रह्मरंध्र सहस्त्र दळीं ॥ एकमूर्त्त बैसली जी ॥ त्याहूनी परात्पर सहज त्या-हाळिलें जी ॥ गुरु० ॥ ३ ॥ रंगनाथ निज दाता ॥ त्यानें दान दीधलेंजी ॥ निर्भयें केलें तेणें द्वैतासीं मूकलोंजी ॥ गोपाळनाथ नामें ॥ स्वरूपीं आटलोंजी ॥ गुरु० ॥ ४ ॥ पद ॥ गोविंदा रामा हो गोपाळा रामाजी ॥ ध्रु० ॥ श्रीकृष्णा सोंगड्याचे ॥ आम्ही बाळ बागडे जी ॥ आनंदें गाऊं नाचूं परी पाहूं त्याकडे जी ॥ इंद्रियें गायी आसुन्या जातात दाहीं कडे जी ॥ अनुहात वेणु नादें वळी आपणाकडे हो ॥ गोविं० ॥ १ ॥ गोविंदमूर्त्ति भोंवते ॥ गोपाळ शोभती जी ॥ आहं सोहं द्रुम बरीनें करीं टाळी वाहतीजी ॥ सत्कीर्त्तीचा मेरें हो हरिवरी ढाळिती जी ॥ श्रीकृष्णामूर्त्ति वरुनी देहलोण उतरती हो ॥ गो० ॥ २ ॥ आनंद साथवानें ॥ ऐसा खेळ दाविला जी ॥ अहंकार कल्पनेसी ॥ संदुष्ट मारिलाजी ॥ निःसंग शस्त्र घातें ॥ भववृक्ष छेदिलेजी ॥ गणपती नाम नौके ॥ ठेउनी तारिले हो ॥ गोविंदा रामा हो गोपाळा रामाजी ॥ ३ ॥ सद्गुरु द्यावा प्रसादजी ॥ झडकरी० ॥ ध्रु० ॥ दिंडीगाणें ॥ पद ॥ जयजयबा नारायणा ॥ मायबाप तूं बंधु सज्जना ॥ काय वर्णूं बा तुझिया गुणा ॥ केलें दंडवत तुझ्या चरणा ॥ ज० ॥ १ ॥ येथें जन्मासी कोण कोण आले ॥ त्यानें आपुलें स्वहित काय केलें ॥ सत्य सद्गुरुला शरण गेले ॥ त्यांनीं येउनी स्वहीत केलें ॥ जय० ॥ २ ॥ एक जाणोनी नेणते झाले ॥ देहममतेसी विसरोनी गेले ॥ अवघे प्रपंच विलया नेले ॥ देहीं येऊनी शीणतोडियेले ॥ जय० ॥ ३ ॥ एक जाणोनी भोळा भाव ॥ भूतमात्र दाखविला देव ॥ आला चिद्घन स्वयमेव ॥ त्याचे चरण वंदी उद्धव ॥ जय० ॥ ४ ॥ ॥ पद ॥ माझ्या हरभऱ्या नारायणा ॥ तुझा भाजून केला चणा ॥ ध्रु० ॥ त्याला मेळऊन हळदी कालवणा ॥ त्याचे दोनचार फके मा-राना ॥ वर तांब्याभर पाणी कां प्याना ॥ १ ॥ दिंडीगाणें ॥ ऐकामाझें दिंडीगाणें ॥ गाणें गातों ज्याच्या सत्तेनें ॥ ज्याच्या तेजें सर्व देखणें ॥ द्वैत निरसोनी एक पाहाणें ॥ १ ॥ आजी जी जी जी ॥ ऐका माझें दिंडी

गाणें ॥ ध्रु० ॥ एक असोनि द्वैत भाविनी ॥ रज्जूवरी सर्प जेवीं भ्रांती ॥ स्त्री पुरुषाचें भान अर्पिती ॥ निर्धारितां व्यर्थ जालि निगुती ॥ अजीजी० ॥२॥ अखंड दंडायमान जे वृत्ति ॥ तेचि दिंडी धरिली हातीं ॥ अनुहततंतु वाजती ॥ सुखानंदें झालीसे तृप्ती ॥ अजी० ॥३॥ गाणें ऐकणें दोनी एक जालीं ॥ ऐका म्हणतां लाज वाटली ॥ मेघश्यामें एकात्मता केली ॥ यदुवीरा लालुरी केली ॥ अजी० ॥४॥ सद्गुरु द्यावाप्र० ॥ **ब्राह्मण ॥ पद ॥** चूडू चूडू चूडू यशोदा नल्ली ॥ ध्रु० ॥ चूडू अमानी येक डू वची नाडू ॥ पालु पेरगू वाडू तागी पोईनाडू आमा ॥ चुडू० ॥१॥ गोला वालदी कोंगू पटीनाडू ॥ गोपी कलनी मचकें आडू नाडू आमा ॥ चूडू० ॥२॥ यमुनकू मे मूलीलक पोंगा ॥ दोंगा कृष्णुडू गंगाकू वचीना डू भक्तुलमू मेमू शर्णू पोंगा आमा ॥ चु० ॥३॥ **पद ॥** पहागे पहागे पहा यशोदे बाई ॥ ध्रु० ॥ पहापहागे तुझा मुरारी ॥ दह्या दुधाची करितो चोरी ॥ राधिकेच्या झोंबुन पदरीं ॥ मागतो कुच दानगे ॥१॥ जात होतों यमुना तीरीं ॥ तिकडुन आला तुझा मुरारी ॥ दुष्टवचनें बोले हरी ॥ दास धरितो चरणगे ॥२॥ पहागे० ॥ **पद ॥** ब्राह्मण वंदावे वंदावे ॥ कदापि नानिंदावे ॥ ध्रु० ॥ नहुषें विप्र छळिलें ॥ त्याचें शरीर अजगर झालें ब्राह्मण वंदा० ॥१॥ सहज विनोद केला ॥ राजा परीक्षिती निमाला ॥ ब्राह्म० ॥२॥ सद्गुरु द्यावाप्र० ॥ ॥ **भाट ॥ बानी ॥** मेहेरबान सलाम, बडे बडे सेट सौदागर सावकार हावलदार स्रुभेदार राजरजवाडे राजकुमार भर सभामों गर्जत भाट, भाट गज घांट साजे घोडेपर थाट, थाट पीठपर जीन जडावके जडे है, आंगमो सरम ज्याम जरदपीला गलबीच मोतनकी माला ॥ आंगपर शाला दुशाला सीर पेचका झलाला । उपर चमक रही बाला रामराजा देनेवाला दातनको बोलबाला ब्रह्म भाट बखान बोला. थरकत घोडा भडकत निशान आठरा बरनके राज्य महाराज ॥ **कबित ॥** छोटे छोटे हात छोटे छोटे पाव छोटे छोटे बाल गोविंद कन्हय्या, नाग फना फन झुलरही पगरी पटको मुख चुंबन लियो तेल फुलेल बनेल उगलीपर टेक नचावत मय्या, सुनीत जसोदा माताकु धिगट धिगट धीनाचत कन्हय्या ॥ **कबित ॥** आ-

नेकी बाटकोन, जानेका घाटकोन, ब्रह्मका कपाट कोन, कहासे जीवआ-
या है॥ जीव कोन शिव कोन, शिवका स्वरूप कोन, माया कोन धरनी
कोन, धरनीकु धरेकोन सोवनमो ज्यागे कोन देहे ले भागे कोन वादछं-
द लागे कोन कोनमो कोन समाया हे, कहे निपट निरंजन इतना नहीं
बुझे तो झकमारन नरदेह पाया है॥ सद्गुरु द्यावा प्रसादजी अउक०
जोशी ॥ भविष्य ऐका दादानुरे बाबानु ॥ ध्रु०॥ पंचविसांचा हा देहो
बा हा देहो ॥ साधन बंधन साधाहो बा साधाहो॥ धरून न दर्सा हा दे-
हो बा हा देहो ॥ भवि०॥१॥ आलें संचित फळासी बा फळासी॥ तो
नर नचे देहासी बा देहासी॥ तीन ग्रह तुज पाशीं बा तुजपाशीं॥ ने तुज
करतिल परदेशी बा, परदेशी॥ भवि०॥२॥ त्रिगुणपंचक विषयाचें बा
विषयाचें॥ थोरा थोरांला भय त्याचें बा भय त्याचें॥ दहाराशी हें बळ
त्याचें बा बळ त्याचें॥ अकरावें हें स्थळ त्याचें बा स्थळ त्याचें॥ भविष्य
ऐका०॥३॥ रात्रिसहित दिनमान बा दिनमान॥ आस्तील हे त्रिभुवन
बा त्रिभुवन॥ जरी तुज आपलें हित करणें बा हितकरणें॥ सद्गुरुचर-
ण दृढ धरणें बा दृढ धरणें॥ भवि०॥४॥ कडका मोठा होईल बा हो-
ईल॥ काळ जगातें खाईल बा खाईल॥ जळ स्थळ अवघे जाईल बा
जाईल॥ निवांत होउन राहील बा राहील॥ भविष्य ऐ०॥५॥ कृष्णा
रायाचा प्रभु जोशि बा प्रभु जोशी॥ सर्वहि वस्तु त्यापाशिं बा त्यापाशीं
॥ क्षणांत हिंडे त्रिभुवनासि बा भुवनासी॥ सुखभोगी मूळ मिरासि बा
मीरासी॥ भविष्य०॥६॥ होरा॥ यारे या जाग्यामध्यें ब्रह्मराक्षस नां-
दलो, त्या राक्षसानें पांच भूतें केलीं॥ पांचांपासून पंचवीस झालीं॥ तीं
एकेठायीं मिळालीं॥ तें ऐका गारायानों॥१॥ त्या पंचविस नीं देह धुं-
डिला॥ बाबाचा जीव तोंडिं घातिला॥ साधन करा तयाला पांच जि
नसांची झाडणी करागा॥ रा०॥१॥ आधीं झाडणी अन्नाची करा॥
दुसरी झाडणी मनपुरीची करा॥ तिसरी झाडणी स्नेहाची करा॥ हा ए-
कविचार बरा॥ सांगतों गारायानों॥३॥ चवथी झाडणी सुखशय्येची
करा॥ पंचक्रोशीं हा विचार बरा॥ त्रिवेणीचा संगम खरा॥ ने दबोल
तो गारायानों॥४॥ जोशी॥ पद॥ मी आलों रायाचा जोशी सत्य

मानिसी॥ध्रु०॥ कल्पना बायको शेजारीण॥ झगडा करी मोठा दारुण॥ तिच्यापायीं होईल नागवण॥ घरबुडविसी मी आलों०॥१॥ मनाजी पाटील देह गांवींचा॥ विश्वास धरूं नका तयाचा॥ घात होईल रे नेमाचा॥ सत्यमानसी॥ मी आलों०॥२॥ येथून पुढें वेरें होईल॥ भक्तिसखें दोंद वाढेल॥ बेडी कर्माची तुटेल॥ सत्य मानिसी॥ मी आ०॥३ पुढें काळ सन्निध गेला॥ माय धरीना लेंकराला॥ एका जनार्दनीं श्रोत्याला॥ झणीं विसरसी॥ मी आलों॥४॥ सद्गुरु द्यावा प्रसाद जी० ॥ ॥ तुंबडीवाला ॥ अचल एक निराकार मेरी तुंबडी भरदे मोहमायाका विस्तार मेरी तुंबडी भरदे जनीं ब्रह्माविष्णुरुद्र मेरी०॥ भये दश अवतार मे० छे दर्शनका पुन मेरी० एक बीजका विस्तार मेरी तुं०॥ ब्रह्मा करे अकार मेरी० बोले रामानंद लाल मेरी०॥ तुंबडी भरदे लाल तुंबडी भरदे०॥ सद्गुरु द्यावा प्रसा०॥ भुते॥ पद ॥ उदोग उदो बोला॥ सारा डोंगर गर्जलाग गर्जला॥ ध्रु०॥ दयाळ अंबाबाई॥ आइनें मंदिरीं जाब दिलाग जाब दिला॥ दिवस मावळला॥ कोंडन पुरीच्या लवयनींग लवयनीं॥ दयाळ अंबाबाइ आनंदें ये धाउनी ग, ये धाउनी॥ पद ॥ आई रेणुके मूळ माया सुंदरी॥ नांदते तुळजापुरीं जी॥ ध्रु०॥ आई कल्होळाची आंघोळ करी॥ जडिताचा टोपशिरीं॥ नाकीं मोती चकचक करी॥ गाय सुरवास जाय झडकरीग॥ आई रेणुके॥१॥ माझे दयाळ तुकाबाई॥ तुझें तुळजापुरीं ठाणें॥ धांवणें धांवलीस, केलें भक्तासाठीं येणें ग॥२॥ माझे दयाळ तुकाबाई॥ किती वर्णूं मी तुझी थोरीग॥ आपुल्या भक्तालागीं॥ पावशी परोपरी॥३॥ सद्गुरु द्यावा प्रसाद०॥ जंगम॥ पद ॥ आतळ गंगा पनाळ पाणी सीतळ होईरे जंगम्या॥ ध्रु०॥ सोनीयाचे झारीमध्यें गंगाजळ पाणी॥ आवडीनें पितां तूं सीतळ होईरे॥ जंगम्या॥ ॥१॥ बारा वर्षे पूर्ण जाहलीं तुमच्या अमच्या भेटीला॥ आज संधिशी गांठ पडली तूं सीतळ होईरे जंगम्या०॥ आत०॥२॥ पद ॥ तो एक जंगम हो जंगम हो॥ मूळ तीर्थीं ज्या संगम॥ ध्रु०॥ त्रिकुटावरी मठ केला॥ त्याचा द्वैतभाव निमाला॥ तो एक०॥१॥ निर्विकार मूळमा-

आ ॥ त्याला अक्षयी माळा गाआ ॥ नो एक० ॥ २ ॥ हेचि अंतरखुण दावी ॥ शांती भस्म कपाळीं लावी ॥ नो एक० ॥ ३ ॥ अक्षयभिक्षा मागे ॥ अखंड सद्गुरुभजनीं लागे ॥ नो एक० ॥ ४ ॥ शिवदिन त्याला आधीं ॥ अध्या म्हणुनी शरण साधी ॥ नो एक० ॥ ५ ॥ सद्गुरु द्यावा प्रसादजी झ० ॥ ॥ **आंधळा** ॥ धर्म जागो सद्गुरुचा ॥ जो का परोपकारी ॥ अंधळ्या दृष्टी देतो ॥ त्याचें नाम उच्चारी ॥ ध्रु० ॥ पूर्व जन्मीं पाप केलें ॥ तें बा अधीक विस्तारलें ॥ नाशिवंत विषय सुख ॥ सेवितां तिमिर कोंदलें ॥ चौऱ्यायशीं लक्ष योनी फिरतां दुःख भोगिलें ॥ ज्ञान दृष्टी हारपली ॥ दोन्हीं नेत्र आंधळे ॥ धर्म० ॥ १ ॥ संसार दुःखमूळ ॥ चहूंकडे विंगळ ॥ विश्रांती नाहीं कोठें ॥ रात्रं दिवस तळमळ ॥ कामक्रोध लोभ शून्य ॥ पाठी लागले ओंगळ ॥ कवणा आतां शरण जाऊं ॥ दृष्टी देइल निर्मळ ॥ धर्म० ॥ २ ॥ **बहिरा** ॥ बहिरा मी झालों देवा ॥ तुझे गुण ना ऐकिले ॥ भवाचे प्रवाहीं, मी पडलों ऐसें झालें ॥ ध्रु० ॥ नें स्थान नाहीं होतें ॥ तयानें बुडविलें ॥ धांवबा पांडुरंगा ॥ दावीं संतांचीं पाउलें ॥ बहि० ॥ १ ॥ संतांसीं विनवितों तुह्मीं जातां पंढरीसी ॥ सांगा माझी विनवणी ॥ एवढी पांडुरंगासी ॥ बहिरा० ॥ २ ॥ बहिरा मज ऐसें करी ॥ नाइकें कोणाची निंदा ॥ दुसरें मज कांहीं नको ॥ लावीं रामनामीं सदां ॥ ब० ॥ ३ ॥ याचक मी हेंचि मागें ॥ देईं संतांची सेवा ॥ हेचि माझी प्रार्थना ॥ सांगा पंढरीच्या देवा ॥ खाकनाथ म्हणतसे ॥ विठ्ठल नाथापरी घ्यावा ॥ बहिरा मी० ॥ ४ ॥ सद्गुरु द्यावा प्र० ॥ **मुका** ॥ **पद** ॥ मुका मी झालों देवा ॥ केला प्रपंच हेवा ॥ बहु दोष आचरलों ॥ पूर्व जन्मींचा ठेवा ॥ ध्रु० ॥ मुकलों पूर्व स्थान ॥ स्वरूपाचें विंदान ॥ माझा मी आहें कवण ॥ हें नकळे विज्ञान ॥ संताच्या संगतीनें ॥ नाहीं आत्मनिवेदन ॥ गुरुकृपा मज व्हावी ॥ येवढें मागतों मी दान ॥ मुका मी० ॥ १ ॥ आतां मज वाचा देईं ॥ गुणवर्णीन मी कांहीं ॥ संतकृपा करतील ॥ तेंचि दाखवितो सोई ॥ याचक मी हेंचि मागें ॥ उदारा तूं दाता होईं ॥ नाहीं तरी सोडी बिरुदा ॥ जाईन आत्मघातासीं ॥ मुका मी० ॥ २ ॥ माई होऊन दुरमाई ॥ नको होऊं चा आतां ॥ अर्थ माझे एखावे ॥ तुजवीण कोण त्राता ॥ खाकनाथ हात ठेवी श्री मस्तका वरुता

॥विठ्ठलनाथा धन्य केलें॥ वैष्णवासरता॥ सुकामी ह्मा०॥३॥ द्यावा प्र-
साद०॥ **केकाडीण**॥ **पद**॥ केकाई केकाई दुरिल माझा देश॥अल-
क्षपूर नगर तेथें आम्हां रहिवास॥ सहज आह्मी बीज केलें शकुन सांगा-
यास॥सांगिजेल तेथें दादा धरिपाया विश्वास॥ध्रु०॥ प्रथमचिमी
तव दादा केकाडीण झालें॥जेथिंचें तेथिंचें येथें अवघें संचलें॥हो-
तां घडमोडी नाहीं स्वरूप कालवलें॥केका०॥१॥ काळाई गोराई आ-
ई नव्हे सांवळाई॥ मत्स्याई कूर्माई नव्हे वराई नरसाई॥वामनाई पर-
शाई नव्हे रामाई कृष्णाई॥ बौधाई कल्काई नव्हे शकुन सांगों काई
॥केकाई०॥२॥ दिसे तें तें भुरं दादा सांगों काय अंतीं, चंद्रसूर्य क्षणा-
माजी भुरं होउनी जाती॥चौदा मन्वंतरें दादा तीही भुरं होतीं॥पाहा-
तां अवघें दादा भुरं अनुभव प्रचीती॥केका०॥३॥ केकायी केकायी
ऐसें बोलनि घरोघरीं॥केकायी केकायी ऐसें कोणीं न विचारी॥ धनधा-
न्य पुत्र पौत्रीं हावि सोस भारी॥विषय लोभासाठीं दादा ठकल्या न-
रनारी॥केका०॥ सहज परिस दादा सांगेन हितगुज गोष्टी॥सांडूनि-
यां मायाजाळ राहें निजदृष्टी॥ सद्गुरुरूपें केशवराजी केकायीसीं भे-
टी॥ एकांतीं लोकांती पडली निजवस्तूशीं मिठी, केकायी०॥५॥ स-
द्गुरु द्यावा प्रसाद०॥ **गोंधळी**॥ **श्लोक**॥ प्रभो मोरया मोरयाना-
म तूझें॥ कृपासागरा हेंचि माहेर माझें॥ तुझी सोंड बा वांकुडी एक
दंता॥ मला बुद्धि दे मोरया गूणवंता॥ **गण**॥ गणराज गजानन गा-
वा हो॥ध्रु०॥ व्याळ वेष्टित दोंद विराजे, नाचत रंगणीं पाहावा हो १
आदिनारायण गणपती वरदे॥कीर्त्तनीं करी निज ठेवा हो॥२॥ **पद**॥
सुदिन सुवेळीं तुझा मांडिला गोंधळ हो॥ पंच प्राण दिवट्या दोन्हीं ने-
त्रांचे हिल्लाळ हो॥ध्रु०॥मांडिला देव्हारा तुझा त्रिभुवनामाझारीं हो
॥ चौक साधियेला नाभीं कमळ ठेउनी वरी हो॥१॥ बैसली देवता पुढें
वैष्णवांचें गाणें हो॥ उदोकार गर्जती कंठीं तुळशीचीं भूषणें हो॥२॥
स्थावर जंगम तारी भुवनत्रय पंचाननी हो॥ आंबाखिली माता विठाबाई यो-
गेश्वरी हो॥३॥ तुसें तूज पावलें आतां नवस पुरवी माझा हो॥तुका-
म्हणे राखीं आपुल्या शरणागतालागीं हो॥४॥ सद्गुरु द्यावा प्रसा०

॥ गारुडी ॥ पद ॥ आदि पुरुष निर्गुण निराधारकूं याद कर ॥ मेरे परव-रदिगरकूं याद कर ॥ जिनें अजप माया बनाई उस वसतादकूं याद कर, संत महंतकूं याद कर, श्रीभगवंतकूं याद कर ॥ १ ॥ जोग जुगतका बांदु तो डा, समदम शिरपर समला छोडा, समताके सोसमका तुरा, गुरु गारोडी बीर पुरा ॥ २ ॥ नैनचरके प्रेरे निद्रा, कानफारके प्रेरे मुद्रा, अनुहात धनु बडा बाजे, नागसूरकी धनु गरजे, ॥ ३ ॥ चलचल चल चल, निरंजन जं-गलके जीवडे चल खेलना है तो उलट दृष्टिसें खेल, चुप करेगा बदफेल तेरी मुंडी काटेंगा ॥ ४ ॥ सापसब झले बीचु किडे, प्रपंच पेटारे में आन पडे, बडे बडे जनावर पाले, हारे जरदे उजले ॥ ५ ॥ काला पिला भलाबे भला, अभिमान का जोडा, झरमुद नुपुलडा, नैनतो काटने दवडा, दौ-रमीया दौरदौर दौर ॥ ६ ॥ हाय हाय हाय हाय, आबा बाबा बाबा बाबा, आला लाला लाला, आता ताता ता ता ॥ ७ ॥ हाय हाय, इंक मारारे मारा, भले भलेसेंने उतारा जद लगाये गुरुग्यानका म्होरा, जद जहेर उतारा ॥ ॥ ८ ॥ दिया खेल हांडी बाग, हांडी बाग बडा अलबेला, हातह लावे पां-व झलावे, भोले भोले लोक बुलावे ॥ ९ ॥ आजी हंडी बाग. आहाजी, बा-प बडा क्या बेटा बडा, नैजी बेटा बडा, बेटे आगे बाप खडा, गुरु बडा क्या चेला बडा, चेला बडा, चेले आगे गुरु खडा. धनी बडा क्या चाकर बडा, चाकर बडा, नैजी धनी आगे चाकर खडा, सास बडी क्या बोव बडी, बोहुके आगे सास खडी, बीबी बडी क्या बांदी बडी, बांदीके आगे बी बी खडी, लेकर निराधारकी छडी, बीबी कसम छातीपर चढी, तहीन-ही महीं नहीं, नाहीं नहीं, आळस छडा, नीभी अभंगकूं उडावूं, फूक मारूं तो ज्या ज्या ज्या ॥ १० ॥ ज्यां आवना नहीं नहीं ज्या, ज्यां जाना न हीं नाहीं ज्या, अनादनके झाड उपर ज्या, बोधके पहाड ऊपर ज्या, मे-रे सद्गुरु दाताकु शरण ज्या, मेरे गुरु दाताकी इतनी सोल करी, वो मुलमें न्रसें हातमें पकरी, फेर देखा तो मेरी मेरे पास ॥ ११ ॥ अबीक-रूंगा खबूतरका तमासा, बिन पंखसें उडावत हैं कैसा, देखे तो आवे देख, खली तेमें घुसा, आव बे आव बाहेर आव बाहेर आव, जी-से हात ना पाव, जीसे गांव ना गाव, जीसे नै रूप रेखा नांव, कछु बीन

ही, धीरे धीरेसे मंध बोलु, लिंगु देहकी गांठ खोलूं, मै ऐसा एकवार खेल खेलूकी, मेरे बडे बडे बडे नहीं खेले, अवल करूंगा येक, येक के करूं दो, दोके करूं तीन, तीनके करूं च्यार, चारके करूं पांच, पांचके करूं पंचवीस, पचीसके करूं छतीस, छतीसका करूं येक, येक नहीं तो येका जनार्दनीं देख ॥ १२ ॥ सद्गुरु घ्यावा० ॥ ॥ **जोहार** ॥ जोहार माय बाप जोहार, मी देह गांवींचा महार, पार्वतीच्या गळ्याचा हार, ईश्वराचा सर्व शृंगार, की जी माय बाप, ॥ १ ॥ सूद करून सांगतों सारें, पैसे टाका माझ्या धन्याचे, बाकी ठेऊं नका त्याचे, की जी माय बाप ॥ २ ॥ पेल हा मनाजी मोठा फितवे कर, यानें लाविला थोर घोर, आवर बुद्धाई आपला पोर, नाहीं तर धनी कोंपेल, की जी माय बा० ॥ ३ ॥ विकल्प जी शेटेसदाची घान, पाह्यालान आयुष्याची मान, जेव्हां तोंडावर बैसेल व्हान, तेव्हां डोळे पुसाल, कीजी माय बाप, ॥ ४ ॥ वासना इनें फितुर केला, घरचा भेद बाहेर नेला, हा विचार धन्यास जर कळला, धनी धरून नेईल, की जी मायबाप ॥ ५ ॥ तैसीच ही ममताई आवा, इनें लाविला उभा दावा, ती ओटिल हातापायांच्या सावा, मग थुंकाल कीं, माय बाप ॥ ६ ॥ निंदाई आवाचें तोंड मोठें, मागें मागें मोडी बोटें ॥ ज्यां म्हटलें कोण बोलती नेटें, हा दटकून कीजी मायबाप ॥ ७ ॥ आशा आवाचा खोटा चाळा, ज्यासी त्यासी घालिती डोळा, मागती नवनिताचा गोळा, परी अंती जड जाईल, जीमाय बाप ॥ ८ ॥ हा देह पाटलाचा गांव, पांच पंचविसाची वेगळाली च हाव ॥ आणखी पन्नासांचें नांव, घेउनका जी माय बाप ॥ ९ ॥ सद्गुरुघ्यावा० ॥ **वाघ्या, मुरळ्या** ॥ त्या त्या जेजुरी नगरांत ॥ कोन्या चंदनी महालांत ॥ ध्रु० ॥ म्हाळसा बाणाई भांडती ॥ ऐकुन मल्हारि हांसती ॥ एकुन येरीला बोलती ॥ बस माझ्या धाकल्या सवती ॥ त्या त्या जेजु० ॥ येळ कोट भे० ॥ **पद** ॥ आले मार्तंड मल्हारी भक्त केवारी ॥ घोड्यावर स्वार खंडा घेउन करी ॥ ध्रु० ॥ मणिमल्ल दैत्य माजला महा बळिवंत ॥ तो कडे पठारीं वास करी निश्चित ॥ आसपास बारा योजन फेरी घालीत ॥ गायी ब्राह्मण गवसून मारितसे त्वरित ॥ मणिमल्ल नांव

ऐकतां धासत भारी ॥ हरिहरा विनविती प्रजा अवघ्या नरनारी ॥ आले० १ संकट विष्णूसीं पडलें पाहे शोधून ॥ सांबानें केलें स्तवन आला धांवून ॥ मणिमल्ल दैत्य संहारा तुम्ही जाऊन ॥ त्याचा अंत तुमच्या हस्तें कराशवन ॥ ऐसें ऐकतांची सांबानें केली तयारी ॥ धांवण्या धांवला भक्तांचा कैवारी ॥ आले मार्तंड ॥ २ ॥ करून पिंवळा पोशाक पठाण वेष धरीला ॥ शिरीं पेंच मंदील वर तुरा खोंवीला ॥ घोड्याला कडकापटा जडाव जिन भिडला ॥ झुस्यावर कलगी पिंवळा सडका त्याला ॥ पायजमा अंगरखा शेला पिंवळा भरजरी ॥ मोत्याचि कंठी प्रभा फांकली वरी ॥ आले० ॥ ३ ॥ जाऊन गांठिला दैत्य युद्ध मांडिलें ॥ दैत्यांचें खंड विखंड करून टाकिलें ॥ खंडेराव नामाभिधान तेथुन पडलें ॥ दैत्यासी कड्याखालीं लोटून दिधलें ॥ म्हणुनी कडेपठार म्हणति सत्वरीं ॥ गांवांन मर्दीला म्हणनि नाम जेजुरी ॥ आले० ॥ ४ ॥ लोक जयजयकारें गर्जती आनंद झाला ॥ तेतिस कोटी देवांनीं पुष्पवर्षाव केला ॥ मणिमल्ल दैत्य मारीला आनंद झाला ॥ ऐसा ऐकून प्रताप राजा होळकर आला ॥ देवळासीं लाविलें काम केली तयारी ॥ नवलक्ष पायरी बांधुन कळसवरी ॥ सुमुहूर्तें सिंहासनीं देव स्थापिला ॥ खाक नाथ म्हणे मी भावें शरण त्याला ॥ आले० ॥ ५ ॥ **पद** ॥ बानु म्हाळसा दोघी भांडती पहाती सकळ शाई ॥ यांत कांहीं बरी गत नाहीं ॥ ध्रु० ॥ बानु म्हणे म्हाळसा किती तरी जातीवर जाणें ॥ तुला काय होतें सांगुन ॥ कल्पतरूच्या झाडाखालीं शिंप्यांस गांठी देणें ॥ तुला काय सांगूं शाहाणपण ॥ चाल ॥ रुशी येऊन पडली गळा ॥ लाविला लळा भुलविला राजा जी जी जी ॥ सवतीनें पाडली तूट केला लंपट ॥ मल्या माझा जी जी ॥ गांव ॥ तुझी ठाऊक अवघी कथा ऐक बाणाई ॥ धनगर तुझा पिता ऐक बाणाई ॥ बिरदेव तुझा चुलता ऐक बाणाई ॥ सदा अरण्यांत वसतो ऐक बाणाई ॥ गेला जन्म मेंढ्या वळतां ऐक बाणाई ॥ तोडा कठिण शद्ब बोलत काळजामधीं रुतली सुई ॥ यांत कांहीं बरि गत नाहीं ॥ १ ॥ सद्गुरु ध्या० ॥ **फकीर** ॥ दिन पांचकी है जिंदगी ॥ करले खुदाकी बंदगी ॥ नहीं तो बडी शिरमिंदगी ॥ गफलत छोड हुशार रहो ॥ १ ॥ जिनें आपकूं जोया नहीं ॥ तनम-

नसे खोया नहीं ॥ मनमल कु धोया नहीं ॥ आंघोल किया तो क्या हुवा ॥२॥ सवाल ॥ अल्लानें तुजकूं पैदा किया ॥ भला बुरा बतला दिया ॥ तूं पावेगा आपना किया ॥ गफलत छोड हुशार रहो ॥३॥ पद ॥ संतनके संग खाई चिद्रुदकी भंग सदा आवनमो दंग फकीर १ ऐसे मालंग फकीर ऐसे ॥ ध्रु० ॥ संतनके चरन झटे सब जंजाल काल तुटे ॥ त्रिभुवनका नाथ लुटे ॥ २ ॥ संतनकालि पादुमाल मेरा तुटा भव जंजाल ॥ कहतकेशव कंगाल ॥ ३ ॥ सद्गुरु द्या० ॥ बैरागी ॥ सची भई बैरागन दिलसे लगी लटक सीतारामकी ॥ सची० ॥ ध्रु० ॥ औरनसे कछु काम नहींहे ॥ ब्यह्नी माला काष्ठकी ॥ १ ॥ भालतिलक हे नचहत टोपी ॥ छोडी आस धन मालकी ॥ २ ॥ मध्वनाथजो रघुबरजीसे ॥ लगालगन्नहीं कछु बाकी ॥ ॥३ ॥ सद्गुरु द्यावा प्रसादजी झडकरी ॥ पद ॥ हा हा रमता जोगी रमता जोगी ॥ आयारे बाबू रमता जोगी ॥ ध्रु० ॥ कानोमें कुंडल बभूत लगावे ॥ गलबीच निर्गुण सेलीरे बाबू ॥ रमता० ॥ १ ॥ गौड बंगालासंत्र तुमारा ॥ नाथ भये गिरधारीरे बाबू ॥ रमता० ॥ २ ॥ कहत कबीरा सुन-भईसाधु ॥ अनुहानकीं गरीब जावेरे बाबु ॥ रमता जोगी आयारे ॥३ ॥ सद्गुरु द्यावा० ॥ शाहीर ॥ लाव० ॥ वदनीं श्रीविघ्नविनायक गावा ॥ ह्रदयीं वागावा ॥ ध्रु० ॥ ज्याचें पद पंकजरज स्मर संघें मस्तकीं धरावें ॥ ज्याच्या नतभक्तजनाच्या संगें भवताप सरावे ॥ ज्याणें सिंधुरासुरादिक भंगेरिपुगर्व तुरावे ॥ तो हा गणराज वरदमागावा रंगीं रंगावा ॥ वदनीं श्रीविघ्नविनायक० ॥ १ ॥ शुंडा भुजदंडसु मंडित ज्याचे कुंडलें लटकती ॥ श्रवणीं रंगामध्यें तुंदिलनाचे पाउलें पटकती ॥ भुललेगण किन्नर गंधर्वांचे गायनीं अटकती ॥ ऐसा गजवदन काय सांगावा स्वमनीं लागावा ॥ वदनीं श्रीविघ्नविनायक गावा० ॥ हस्तीं वरपरशू मोदकांकुश हे शोभतात चारी ॥ माथां मणिमुकुटप्रवालुनि राहे दुर्वा उपचारीं ॥ अंगीं सर्वोत्तम रूपमा वाहे विद्यामृत चारी ॥ वाटे कविराय सदा भागावा तत्पदिं जागावा ॥ वदनीं श्रीविघ्नविनायक गावा ह्रदयीं वागावा ॥ ३ ॥ लावणी ॥ वंदे श्रीगजमुख मगजाबालं ॥ विधुस्कललितभालं ॥ ध्रु० ॥ चंडीस्तनमंडित शुंडादंडं

मदमर्दितगंडं ॥ सांगश्रीमंगलविभव करंडं ॥ कृतदितिकुलदंडं ॥ दूरी-कृतपदनतजनभवजालं ॥ विधुस्फ० ॥ १ ॥ गौरीपरमेश्वर कुतुकारामं ॥ कृतविघ्नविरामं ॥ कामंत्रिभुवनैकपूरितकामं ॥ स्फवरदमभिरामं ॥ शरणागत परिजन करुणाबालं ॥ विधुस्फललित० ॥ २ ॥ आद्यंविद्या-मृतपारावारं ॥ विधिजगदाधारं ॥ कंठालंबितमणिमुक्ताहारं ॥ श्रितसंपदगारं ॥ धीरंकविरायपिकैकरसालं ॥ वंदेश्रीग० ॥ ३ ॥ लावणी ॥ भला जन्म हा तुला लाधला खुलास हृदयीं बुधा ॥ धरिसि तरि हरिचा सेवक स्फधा ॥ ध्रु० ॥ चराचरीं गुरु तरावयाला नराशिरावरि हरि ॥ जरातरि समज धरि अंतरीं ॥ हटातटानें पटारंगवुनि जटाधरिशिकांशिरीं ॥ मठाची उगा-ठेवकां तरी ॥ वनांत अथवा जनांत होकां मनांत भलत्यापरी ॥ हरिचें नाम भवांबुधितरी ॥ चाल ॥ काय गळ्यांत घालुनी तुळसीचीं लांकडें ॥ हींकाय भवाला दुरकरतिल माकडें ॥ बाहेरमिरविशी आंत हरिशिवाकडें ॥ अशा भक्तिच्या रसारहित तूं कसा म्हणविशी बुधा ॥ धरिसि तरिह-रिचा सेवकस्फधा ॥ १ ॥ जाळ गळ्यामधिं माळ कशाला ज्याळ काम कोपला ॥ आंतुनि बाहेर म्हणविशी भला ॥ वित्त पाहतां पित्त येतसे चित्त पाहिजे मला ॥ असें हरि म्हणतो नुमजे तुला ॥ दांभिक वर संभाविल अभ्यंतरिं नाहींस बिंबला ॥ बहिर्मुख नर नरका लाधला ॥ चाल ॥ तूं पोटासाठीं करि खटपट भलतिशीं ॥ परिभक्ति रसाविण हरि भेटेल काय तुशीं ॥ कायध्यानधरुनियां गोमुखिला जाळिशी ॥ स्वार्थसुखें परमार्थ बुडविला अनर्थ केला बुधा ॥ धरिशितरि० ॥ २ ॥ टिळा टोपिवर शिळा पडो या बिळांत करिशी जपा ॥ तथापिन होय हरिची कृपा ॥ दर्भमुष्टिच्या गर्भिं धरुनियां निर्भरपशुच्या वपा ॥ जाळिशी-तिळा तांदुळा तुपा ॥ दंडकमंडलुबंडमाजविशिमुंडमुंडिशी तपा ॥ नसार्थक लटक्या साऱ्या गपा ॥ चाल ॥ ही बारबार तलवार येइल काय पुन्हा ॥ ह्या दुर्लभ नरदेहांत ठेविशी कुन्हा ॥ भगवंत भ्रकेला भ्रीचा पाहुणा ॥ वर्म कळेना धर्म घडेना कर्मचित्त न हूधा ॥ सदाहरि कविरायावर फिदा ॥ ३ ॥ भला जन्म हा तुला लाधला० ॥ धरिशितरि ॥ भैरव जोशी ॥ सिद्धा जागतां जग जोगी रे जग जोगी रे सिद्धा-

जागता०॥ विश्वविभूतिल्याउनि अंगीं॥ अंगीरे बा॥ दुर्जेपण उरविलें जगीं ॥ अनुहात वाजती शिंगी॥१॥ ज्ञानवैराग्य उपरम जाणे॥ तोचि त्रिशूळ हातीं धरणें॥ कामक्रोध केलें छेदन॥ बोध डौर करीं घेऊन॥२॥ योगी नामरूपातीत॥ वर्णव्यक्ती भेदरहीत॥ मेघश्यामीं हाचि सिद्धांत॥ यदुवीरा तें विनें प्रास॥३॥ सद्गुरु०॥ बाळसंतोष॥ तुझे आंगींचा उतारा ॥ तो मज देईगा दातारा॥ तेणें न येमी संसारा॥ बाबा बाळसंतोष॥१॥ कायाकबाय टोपी दान॥ अहं देही शेला दान॥ मागत संतु जलागीन॥ बाबा०॥२॥ जितेंद्रियकरिं वेष्टन॥ समवदर्नी दे भोजन॥ पंचविषय देणें दान॥ बाबा०॥३॥ आशा साडी चोळी दई॥ तृष्णा घटी देगे बाई॥ नकरी अनुमान कांहीं॥ बाबा०॥ मेघश्यामचरणीं मन॥ ठेउनियां करणें दानें॥ यदुवीर करी दातपण॥ बाबा०॥५॥ सद्गुरु०॥ प्रसादाचें पद॥ तीर्थ चरणींचें शीतळ॥ गळां तुळशीची माळ॥ इतुकें झडकरी पाववें॥ नाहीं तरी बळिया होउनि राहावें॥ ध्रु०॥ चुवा चंदन केशराचा॥ विडा आपुले हातींचा॥ महा प्रसाद ताटींचा॥ विडा आपुले हातींचा॥२॥ विनवी जगमित्र नागा॥ विठोबा तें जाउनी सांगा॥३॥ असो याप्रमाणें वासुदेव, दिंडीगाण॥, अंध, बहिरे इत्यादि अनेकप्रकारचे याचक आले; परंतु प्रभूंनीं ज्यास जी इच्छा होती ती सर्व पूर्ण करून त्या सर्वांस कृतार्थ केलें. इतर दात्यांजवळ सर्व प्रकारच्या इच्छा पूर्ण व्हावयाच्या नाहींत. फार झालें तर द्रव्यसाध्य पदार्थ ते देतील. प्रभुरामचंद्र महाराजांच्या दरबारांत षड्गुणैश्वर्य ऋद्धि, सिद्धि, धर्म, अर्थ, काम आणि मोक्ष हे सर्व पदार्थ अखंड परिपूर्ण आहेत. जो ज्यावेळेस जें मागेल तें त्यास देऊन त्याची पुनर्याचना प्रभु उरूं देत नाहींत. याकरितां तुकाराम म्हणतात॥ ऐशा दात्या विसरावें॥ तोंडकोणा पसरावें॥४॥ आरती रामाची ॥ उत्कट साधुनि शीळा सेतू बांधूनी॥ लिंगदेह लंकापुर विध्वंसूनी॥ कामक्रोधादिक राक्षस मर्दूनी॥ देह अहंभावें रावण निवटोनी॥ जयदेव जयदेव जय निजबोधा रामा॥ परमार्थी आरती परिपूर्ण कामा॥ ध्रु०॥ प्रथम सीताशुद्धी हनुमंत गेला॥ लंका दहन करुनी अखया मारीला॥ मारीला

जंबूमाळी भवनीं आहाटीला ॥ आनंदाची गूढी घेऊनी आला ॥ जय० ॥२॥ निजबळें निजशक्ती सोडविली सीता ॥ म्हणुनी येणें झालें अयोध्या रघुनाथा ॥ आनंदें ओसंडे वैराग्य भरता ॥ आरति घेउनि आली कौसल्या माता ॥ जयदेव० ॥ ३ ॥ अनुहातध्वनि गर्जति अपार ॥ अठरापद्में वानर करिती भुभःकार ॥ अयोध्येसी आले दशरथकुमर ॥ नगरी होत आहे आनंद थोर ॥ जयदे० ॥ ४ ॥ सहजसिंहासनीं राजा रघुवीर सोहंभावें तया पूजा उपचारा ॥ सहजाची आरती वाद्यांचा गजर ॥ माधवदासा स्वामी आठवे ना विसर ॥ जयदे० ॥ ५ ॥ कायेन वाचा मनसेंद्रियैर्वा बुध्यात्मना वानुसृतस्वभावात् ॥ करोमि यद्यत्सकलं परस्मै नारायणायेति समर्पयें तत् ॥ १ ॥ अच्युतं केशवं रामनारायणं कृष्णदामोदरं वासुदेवं हरिं ॥ श्रीधरं माधवं गोपिकावल्लभं जानकीनायकं रामकृष्णं भजे ॥ २ ॥ हरेराम हरेराम रामराम हरे हरे ॥ इति भजनं ॥ पुंडलीकवरदे हरिविठ्ठल ॥ पार्वतीपते हरहरमहादेव ॥ जानकीजीवनस्मरण ॥ जयजयराम ॥ सबसंतनकी जय ॥ बालगोपालकी जय ॥ सद्गुरु महाराजकी जय ॥

समाप्त